دانش خپرندویه ټولنه

پښتو پښويه

(پایڅوړ: د ژبپوهنې بنسټونه او غږپوهه)

پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار

چاپ آثار:

پښتو ویې پوهنه، پښتو پښویه (ګرامر)، پښتو لیکلار، پښتو شعر څنګه جوړېږي؟، زنداني نغمې، وینه او مینه، اندو ژوند، سوزونه او سازونه، ګڼلکڅونه – ګلولې، پښتو نوموالترنګونه(په الماني) پښتاته اوورونه ملیتونه (ژباړه)، د کنښکا د سره کوتل ډبرلیك، د سبرونو نښا، اور اووینې، ګلوییونه- څڅواکي، رزم و بزم، مینه د زړه په وینه(د پنځلسم پوړ کړکۍ)، سیندګی همهانیزونه)، سیندګی (نوېزونه) د انګرېزي- پښتو د سربلونو+او ستربلونو سیندګی، پټه خزانه ناپیيلې نثري ټولګه)، پښتو اوپښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې ، نوې پېړۍ نوې زرۍ، اندوواند، ساندې او سندرې، د خوشال ادبي پښتو.

PROPERTY OF
ARIC
Established
1989

پښتو پښويه (گرامر)

(پايځور : د ژبپوهنې بنسټونه او غږپوهه)

پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار

PROPERTY OF
ACKU
11228

لیکي پوهه:

لیکی	:: پښتو پښویه (ګرامر) دویم چاپ (پایځور: د ژبپوهنې بنسټونه او غږپوهه)
لیکوال	:: پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار
خپرندوی	:: دانش خپرندویه ټولنه
اوډګر	:: سید حسین هاشمي
چاپ نېټه	:: ۱۳۸۲ل - ۲۰۰۳ز
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه

د چاپ ربنتې (حقوق) له لیکوال او خپرندوی سره خوندي دي او د اخځ له یادونې پرته ترې د اخېستنې اجازه نشته.

بسم الله الرحمن الرحیم

پیرمحمد کاکړ ته

چې پر ۱۱۹۵ س کال یې په خپله " معرفة الافغانی "
د پښتو پښوویې بنسټ ایښی

او

نورمحمد نوري ته

چې پر ۱۲۸۰ س کال یې د " تحفة الامیر "
په نامه دویمه پښتویه کښلې ده .

پاسلنه او مننه

له منلو حبیب الله جانبدار، ډاکتر وارث وزیر، استاد محمد اصف صمیم، اټك یوسفزي، اسدالله ساپي، په تېره تېره له خپل کلیوال پاچا څخه د زړه له تله مننه کوم چې په خپلو پښتني پاسلنو یې د دغه بنیادي پښتو ژبپوهنیز نښیر د بیا خپراوي لپاره زما دېرش کلنو خېړنو پلټنو ته رښتیاینه وښلله.

((پوهاند زیار))

د خپرندويې ټولنې يادښت

دانش خپرندويه ټولنه ډېر وياړي چې د نومهالي (معاصرې) پښتو ژبپوهنې ددغه بنيادي کتاب په وړاندېينې سره د خپلې لرغونې ملي ژبې په سرخنه کې برخه اخلي.

لکه څنګه چې د ليکوال له خپلې وېړې سريزې اودارواښاد پوهاند محمد رحيم الهام له لنډې او کوټلې کره کتنې څخه جوتېږي، دغه ژبپوهنيز اثر له ړومبي چاپ (۱۳۶۲ل) راهيسې تراوسه لومړنی او يوازېنی بشپړ پښتوګرامر ګڼل کېږي، چې په نړېواله کچه د نومهالي ژبپوهنې په رڼا کې رازيږېدلی دی.

استاد زيار له هماغه مهالپېره بياتراوسه، په تېره د جلاهېوادۍ په وروستيو اوو کلو کې، له انګلستانه نيولې تر المان، فرانسې، سويس اوسوېډنه د خپل دغه اکاډيميك اثر د لابشپړونې او کروڼې لپاره د شلمې او يوويشتمې پېړۍ د ژبپوهنې له تازه برياوو څخه تر وروستې بريده ګټه اخيستې، چې دا دی موږيې د بيا خپراوي وياړ ترلاسه کوو.

دانش خپرندويه ټولنه ټينګ ډاډ او باور لري، دغه پښويه په هېوادواله اونړېواله کچه هغې سختې اړتيا ته ځواب ووايي، چې يې د مخکينې چاپ له نشتېدنې سره د اړوندو ښوونيزو اوزده کړيزو ځانګو استادانو، شاګردانو اونورو مينه والو ورته ننګېرله.

موږ هم پر خپل وار د هغې ځانګړې مينې او لېوالتيا له مخې، چې د بېلابېلو پوهنيزو او فرهنګي آثارو د خپرونې په لړ کې يې د خپلې لومړنۍ ملي ژبې لاسته راوړنو سره لرو، وېتېيله چې د پوهنتونو او ښوونځيو استادانو او شاګردانو لپاره دده ګټور کتاب بيه په سل کې تر پنځوسو راټيټه کړواو په دې توګه يې په خپرولو اودودولو کې اغېزمنه ونډه واخلو.

داهم نوې بشپړه او کره پښتو پښويه اوتاسې!

وړاندې په ټول هېواد کې د پوهې او فرهنګ د نويو پايلو او برياوو د

خپراوي په هيله

دانش خپرندويه ټولنه

نيو ليك

سرليك — مخکنه

سریزه (زیار) ۱۱
کتنه (الهام) ۱۷
۱- څپرکی: پښتو اواز پوهه ۲۱
خپلواك اوازونه (واولونه) ۲۳
د خپلواکو لښتيليك (جدول) ۲۷
بېواك اوازونه ۲۸
د بېواکو (کانسوننټو) لښتليك ۳۶
پښتو غږېزه (فونيميکه) ابېڅې ۳۷
۲- څپرکی: ګړ پوهه (صرف) ٤۳
لومړی برخه: نوم ګړپوهه ٤٤
د نوم اوړون (اسمي صرف) لښتيليکونه ۵۳
د نومونو څلور ګونې ډلې ٦٤
څيز نوم (اسم) .... //
ستاينوم (صفت) ٦۵
شمېر نوم (عدد) ٦۷
نومځري (ضمير) ٦۹
ځانګړ نومځري (شخصي) .... //
تولنومځري (اضافي يا ملکي) ۷۰
نغوتنومځري .... //
پوښتنومځري ۷۱
پلوي (سمتي) نومځري ۷۳
وييکنومځري ....
اړيکنو مځري ۷۵
غبرګون - او ناټيکنومځری ۷۹
ګډ تولنومځري ۸۳

دویمه برخه: کړ کړ پوهه (فعلي صرف)	۸۹
کړنوماند (مصدر)	〃
د کړ (فعل) اوړوني اړخونه	۹۱
مخکړ – ولې – سته	〃
کړتړ – دود – ځېل	۹۳
نوړی- لېږد- اړخ- مهال- وګړی	۹٤
ګڼه – لېږند چار – د نفې یا نهې توك	۹۵
کم اوړوني کړونه – اوړونونه	۹٦
لومړی – تېر مهالکړ (ماضي فعل)	〃
الف – لېږند (متعدی) خبري بشپړ (مطلق)	〃
نا بشپړ (غیر مطلق)	۹۷
لنډ تېر مهال	۹۸
لرتېر مهال (بعیده ماضي)	۹۹
دویم – ناخبري (انشایي) – ګوماني	۱۰۰
ارماني تېرمهال او ډولونه یې	۱۰۱
آړوتی تېر مهال (شرطیه ماضي)	۱۰۳
تواني – ټینګاري – هېښني	۱۰٤
ب – نالېږند (لازمي) خبري، بشپړ تېرمهال	۱۰۵
نابشپړ – لنډ – لز – روږدني (اعتیادي)	۱۰٦
ناخبري – بشپړ- ارماني	۱۰۷
تواني – ګوماني	۱۰۸
پوښتني – هېښني – آړوتي	۱۱۰
د وسمهال کړ اوړون – بشپړ خبري	〃
نا خبري – آړوتی نابشپړ وسمهال	۱۱۱
درېیم – وسترمهال (مستقبل) کړ	۱۱۲
لېږند – خبري – بشپړ او نابشپړ	۱۱۹

ناخبري - لېږند وسترمهال ۱۲۰
د کړ رغاوني ډولونه ۱۲۲
د ګړ پوهې دويمه برخه: ناوړېدوني ګړونه ۱۲۷
کړولونه .... //
وييکي - اړيکوييکي - تړوييکي ۱۲۹
ناتړوييکي ۱۳۰
سربلونه + اوستربلونه ۱۳۲
بېلابېل وييکي - ويناوابنتي ۱۳۶
د پښتو ګړونو (مورفيمونو) انځور ليک ۱۳۷
۳- څپرکی: غونډله پوهه (نحو) ۱۳۸
غونډله (جمله) - جوړښت ۱۴۱
د غونډلو انځور ليکونه ۱۴۴
د غونډلې رغنده توکونه (آرو مرستيال) ۱۴۵
انګيو ييکي، پارنوييکي (هيجاني چغې) ۱۴۶
د غونډلې او ډون (ترتيب) .... //
د غونډلې بشپړاندتوکونه - آهنګ، خج ۱۴۸
د اېښې او اېښوني سمون ۱۴۹
نوموالـه او کړواله غونډله - مانيز ډولونه ۱۵۲
د غونډلې جوليز ډولونه ۱۵۳
يو وستوې غونډله - غبرګغونډله ۱۵۴
چار تاکې غبرګغونډله ۱۵۸
ګډه غونډله ۱۵۹
ګډلې غونډله (مختلطه جمله) ۱۶۰
ګړنې او څرګندنې (محاورې او اصطلاحات) ۱۶۲
غونډله پوهيزه (نحوي) شننه ۱۶۴
د پښنو يې بشپړېزه ۱۷۳

د استاد زيار پښويه

پښويه (ګرامر) د ژبپوهانو په اند د سپړيزې(تشريحي) ژبپوهنې يوه څانګه ده،چې ځينې يې تطبيقي يا انځوريزه ژبپوهنه بولي.

پښويه هغه پوهنه ده،چې د يوې ژبې رغدود (د جوړښت نظام) سپړي. هره ژبه يو ځانګړی رغيز ياجوړښتي نظام لري، چې دهغې ژبې آر ويونکي او ګړېدونکي د همغه رغدود له مخې غږېږي. نو ويلای شو چې ديوې ژبې پښويه د يوې ژبې د جوړښتي نظام آرونه (قواعد) راسپړي او رابرسېره وي.

دژبخېړنې د آرونو له مخې پښويه د قوانينويه بريد کې نه راځي. د يوې ژبې د پښويې د کښلو موخه دا نه ده،چې د ژبې آرو ګړېدونکيو ته بې وياره (بې عېبه) يابې "خو" وينا اوکښنه ورزده کړي او يا داسې آرونه او بنسټونه پر ژبه وتپي، چې خلك يې د ويلو او کښلو پر وخت په پامنيوي اړ وي. يانې پښويه دا ښيي چې ژبه څنګه ده؟ خو داحق نه لري،چې ووايي ژبه دې څنګه وي،ځکه نو ژبپوهان او پښوېپوهان وايي، چې د يوې ژبې پښويه (Grammar)او ژبدود (Regularity of Language) د نورو ژبود پښويو په پلېون (پېروۍ) رغول او اوډل علمي کار نه دی.

پښتو ګنې ځانګې لري لکه: فونیم پوهه، مورفیم پوهه، ګړپوهه (صرف) غونډله پوهه (نحو).

د ژبپوهنې او پښویې په باب زموږ له دې اوږدې رسمي غزونې موخه دا وه، چې ددې (تر لوست او لاس لاندې) پښویې پر اړتیا او اغېزیو څه وواېو.

دا پښویه د هېواد د وتلي او تکړه ژبپوه پوهاند ډاکټر زیار هغه اکاډیمیك او پوهنیز اثر دی، چې د خپل ښوونیز او پوهنیز ارزښت او اغېز له امله په دې تېرو دوه نیمو درو لسیزو کې یې د خپرېدا دا پنځم ځل دی، چې وروستی هغه یې په لومړي ځل پر ۱۳۶۲ کال په افسټ بڼه د کابل پوهنتون له خوا خپور شو او سره له دې، چې هر ځل په سوونو چاپ شوی، خو له پښتو لوستونکیو نه له سرتکاوي سره سره یې د تېرو چاپونو یوه نسخه هم نه موندل کېږي، ځکه دې پښویې وخت پر وخت د پوهنتون د زده کړیالو تنده خړوبه ساتلې ده.

د پښویې ددې چاپ بیاکتنې او بشپړونې ته استاد زیاار ښایسته ښه مخه (فرصت) اویوځه نسبي اسانۍ درلودې، نوځکه یې پرې ښې په زړه پورې زیاتونې او اسانونې کړې دي.

زه خپل ویاړلي استاد ته ددې علمي اثر پر بیا راایستو مبارکي د یوه بل تکي تر وړاندې کولو وروستی کوم او هغه دا چې استاد زیار ته د خپل دغه اثر په سریزه کې له بده مرغه دتېر په څېر یو ځل بیا د زړو پلونو او پولو نړونه او نه درناوی د خپل دې نوي اثر د ارزښت او اغېز زیاتوب اسپدلی اود مهال تنګو ترینګلو اړونو او شرایطو. ته په نه پاملرنه یې پر رامنځته شویو دودیزو آثارو او د هغو پر لیکوال له یوې مخې د "ته اغېزمنې"ګز راکښلی، چې نیاو راته -په ښبنه_ ونه

بـرېښبېږ. زه د خپل درانـه اسـتاد ددغـه شـان جـاجنې او ارزونـې پـر څرنګتیـا د څه ویلـو پـرځای یـوازې د اسـتاد الفـت د "پخوانـی ډیوې"تومې لیکنې یـوه برخـه د دوی مخـې تـه ږدم:

"د زمـانې دا عـادت دی، چې زاړه شـیان لـه کـاره باسـې او نـوي شیان په کـار اچـوي، مـګر خلك خپـل زوړ حـال نـه هـېروي او زړو شـیانو تـه پـه جـګو رفونـو بـاندې ځای ورکـوي.

دا عـادت بـد نـه دی، چې څوك زاړه خدمتونـه هـېر نـه کـړي او زړو خدمتګـارانـو تـه پـه قـدر وګـوري، مـګر کـار بـاید لـه نـوو شیـانو واخیسـتل شي اوپـه کورونـو کـې نـوې رڼاګانـې پیداشـي.

... د همدغـه بدلـون او تغییر پـه وجـه د علـم او پوهـې رڼا هـر وخـت خپـل فـانوس بدلـوي او د لـوښو پـه بدلـون پـه لـوښو کـې پراتـه شـان هـم بـل رازکـېږي."

"د الفت نثري کلیات، ۱۸۸ مخ"

پـه پـای کـې د دانـش خپرنـځي ادبپـال او روڼانـدی څښتـن ښاغلـي اسـدالله سـاپـی ددې علمـي اثـر پـه بیـا څلونـه د ډېرې نمانځنې وړ بولـم ،چې لـه همـدې تـېرو لـس -دولـس کلـو راهیسـې د پښتـو ژبـې د پرمختیـایي بـهیر پـه چتکتیـا کـې نـاسـتومانه ونـډه اخیسـتې ده.

نـور نودخپلـو خـبرو لمـن د اسـتاد زیـار ددې شـعار پـه راغبرګونه رانغـاړم،چې:

تل دې وي پر ناپوهۍ د پوهې برې
او پر زړود باندې د نویولاسبرې

درنښت

محمد آصف صمیم

۱۸/۱۸/۱۳۸۲

د ړومبي چاپ د يادښت پر بنسټ :

سريزه (*Introduction*)

زموږ په وروسته پاتې پښتني ټولنه کې د نورو بشري پوهنو په لړ کې ژبپوهنه هم نوې دود ېدونکې ده او زموږ له ټولنيزو آړونو سره سم يې يو رنګ لاسم دود نه وي موندلی چې په نوره نړۍ کې هغه بيا له وخته له دود او موده وتلی وي . که څه هم نژدې نيمه پېړۍ اوړي چې نوې ژبپوهنې او بيا پښتو ژبپوهنې د کابل پوهنتون د ادبپوهنځي له لارې زموږ هېواد ته سر رادننه کړی، خو بيا يې

هم نه یوازې د زړې دودیزې ژبپوهنې ځای نه دی نیولی چې لا کوړت وسکوټ یې ترې سر هومره هم نه دی پورته کړی . د لمریزو دیرشمو په منځیو کې د اروابناد عبدالاحد یاري د نوې ژبپوهنې څو لیکنې او لوستونه لا د شاگردانو او مینه والو مغزو ته نه وه رسیدلي چې د " گرامر پښتو " د یوه بچي په توگه د اروابناد صدیق الله رښتین "ژبښودنې" بیا ټول افغانستان نیولی وو (بله په زړه پورې کارنامه یې لا دا چې د ژوند په وروستیو شپو ورځو کې یې له وخته په گټه اخېستنه د هماغه بره خوا له دوده کښلي گرامر پښتو ژباړه له نورو بې سروبوله ژبنیو څېړنو سره چاپ ته وسپارله) که له اروابناد الهامه راتېر شو، د پښتو ځانگې آرو استادانو د نوې ژبپوهنې د پښناوړانو (اماتورانو) په توگه نه دومره اکادمیکه زده کړه او سمبالتیا درلودلې او نه یې ورسره یوه لړه کې علمي مېړانه چې هغه زړه پښویه او ژبښودنه لږ تر لږه د پوهنځي له لوستي اډانې وباسي، نو له دې سره به ترې پخېله د پښتو ژبپوهنې او بیا پښتو پښویې د کښنې او دودونې څه هیله اسره شوې وای . د استاد الهام له خوا د پنزل د کندهاري گړدود پښویې (پښتو گرامر) ژباړې او بیا یې خپلې " د پښتو گرامر طرحې "، د " ترېي " نوې ژبپوهنې او ژبنیو مسایلو "، د پالوال " نوی مصدر " د اروابناد لودین روسي ژباړو او خورو ورو لیکنو څېړنو او راوروسته یې د اکادیمي پوري لپاره تش په نامه " پښتو اکادمیك گرامر ! " او څه ناڅه د شاکر نیمې نیمگورې " ژبنی څېړنې " بیا هم زاړه غوړونه یو څه وبنگول او وبوړنول او دا یې لږ تر لږه راوښووله چې نوې ژبپوهنه او نوې پښتو ژبپوهنه یا پښویه څه مانا ؟

پر ۱۹۶۲ ز (۱۳۴۱ ل) کال د ادبپوهنځي په چوکاټ کې د ژبپوهنې د انستیتوت له منځته راتگ او په ځانگړي ډول، د افغانستان د ژبپوهنې اتلس له هغې نړیوالې پروژې سره یاد شوي علمي غورځنگ یوه نوې سا واخېسته چې د یونسکو په سپارښتنه یې د نومیالي ناروېژي پښتو پوهاند استاد گیورگ مورگنستیرن تر مشرۍ لاندې د اروپایي آریانپوهانو او زما په گډون د همدوی له خوا د یوه لنډ مهالي کورس د بریالیو افغاني زده کړه والو په ملتیا څو کاله پرمخ یووړل شوه او د هېواد له گوټ گوټ یې د گنو آریاني او یو څه ناآریاني ژبو ثبت کړي ۲۸۰ گړدودونه د سویس د برن پوهنتون پازوالو ته د نوموړي اتلس د اوډون لپاره وسپارل شول .

له بده مرغه زموږ تکړه ملگري " پالوال " د پروژې بورس ته سترگې پر لار پاتې نه شو او د فولبرایت له هغه سره یې د ژبپوهنې پر ځای توکمپوهنه وامرله او کشر ملگري " اخك " راوروسته ړومبی په هند کې ژبپوهنه پرمخ بوتله او بیا په ناروې کې له استاد مورگنستیرن څخه په آریاني فیلالوجۍ کې تر ماسترۍ پورې خپلې زده کړې ترسره کړې. خو په پوهنځي کې یې ټول زور د تاریخي ژبپوهنې پر ښوونه واچاوه، بې له دې چې کوم څېړنیز یا درسي پښتو نښیر رامنځته کړي د پښتو ځانگې خوانو لېسانسه او ماسترې کدرونو زیاتره تر ژبپوهنې، ادبپوهنه اسانه او واره یې گڼلې او په دې دومره گلونو کې یوازې یوه استاد "خویشکي" له هماغه پیله ژبپوهنه خپله

ځانګه ګرځولې او لږ تر لږه يې د خپلو علمي پوړيو لپاره د پښتو پښتويي ښځې سکالووې کښلې او تدريس کړې دي .

پوهاند تري هم تر ماسترۍ وروسته له " نوې ژبپوهنه او ژبني مسايل " پرته نور زياتره د ژبپوهنې او بيا پښتو ژبپوهنې پرځای د ادبي تيورۍ پر ښوونه او څېړنه بسيا پاتې شو . او چې د اوبايمو زېږدي کلونو په پای کې يې د ژبپوهنې ډاکټرې له امريکا راوړه، تر ما پورې ورته د ډېرو استادانو او شاګردانو دا سترګې اوښتې چې ګوندې تر هرڅه له مخه د پښتو پښتويي په راښپړوته کې راسره يوه مخکښه ونډه واخلي. خو د کړ اوړون په اړه يې د ځو ازماښتي لوستونو تر وړاندې کولو وروسته د سياسي اړودوړ په پلمه بيا هېواد پرېښووه او خپل دويم هېواد " امريکا " ته بېرته ورستون شو . هلته يې هم ترننه پورې تر پوهنتوني استادۍ او پښتو ژبپوهنې د امريکا غږ خپرونې پښتو ويناندي غنيمت ګڼلې او په دې وروستيو کې يې چې د اړوندو چارواکو له اړتيا او غوښتنې سره سم د نوې امريکنۍ په ملتيا يو " خودآموز " ډوله پښتو لوستليکی " A Reference Grammar of Pashto " د دوکتورا د تېزس غوندې د خپل لنډ تنګ ځانګړي کليوال ګرډود پر بنسټ ګره بره راوکښلی، نو ما تري د دغې پښتويي په نوې کتنه کې خور ناځيره ګته واخيستای شوه او پر ځای يې نور هم د ختيځپوهنې د تېرمهالو او وسمهالو له دارمستېتر، ګايګر او مورګنستيرنه نيولې تر پنزل، شفييف، مېکنزي ګيفر، سکېرو، سېتفون، ماير او نورو) پښتو څېړونکو د بېلا بېلو ميتوديکو هستونو وريځاندی شوم . ډېر مې زړه غوښتل، اروپا ته له وروستني راتګ سره د پښتويي دغه دويم چاپ د يوه انګريزي، پرانسي يا جرمني زده کړيز (تعليمي) ګرامر په مخبېلګه نوږ هم بشپړ او کره کړم. خو د پښتو ژبپوهنې نورو اړينو غوښتنو او اړتياوو او بيا يې د يوې - کره ليکني غورځنګ ورځنيو هاندو هځو نر دې زياته کابو رانه کړه او د " پښتو او پښتنانه د ژبپوهنې په رڼا کې " تر بشپړونې او خيروېې وروسته دا دی، د نورو منډو تړړو ترځنګه له دړو لسيزو راپيل کړې پښتو اتيمولوجيک سيندګی برمخ وړم

هو، زه دا باتې نه وهم چې دغه نوې کتلې او کره کړې پښويه د کوم ډېر تازه پښويېز ښوونځي لکه واخلې، د چومسکي زېږند (جنراتيف) ګرامر، يا هم د تولمنلي " ترانسفرمېشنل - جنراتيف ګرامر " بشپړه يا هوبهو لاروي او ښکارندوېي وکړای شي. خو دا په ډاډ سره وايم چې له دې سره سره يو دوديز نورماتيف ګرامر همنه دی . دا چې يوې پوازينی کره ليکنې او علمي پښتو لا دومره تولېزوالی نه دی موندلی او يو نيم پك ورك، لکه پوهاند تري په حيله ځانګړي ګردودي يښنو يوه نيمه ليکنه څېړنه رامخته کړې ده، نو کېدای شي، د همدې نه ګډون حبنو ګونيونکېو ته زما دغه پښويه بب هم يو نورماتيف ګرامر واپسي. بې له دې چې تر دامنځ د " پښتو او پښويې " توپير وکړي او بيا دا نول ځې دلته څېره بز ګروډوي ګرامر نه. بلکې پر ژبني ګرامر ده . په دې مانا چې ما د ګرامرۍ ډوبو (قاعدو) او تولنو (کتېګوريو) په نومړنه، ناکنه، سرنه او وېشنه کې څه

ناڅه د ټولو پاموړو پښتو ګړدودونو د یوې یوازینۍ ګډې امرلې (انتخابي) بڼې آرو معیار پر کار اچولی دي. په دې چې د " پښتو " ګرامر کښنه او د " پښتوګانو " ګرامر لیکنه سره توپیر لري، په بله وینا د ګړدود او ژبې ګرامرونه سره په آرو بنسټ کې توپیر لري . له دې کبله دغه پښویه نورماتیفه نه، بلکې اړونده ژبه " پښتو " یې نورماتیفه او کره کړ شوې ده .

که خبره یوازې پر ګړدودي پښویې (ګرامر) وای، ډېره اسانه وه چې د پوهاند تړي تر لاروی، د هربرت پنزل پښویه ځانته مخبېلګه کړم چې یو خوا یې څېړندود څه ناڅه نومهالی دی او بل خوا د یوه کلي یا کندي د یوه لنډ تنګ نه، بلکې تر کندهاري نامه لاندې د ټول سوېل – لویدیځ د یوې ارتې یېرتې ګړدودي ډلې ښکارندویي او استازي کوي چې د نورو (منځنیو، سوېل – ختیزو او شمال ختیزو) ګړدودي ډلو په وړاندې له تاریخي پلوه زیات رغاونیز لرغونوالی لري . دا چې سوېل – لویدیزه ګړدودي ډله، یا په بله وینا، " کندهاري پښتو " مو په یوه – کره لیکلار کې ولې له ارکاییکي ځانګړتیاوو سره سره تر ډېرې کچې له پامه غورځولې ده، لاسوند یې پرتلیز لړه کیوالي دی . څکه د اړوند ژبپوهنیز تولمنلي پروسیجر (چلند بېلګې) له مخې د نورو ویونکیو ډېروالي دا رښتیه (حق) راکوي چې د کندهاري پښتو بېخرته ځانتنۍ خجپوهه (اکسنتولوجي)، ګړپوهه (مورفولوجي) او غونډله پوهه (سېنتکس) د نورو ډېرې پښتو په پرتله بېخرته نادودي (بې قاعده ګۍ) رامنځته کوي، د ساري په توګه، تر خج لاندې، یا په بله وینا، هره ناخجنه نوموالې او کړواله پایله بدلوي : (- زور) پر (– زورکي)، اوږد (- و) پر لنډ، اوږده (- ې) پر لنډه (ي)، زوروالې (- ی) پر زورکي واله (- ی)، لکه په لاره (راه) کې یې " ه " یو " زورکي " دی او په لاره (میلودي) کې " ه " یو "زور" او له دې سره یې د ډېر ګړي او پېر پایلې هم توپیر مومي . ړومبی لاره (لاري) راځي او دویمه لاره (لارې) . ژوی (ژویٔ) او سړی (سړی) ویل کېږي . خو ډېرګړۍ یې د نورو غونډې یو راز پایله (- ي) ترلاسه کوي . په اوښتي یوګړي کې یې هم ورته پېښنه راغبرګېږي . په اوښتي ډېرګړي کې بیا د ټولو پایلو ناخجن " و " لنډ (u) راځي، حال دا چې په نورو ټولو ګړدودو کې خج پر پایلو کوم اغېز نه ښندي، د ساري په توګه لاره (راه) او لاره (میلودي) یو راز پایله (زور) لري او د ډېرګړئ او پېر پایله یې هم یو راز (- ې) راځي . په همدې ډول یې د ډېرګړي اوښتې پېر پایلې هم یوه بڼه رااخلي او پر اوږده (- و) پای مومي . په و - پای یو ګړیو ښځینه نومونو کې بیا هم کندهاري پښتو دوه بلګړونه (الومورفونه) لري. ناخجن لنډ (- و) او خجن اوږد (- و) ادا کوي. لنډ (- و) لکه په بنو او اوږد (- و) لکه په بیزو کې.

دغه راز خجیز اغېز یې په کړ اوړون کې هم لېدل کېږي، لکه په راغیٔ یا راغلیٔ کې . کړ نو . می "کېدل" د نورو پښتنو غونډې وایې، مګر په ګرداني بڼو کې (- ې -) بیا پر (- ي -) بدلوي . د بېلګې په توګه د یوې - کره پښتو دویم یوګړی "کېږې" پکې پر "کیږې " اوړي چې له دریم یوګړي سره ګډون (التباس) رامنځته کوي . یو ځپېز وییونه، وییکي او نومځري یا په بله وینا په ټولیزه

پښتو کې ناخجن نومیرلي توکي " enclitics " کندهاریان پر خجنو " proclitics " اړوي او له دې سره " ې " پر " ي " او " ی " پر " ی، ئ " بدلوي پوهاند تري هم هغه دناخجنو نرکو " enclitics " په توګه په خپل ډاکټري تېزس کې څېړلي دي . نو که له نورو بې شمېرو ځانګړنیاوو سره د کندهارۍ پښتو دغه پاسنۍ ځانتیاوې یومخیزه په پام کې ونیسو. زموږ د یوې کره پښتو دغه پښوونه به، نه یوازې دوه ګرایه وغځېږي چې لا له اړوندو دویونو (قاعدو) څخه به یې نادویې (بېقاعده ګۍ) تیرې وکړي او له شاګردانو، په تېره له نا پښتنو کورنیو او بهرنیو زده کوونکو څخه ګردسره لار لودن ورک کاندي . له دې هم څوک نټه نه شي کولای چې لنډوالی او باقاعده والی له غورو او بنسټېزو معیاري آرونو (اصولو) څخه ګڼل کېږي .

د ښ " او " ږ " په برخه کې خو هرګوره د منځنۍ پښتو وینګ غوره او کره ګڼل شوی چې په کار ده، په رسمي، سیاسي، علمي، فرهنګي، ادبي او ژورنالیستي (رادیو – تلویزوني) ویناوو کې له پامه ونه غورځول شي. که نه، ښایي کوم پاموړ ګډون (التباس) هم رامنځته نه کړای شي . د داسې ناځیزو ویونیزو توپیرونو څرک خو په ډېرو پرمختللو ژبو کې هم لګیږي. لکه واخلې ch/ چې په جرمنۍ کې، هغه هم تر رښو خپلواکو وروسته د پښتو " ښ " غوندې درې وینګه لري او یوازې یې د رادیو – تلویزیون ویاندان او ورسره ورسره رسمي، علمي او فرهنګي ویناوال هماغه معیاري وینګ په پام کې نیسي چې کټ مټ د منځنۍ پښتو " ښ " هغې غوندې دی .

د موخې او مرام له پلوه ما دلته تر هرڅه له مخه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د شاګردانو راتلونکې اړتیا او اسانتیا په پام کې نیولې. هغه دا چې دوی وروسته د استادانو او ښوونکیو په توګه په یوه داسې نوې پښوونه، پرخپل خپل وار، په منځنیو او لوړو ښوونیزو څانګو او منځیو کې سم له لاسه د زړې پښوونې او ژبښوونې بلېړدېدنه او رانغښتنه او له دوده لوېدنه هومره وانګروزي او ډاګیزه کړي او پر ځای یې د نوې ښوونیزې یا ژبښودې پښوونې دودوني ته متې راونغاړي چې هم تخنیکي او میتودیکي نویوالی لري او هم ترمینالوجیکي نویوالی .

زما په ازمېښت د دې لامل او لاسوند چې ما ولې هممهال دغه دوه اړخیز نویوالي ته پر یو وار رادانګلي، دا دی چې یوازې په دې یوه نویوالي له زړو هغو سره جګړه بیا هم نیمګړې پاتې کېده د " حرف یا توري، مصدر وحاصل مصدر، مجهول ومعروف، جارومجرور، اصلي او مغیره حالت، مسند ومسندالیه، مضاف ومضاف الیه ... " غوندې نابومه او ګران سهیزې او ګران پوهیزې او تر ټولو زیاتې بیا د "فاعل او مفعول" یا "مفعول منه او مفعول له" غوندې کرغېړنې، بد غونې او بد لګې نومونې چې استاد او ښوونکي یې په ویلو او شاګردان یې په اورېدلو شرمېږي. هماغسې له دوده او موده وتلې بریښي، لکه پخپله د زړې پښوونې او ژبښوونې وروست وکرغېړن دود او څېړندود، مېتود او تخنیک .

اروانباد استاد الفت له هغو څوان اندو زړو پښتو پوهانو څخه وو چې په هماغه پیلامه (۱۳۵۱ل) کې یې زما دغه نوې نومونپوهنه (ترمینالوجي)، نه یوازې رد نه کړه، بلکې دا داد یې هم راوباښه چې دغه نوې نومونې د کتاب له سره بیا تړپایه بیا بیا راغبرګېږي او په دې ډول یې شاګرد او لوستونکی په اسانه سهلای او زده کولای شي. ما چې ربښتیا هم د پښتو پښویې څو لوسته برابر کړل او شاګردانو ته مې واورول، د هغه استاد د پاخه منطق پایله مې په کړن کې ولیده شاګردانو د دې منښته وکړه چې هماغه کړ (فعل)، کړند (فاعل)، کړی (مفعول)، کړول (قید)، کړوال (فعلي)، کړ نوم (حاصل مصدر)، کړنومی (مصدر) ... یا نوم (اسم)، نومځری (ضمیر)، ویی (کلمه)، ګړ (مورفیم)، ګړپوهه (مارفولوجي)، صرف، غونډ (فقره)، غونډله (جمله)، غونډله پوهه (نحو) اوداسې نورې نومونې وې چې پرله پسې راغبرګېدې او د ټولو په زړونو او ذهنونو کې نقشېدلې

د ګرامر پښتو اندول "پښویه pxóya" خو څه ناڅه دوه سوه کاله پخوا راوړتې او بیا یوسل ودېرش کاله له مخه ښېلیو په خپلو اړوندو پښتو ویي پانګو کې رااخېستې او بیا څه له پاسه اویا کاله مخکې صالح محمد کندهاري خپله دوه ټوکیزه "صرف ونحو" په همدغه نامه نومولې وه چې پښتو قاموس لومړي ټوک (۱۳۳۰ل) هم راخوندي کړې ده.

په هره توګه د یوې - کره پښتو د دغې لومړنۍ نومهالې ښوونیزې پښویې څو مخنیو کچه ازمایښتې چاپونو او په ځانګړي ډول یې ړومبي آفسېټي چاپ او خپراوي په تیرو دوه - درو لسیزو کې دومره داد او باور را په برخه کړ چې له دغې نوې، څه ناڅه بشپړ شوي او کره شوي چاپ سره لا زیات دود او ګرانښت ومومي او تر هېواد دننه او د باندې د شاګردانو او مینه والو غوښتنو او اړتیاوو ته ځواب ووایي.

تل دې وي پر ناپوهۍ باندې د پوهې بري

او پر زړو باندې د نویو لاسبري!

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار

اکسفورد، اکتوبر ۲۰۰۳

له رومبني چاپ څخه :

کتنه

پښتو پښويه (گرامر) د پښتو په تشريحي ژبپوهنه کې يو نوی پام وړ او گټور اثر دی . له دې گرامر نه رومبی د پښتو ښې گرامرونه د بهرنيو ژبپوهانو او کورنيو څېړونکو له خوا ليکل شوي دی ، خو زياتره يې عنعنوي څېړندود لري او معاصر علمي څېړندود پکې نه دی کارول شوی او ښې يې چې علمي څېړندود لري ، مکمل او مشرح نه دی .

ما پخپله پخوا د ډاکتر هربت پنزل پښتو گرامر له انگليسي څخه پر پښتو رااړولی او د ادبياتو پوهنځي له خوا چاپ شوی دی ، چې تر ډېره ځايه پورې علمي رنگ لري ، خو د دې گرامر نحوي برخه کمزورې او بيخي مختصره ده . په هغو وختو کې د افغانستان په ژبپوهنه کې عنعنوي څېړندود دومره پياوړی و چې ان استادانو هم دې کتاب ته پاملرنه ونه کړه او په گودامونو کې پاتې شو .
وروسته ما د پښتو گرامر لپاره يوه طرحه ترلاس لاندې ونيوله چې د فونولوجۍ برخه يې تکميله شوه او خوره وره په " وږمه " کې خپره شوه ، خو د کار د تکميل وخت مې پيدا نه کړ .

دغه طرحه یوه سریزه لري چې په هغې کې د تشریحي ګرامر لیکلو څېړندود څېړل شوی دی ، خو دغه کارونه ابتدایي او نیمګړي دي .

له ښه مرغه پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار چې یو تکړه او غښتلی ژبپوه او پر پښتو باندې مین زیارکښ څېړونکی دی او ډېر مهال د نورو علمي کارونو په ترڅ کې د پښتو ګرامر په څېړلو او تدریس بوخت وو ، دغه کتاب تکمیل کړ او د تدریسي متن په توګه درې ځله د ګستتنر په شکل د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي د پښتو څانګې له خوا چاپ او د استادانو او زده کوونکو د ګټې اخېستلو لپاره علمي ډګر ته راووت .

دغه کتاب په لومړي سر کې له ستونزو سره مخامخ شو . یو خو له دې لامله چې څېړندود یې نوی و ؛ زموږ دودیز ګرامرونه ، چې البته خپل علمي رسالتونه یې پخپل وخت کې سر ته رسولي وو ، د معاصرې ژبپوهنې له کلیاتو ، ضوابطو ، مفاهیمو او اصطلاحاتو څخه خالي وو او د متود له نظره یې زر کلنه زړه سابقه درلوده . د یو داسې زوړ او پیاوړي سېستم پر ځای نوی سېستم رامنځ ته کول او د ګرامري مفاهیمو او اصطلاحاتو بنستیز بدلول اسان کار نه و . خو بیا هم دغه کتاب عمومیت وموند او اوس د ازموینې او کره کتنې له ډګر څخه په هسکه غاړه بریالی راوتلی دی . بله دا چې په دې کتاب کې د ژبپوهنې معاصر بین المللي علمي اصطلاحات ټول پر پښتو اړول شوي دي ؛ د دې اثر لویه ستونزه په همدې کې وه . زیار عقیده لري چې موږ باید د علمي اروپايي اصطلاحاتو لپاره د امکان په صورت کې او د پښتو د عمومي معیاري رغاونیز ظرفیت او د ویې پانګې پر بنا پښتو انډولونه ومومو او باب یې کړو . دا د ستاینې وړ کار دی ، خو باید له احتیاط څخه پکې کار واخېستل شي او د افراط جنبه ونه لري .
د زیار د دغه کتاب ځینې اصطلاحت او علمي نومونې ښایسته زیات عمر لري او په تېرو ګرامري او ژبپوهنیزو اثارو کې راغلي دي ، خو زښت ډېر یې ښځي نوي دي . په دغو نومونو کې هم زیاته برخه اوس د ادبیاتو او ژبو په پوهنځي او د له پوهنتون څخه د باندې هم منل شوې او په دې علمي څېړنو او تدریس کې ورڅخه کار اخېستل کېږي . هیله کېږي چې کومه ورځ به پر دغو نومونو باندې نور هم غور وشي او کره او عام به شي ، یا دا چې تعدیل به ومومي . خو زه شخصاً د دغو ابتکارونو قدر کوم او زیار ته کور ودانی وایم .

د کتاب پر محتوا باندې په دې سریزه کې خبرې کول دغه وینا اوږدوي . زه هیله کوم چې دغه کتاب دې هرومرو او ډېر ژر په همدې ډول خطاطي او آفسیت چاپ شي . تر چاپېدو وروسته به حتماً کره کتنې وربادې شروع کېږي او لیکوال به یې په کلي توګه د څېړندود او محتوا دفاع وکړي . علمي کره اثار یو پر یو او ناڅاپي منځ ته نه راځي . علم هم ځانته د تکامل تاریخ لري . هره

علمي بریا (دست آورد) د میلونو میلونو انسانانو محصول وي ، شروع کېږي ، وده کوي نیمگړې وي ، تکمیلېږي او مخ پر وړاندې حرکت کوي .

اوس چې د ثور پرتمین انقلاب او بیا د انقلاب له نوي او بشپړتیایي پړاو سره د پوهنې او فرهنگ او تکامل لار په ډېره گړندی او ښه توگه برابره شوې ده ، موږ د پوهنتون علمي او ذهني کارگران خپله دنده گڼو چې په دې بهیر (پروسه) کې له خپلې وسې سره سمه بنسټیزه او اساسي ونډه واخلو او پوهنه د خلکو خدمت ته وړاندې کړو .

د زیار له زیارونو او کور ودانی سره سم – وړاندې د علم او فرهنگ د رښتیانی ودې پر لور !

پوهاند محمد رحیم الهام

د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د ژبپوهنې استاد

۱ - څپرکی

پښتو اوازپوهه (*Phonemics*)

PROPERTY OF ACKU 11228

۱ - څپرکی

پښتو اوازپوهه (*Phonemics*)

۱-۱: دا برخه د پښتو پښوييِ (گرامر) هماغه برخه ده چې يوازې ارزښتناك غږونه (اوازونه - فونيمونه) څېړي. څنگه چې د هر اواز پيدايښت له دوو اړخو، يا په بله وينا، د زېږ ډول او زېږځي له مخې څېړل کېږي او جوتېږي، نو دلته له يوې خوا پر دوو گونو خوله ييزو او پزيزو وتوځو (۲-۳۲) سربېره پر زېږ ځيو (۲-۳۰) اوله بلې خوا پر زېږ ډولونو چې په څه زور او شدت يا د غږيزو غړو د پراخۍ او تنگۍ او داسې نورو اغېزو له مخې ترسره کېږي، رڼا اچول کېږي. دا دی، لومړی خپلواك او وروسته بېواك اوازونه له بېلا بېلو ځانگړتياوو سره ترکتنې لاندې نيسو.

۱-۲: د خپلواکو اوازو منځته راتگ او ځانگړتياوې :

۱-۳: د ژبې د دريځ له مخې :

ژبه د خپلواکو د وينگ پروخت د خولې په دننه کې دوو لوريو ته خوځون کوي، يوله هوسا اکر (حالت)، يا په بله وينا ،له لاندېنۍ ژامې څخه د کومې لور ته، او بل د ژبې د بېخ له دريځ نه د

خولې مخنۍ برخې ته. په بله وينا، له وروستني دريځ څخه مخني دريځ ته چې بيا په دغو دوه گونو خوځېدنو کې درې بنې غوره کوي، په دې ډول :

۱-۳-۱: له کښته پورته :

د ژبې کښېنۍ، منځوال او پورتنی دريځ . کوم خپلواک چې د منځته راتگ پروخت يې ژبه کښېنی دريځ ولري، " کښېنی خپلواک " بلل کېږي، لکه : a - ā . که ژبه منځوال دريځ ولري " منځوال خپلواک " ورته وايي، لکه : e - o - ə او که ژبه پورتنی دريځ ولري، " پورتنی خپلواک " نومول کېږي، لکه : u - i .

۱-۳-۲: له وروسته مخ ته :

وروستنی دريځ، مخنی دريځ او منځنی دريځ . کوم خپلواک چې د منځته راتگ پروخت يې ژبه وروستنی دريځ ولري " وروستنی يا تياره خپلواک " نومېږي، لکه: u - o - ā او که ژبه منځنی دريځ ولري " منځنی خپلواک " بلل کېږي، لکه: a - ə . او که ژبه مخنی دريځ ولري، " مخنی خپلواک ".نومول کېږي، لکه : i - e .

۱-۴: د شونډو د دريځ له مخې :

د راز راز پښتو خپلواک غږونو د وينگ پروخت د ژبې پر دريځ سربېره د شونډو بڼه هم په پام کې نيول کېږي، په بله وينا، راز راز بڼې غوره کوي . يا عادي او ناگرده بڼه يا د هر خپلواک له ځانگړتيا سره سمه په ښېلا ښېله کچه گرده او يا کړۍ بڼه نيسي . په دې توگه " ناگرد خپلواک " او " گرد خپلواک " ډولونه سره توپيرېږي. ناگرد، لکه : i - ə - e - a - ā او گرد، لکه : u - o .

۱-۵-۱: د لاندېنۍ ژامې د ټينگوالي او سستوالي له مخې :

د ځېنو پښتو خپلواکو په رغېدنگ کې لاندې ژامه راکښېنکلې او ترينگلې نيول کېږي او ټينگ اکر (وضع) لري، نوکوم خپلواک اوازونه چې په دې توگه ويل کېږي، ټينگ (tens) ورته وايي، لکه : ā - o - e . نور خپلواک چې د وينگ پر وخت يې لاندې ژامه سسته وي، " سست خپلواک " بلل کېږي، لکه: i - u - a - ə.

۱-۵-۲: بل توپير يې دا دی چې کښېنکلي يا ټينگ اوازونه تر سستو اوازونو اوږده ادا کېږي او د دې ځانگړتيا د ښوولو لپاره يې پر سر يوه پرته ليکه کښل کېږي . په پښتو کې چې څنگه سست " a " لنډ ادا کېږي او ټينگ " ā " چې اوږد ادا کېږي، دوه ښېلا ښېل فونيمونه دي، نو په فونيمېکي

لیکنه کې د ټینګ " ā " پر سر باندې د اوږدوالي د پیلامې لیکل اړین دي، خو د " e " او " o " د لیکلو لپاره په پښتو فونیمېکي لیکنه کې د اوږدوالي پیلامې لیکل په کار نه دي. مګر په فونېټېکي لیکنه کې بیا دا توپیر څرګندول په کار دي .

۱-۶: د غږېزو تارونو د رېږد له مخې :

د سا (وچې) مرۍ په لوړه برخه کې حنجرې (چنغړک) دواړو دننه دېوالونو ته څلورو یا دوو جوړو مرغېړیو (عضلاتو) ځای نیولی دی چې له ډېرو ارتجاعي او نریو تارو څخه جوړ شوي دي . دغو تارو ته غږېز تارونه وایي . د غږونو د جوړېدو پروخت سا هوا د حنجرې له تشې نه د غږېزو تارونو له منځه تېرېږي . که د سا هوا د تېرېدو پروخت چې د غږ زېږ لپاره پر کار ولېږي، غږېز تارونه په عادي بڼه وي، په بله وینا ، یو له بله سره لرې وي، هوا له تارونو سره بې له کوم ټکره تېرېږي او تارونه نه رېږدي، نو داسې غږونه منځته راځي چې هېڅ راز بنګهار او موسقیت نه لري . دا راز اوازونو ته " ناغږن اوازونه " وایي . که د غږ د زېږ پروخت غږېز تارونه سره نژدې راوړل شي، په بله وینا ، د حنجرې تشه سره ورشي او د هغو مرغېړي سره راکښېکل شي، په دې توګه سا هوا تارونه پر رېږدا راوړي او داسې غږونه رامنځته کېږي چې بنګهار او موسقیت لري، دا راز اوازونو ته "غږن اوازونه" وایي. دا چې ټول پښتو خپلواک اوازونه د پیدا ښېت پروخت غږېز تارونه رېږدوي، نو له دې کبله ټول غږن دي (الهام ۵۲) .

۱-۷: معیاري یا کره پښتو اووه خپلواک اوازونه لري چې د نومورو اړخونو، د غږېزو غړو د چارونو او اکرونو، په بله وینا ، د ژبې د اکرونو، د شونډو د بڼې او د ژامې د سستوالي او ټینګوالي له مخې هر یو بېلا بېل تر کتنې لاندې نیسو :

۱-۸: زور /a/ : کښېنی، منځنی، ناګرد او سست خپلواکغږ دی چې څه ناڅه لنډ ویل کېږي او زیاتره د ګړو او وییو په منځ او پای کې راځي، لکه : په اکر akár، کر kar، او پله pla کې .

۱-۹: الف /ā/ : کښېنی، وروستنی، ناګرد او ټینګ واول دی . زیاتره د ګړونو او وییونو په منځ او پای کې راځي، لکه : په څار cār او – ورا wrā کې . د ګړ په سر کې یې ډېر لږ څرک لیدل کېږي، لکه : په آس ās، آر ār او آړ āṛ کې . د پارسي او نورو وییو په سر کې چې (ā) وي، هم زیاتره په پښتو کې پر (a) اوړي، لکه : په اواز awā́z - ارزو arzó - ازادي azādī́ کې .

۱-۱۰: زورکی /ə/ : منځوال، منځنی، ناګرد او سست اواز دی چې بې له کندهاري ګړدود څخه په نورو ګړدودو کې زیاتره یوازې د ګړ په منځ او پای کې راځي . په سر او پای کې لنډ او په منځ کې لږ څه اوږد ویل کېږي . په سر کې، لکه : اباګنی əbāganə́y، په منځ کې، لکه : مشر

(ə) په پښتو کې زیاتره tra - xwlə تره - خوله : لکه , په پای کې، kə́šər کشر، mə́šər خجنی څپې جوړوي.

۱-۱۱: اوږده ي /e/ : منځوال مخنی، ناګرد او کښکلی (ټینګ) اواز دی، دوه الوفونه لري . په سر او منځ کې ډېر اوږد او په پای کې لږ څه لنډ راځي . بېلګې یې دا دي : ډېر dẹr، مستې masté، هېر her، شودې šodé او نور .

۱-۱۲: **لنډه ي /i/** : پورتنی مخنی او ناګرد، سست اواز دی .

۱-۱۳: اوږد (و) /o/ : منځوال، وروستنی، ګرد او ټینګ اواز دی، چې څه ناڅه اوږد ویل کېږي . په پیل او منځ کې زیاتره د اوږده بلغږ او په پای کې زیاتره د لنډ بلغږ په بڼه راځي، لکه : په اور or ، کور kor او زانګو zāngó کې .

۱-۱۴: **لنډ (و) /u/** : پورتنی، وروستنی، ګرد او سست اواز دی، چې بې له دوه ګونو بلغږونو څخه یې لنډ دا ډېر دود لري، لکه : په اوم um، زوم zum، ټټو ṭaṭú، اوږد úğd، روږد ruğd او اوریځ uryáz کې .

۱-۱۵: **یادونه** : له /a/ پرته نور پښتو خپلواك د شومره والي (کمیت)، یا په بله وینا، د اوږدوالي او لنډوالي توپیر کوم فونیمي توپیر نه، چې یوازې الوفوني (فونېتیکي) توپیر ګڼل کېږي . په دې مانا، چې که e، ē، i، i ... وویل شي، په ګړونو او ویيونو کې مانیز ونجون نه پېښوي . د څرنګوالي (کیفیت) د توپیر له پلوه چې واز یا تړلی وویل شي، یوازې په څېنو ګړدودو کې فونیمي توپیر رامنځته کوي، لکه : په ننګرهاري لیکونکی likúnke او لیکونکې likúnke کې چې په لومړي کې نرینه وروستاړی دی او په دویم کې ښځینه . همدارنګه د o ، ō کمیتي توپیر فونېمېك ارزښت نه لري . لنډ پارسي o یا پېښ هم په پښتو کې زیاتره اوږد ویل کېږي، لکه : ګومان (ګمان) او کله هم په wə اوړي، لکه : ګل gwəl .

۱-۱۶: د خپلواکو لښتیلیك :

د ژبې دریځ	د شونډو بڼه / د ژامې اکر	مخنی		منځنی		وروستنی	
		ناګرد	ګرد	ناګرد	ګرد	ناګرد	ګرد
پورتنی	سست	i					u
	ټینګ						
منځوال	سست			ə			
	ټینګ	e					o
کښېنی	سست			a			
	ټینګ					ā	

۱-۱۷: د پښتو خپلواکو (واولو) خوله - تالوییز اوډون :

په خوله کې دننه د پښتو خپلواکو لاندیني څلور زنیز (ذوذنقه یي) اوډون په دې مانا، چې یا د ستوني خواته زېږون مومي، لکه u, o, ā، یا د تالو د چت په منځ ومیانه کې، لکه a , ə او یا د شونډو خواته، لکه i, e . په دې ډول لومړنیو درو ته وروستي تالوییز یا تیاره خپلواك وایي او د ویمنیو دوو ته منځتالوییز یا نیم روښان او وروستنیو دوو ته سختتالوییز یا روښان خپلواك ځینې خپلوانې ژبې، لکه پارسي (حقشناس ۱۰۷) ورته خپلواك څلور څنډېز اوډون لرې او نورې ژبې درې څنډېز (مثلثي)، اوږد څنډېز (مستطیلي) او داسې نور .

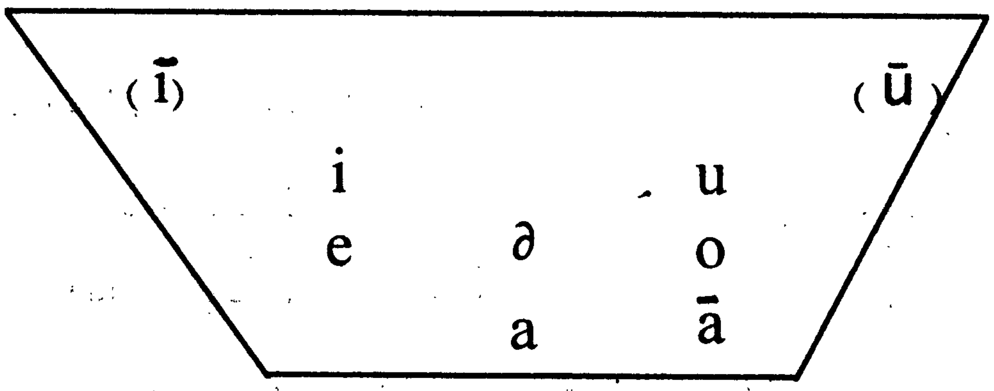

a: لنډ الف (زور، فتحه)

ā: (اوږد) الف

u: لنډ (و)

o: اوږد (و)

i: لنډه (ي)

e: اوږده (ې)

ə: زورکی

یادښت:

(ū) اوږد معروف (و) او (i) اوږده معروفه (ي) یوازې په کندهاري ګړدود اړه لري، په عربي او پارسي کې هرګوره ډېر راځي .

۱-۱۸: تم بهواك اوازونه - بندشي - *Implosive* :

په پښتو کې له پور غږو (ف، ق ...) څخه پرته (۸) دي : ب – پ – ت – ټ – د – ډ – ك – ګ .

۱-۱۸-۱: ب /b/ : غبرګشونډيز، غږن تم بهواك دی، څه ناڅه سپك ادا كېږي او سايېزه ځانګړتيا نه لري . "ب" له آره "پ" غږ نه بڼه ده، بېلګې يې دا دي: بر bar، برېت bret، خوب xob . " ب " د څپو، ګړو، وييو او ترنګونو په سر، منځ او پای کې راځي . كله كله له نورو بهواكو اوازونو سره يو ځېيز غبرګ غونډونه جوړوي . په پای کې يې وينګ كله سست وي او كله ټينګ تم.

۱-۱۸-۲: پ /p/ : غبرګشونډيز – ناغږن تم بهواك دی . څه ناڅه پياوړی ويل كېږي. د وينګ پروخت كله پياوړې او كله كمزورې سايېزه لوبڼه هم لري . كه چېرې په ويي کې تر پياوړې خج لاندې راشي، نو سايېزتوب يې زيات وي او كه تر سپك خج لاندې راشي، نو سايېزتوب يې څه ناڅه كم وي. په دې توګه نوموړی بهواك دوه بلغړونه لري . يو څه سايېز او بل يو څه ناسايېز - بېلګې يې راوروسته دي : پور، رپا، چپ، پړانګ . " پ " د څپو، ګړو، وييو او ترنګونو په منځ - او پای کې راځي او له ځينو نورو بهواكو او نيمواكو سره يو ځېيز غونډونه جوړوي. د وييو په پای کې يې وينګ دوه ډوله دی، كله يې تموالی بېرته كېږي او كله نه.

۱-۱۸-۳: د /d/ : غاښيز غږن تم بهواك دی، څه ناڅه سپك ويل كېږي او سايېزه لوبڼه نه لري . " د d " له آره د " ت " غږن ډول دی، د څپو، ګړو، وييو او ترنګونو په سر - منځ او پای کې راځي. د وييو په پای کې په ازاد ډول كله له تموالي سره او كله بې تموالي ويل كېږي . له ځېنو نورو بهواكو او نيمواكو سره يو ځېيز غونډونه هم جوړوي . بېلګې يې، لكه : درې dre، دود dod، دام dām او نور .

۱-۱۸-۴: ت /t/ : غاښيز - ناغږن تم بيواك دی، څه ناڅه دروند ادا كېږي او لږو ډېره سايېزه ځانګړتيا لري، چې له دې پلوه دوه بلغړه لري - سايېز او نا سايېز - هغه دا چې كه تر سپك خج لاندې راشي، سايېزه ځانګړتيا يې كمېږي . وينګ يې د وييو په پای کې كله تموالی لري او كله نه .

بیلگې یې، لکه : تریخ، تار - بېلتون - توت . " ت " د ځپو، وییو، ګړونو، تړنګونو په سر، منځ او پای کې راځي. کله له ځېنو نورو بېواکو سره یو ځپیز غونډ جوړوي .

۱-۱۸-۵: ټ /ṭ/ : اووریز - ناغړن - غبرګژبیز تمبېواک دی، دروند ویل کېږي او څه ناڅه سابیز دی . د وینګ پر مهال یې ژبه راغبرګېږي، یا په بله وینا، راکږې کېږي او د ژبځوکې لاندې برخه له اووریو سره نښلي او بیا په خورا چټکۍ یوازې یو وار خوځون مومي . له دې لامله ورته یو واریز رپنده غږ هم ویلای شو . د ځپو، ګړو، وییو او تړنګو په سر، منځ او پای کې راتلای شي .

۱-۱۸-۶: ډ /ḍ/ : اووریز - غړن - غبرګژبیز - تم بېواک دی، لږو ډېر دروند ویل کېږي او څه ناڅه سابیز دی : "ډ" له آره د "ټ" غړن ډول دی، د وینګ پروخت یې ژبه راغبرګېږي او د ژبځوکې لاندې برخه له اووریو سره نښلي او بیا په ډېرې چټکۍ سره یوازې یو وار خوځون مومي، له دې کبله ورته یو واریز رَپنده غږ هم وېلای شو .

بېلګې یې په دې ډول دي . ډول ḍol، بډه báḍa، ډنډ ḍanḍ . " ډ " د ځپو، ګړو، وییو او تړنګونو په سر، منځ او پای کې راځي . د نورو ډېرو بېواکو غوندې ځپیز غونډونه هم جوړوي، لکه : ډیل، ډال او نور.

۱-۱۸-۷: ګ /g/ : وروستی تالوییز (نرم تالوییز) غړن تم بېواک دی، څه ناڅه سپک ادا کېږي او سابیز رنګ لري . "ګ " له آره د " ک " غړن ډول دی . بېلګې یې دا دي : ګرم gram، ګر gar، لرګی laráy . د ځپو، ګړونو، وییو او تړنګو په سر، منځ او پای کې راځي . کله کله له ځېنو نورو بېواکو سره یو ځپیز خپلواک غونډونه جوړوي، لکه په ګرم gram کې . تموالی یې د وییو په پای کې تر لارغې له مخه زیاتره بېرته کېږي او کله بیا نه .

۱-۱۸-۸: ک /k/ : وروستی تالوییز - ناغړن تم بېواک دی . وینګ یې څه ناڅه دروند دی، لږو ډېر سابیزوالی لري او له دې مخې دوه (سابیز او ناسابیز) بلغړونه لري . هغه دا چې که د درانه خج په ځای کې راشي، نو سابیزوالی یې زیات وي او که د سپک خج په ځای کې راشي، نو سابیزوالی یې څه ناڅه کم وي - تموالی یې د وییو په پای کې تر لارغې له مخه زیاتره هیسته کېږي، خو که نورې ځپې ورسره خجنې راشي، نو تموالی یې کله پاتې کېږي او کله نه. بېلګې یې دا دي : کور – کلك او نور. " ک " د ځپو وییو او تړنګو په سر، منځ او پای کې راځي د وینګ پروخت له ځېنو نورو غږونو سره یو ځپیز غونډونه جوړوي .

۱-۱۹: مښښ یا مښلي (احتکاکي *Fricative*) ښواك اوازونه

په ښتو کې له پور غړونو (ف - ع - ح او نورو) پرته (۹) دي: س، ز، ش، ښ، ژ، ږ، خ، غ، ه .

۱-۱۹-۱: س /s/ : اووریز ناغړن، مښلی ښواك دی . دا چې وینګ یې شپېلي ته ورته دی او د اذا کوټلو پروخت یې د ژبې برنی مخ څه ناڅه، غوڅه ښه غوره کوي، نو ورته (صفیري = ناوه یې) اواز هم وایي . (الهام، د ښتو ګرامر طرح ۳۵۵ مخ) .

بېلګې یې دا دي : سر، سمسور، لاس او داسې نور . " س " د څپو، وییو، ګړو او ټرنګو په درې واړو ځایو کې راځي . کله له څېنو نورو ښواکو او نیمواکو په تیره له " پ " سره غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۲: ز /z/ : اووریز، مښښ، غړن ښواك دی . دې غړ ته هم څېنې پوهان صفیري غړ وایي له آره د " س : غړن ډول دی . بېلګې یې، لکه : زر zar، زیان zyān او نور . د څپو، ګړو، وییو او ټرنګو په درې واړو ځایو کې راځي او څېنې ښواك غونډونه جوړوي .

۱-۱۹-۳: ش /š/ : اووری - تالوییز - ناغړن - مښښ - صفیري ښواك اواز دی . بیلګې یې دا دي : شل - شمېر - کشر او نور . " ش " د څپو، ګړو، وییو او ټرنګو په هره برخه کې راځي او په څېنو ځایو کې ښواك غونډونه جوړوي .

۱-۱۹-۴: ژ /ž/ : تالوییز غړن، مښښ، صفیري ښواك اواز دی . بېلګې یې : ژبه žǝ́ba، ژوند žwand او نور .
" ژ " د څپو، ګړو، وییو او ټرنګو په هره برخه کې راځي او په څېنو ځایو کې ښواك غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۵: ښ /x̌/ : دا غړ د ښتو په بېلا بېلو ګړدودونو (لهجو) کې به بېلا بېلو ډولونو سره ویل کېږي . په کندهار یا سوېل لویدیزه ښتو کې یو ساییز - مختالوییز غبرګژبیز، ناغړن مښلی ښواك " š " دی . په سوېل ختیزه ښتو کې "ش" ویل کېږي . په ننګرهاری یا شمال ختیزه ښتو کې د " خ " غونډې ویل کېږي . په منځنۍ یا غلجۍ ښتو کې یو وروستی تالوییز ناغړن، مښلی، ښواك /x/ دی . د وینګ پروخت یې د ژبې وروستۍ برخه د تالو له وروستۍ برخې سره نښلي، او په دې توګه د ساه هوا بهنګ د اواز په زېږ ځي کې مښنه او سولېدنه مومي، لکه : په بېلګو کې : ښتو، ښار، خوښ او نور .
د څپو، ګړو، وییو او ټرنګو په هره برخه کې راځي . کله کله ښواك غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۶: ږ /ğ/ : دا اواز هم د " ښ " په شان د پښتو په بېلا بېلو ګړدودونو کې په بېلا بېلو ډولو ویل کېږي . او له آره د " ښ " غږ نه بېله ده . " ږ " په سوېل لویدیزه پښتو کې مخنی تالوُییز - غبرګژبیز - موښن ناغږن " ž " دی . په سوېل ختیزه کې " ژ ž " او په شمال ختیزه پښتو کې د " ګ " غوندې ویل کېږي . په منځنۍ یا غلجۍ پښتو کې یو وروستی تالوییز غږن، مښلی، بېواک ğ دی چې د وینګ پروخت یې د ژبې وروستۍ برخه د تالو له وروستۍ برخې سره نښلي او په دې توګه د سا هوا بهنګ د اواز په زېږ کې مښنه او سولېدنه مومي، لکه په بېلګو کې : ږلۍ ğalə́y، ږدن ğdən، ورږ او نور .

د څپو، ګړو، وییو او ترنګو په هره برخه کې راځي، کله کله بېواک غونډونه هم جوړوي .

۱-۱۹-۷: خ /x/ : ژبې ییز - مښلی - ناغږن بیواک اواز دی . د څپو، وییو او ترنګو په هره برخه کې راتلای شي او په ځېنو ځایو کې له ځېنو نورو بېوواکو سره غونډونه جوړوي . بېلګې یې دا دي : خپل xpəl، خیرن xirə́n، مخ məx، سخوندر sxwandə́r او نور .

۱-۱۹-۸: غ /ɣ/ : ژبې ییز، غږن، مښلی بېواک دی . " غ " له آره د (خ) غږن ډول دی . د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راځي، لکه په دې بېلګو کې : غوا، غر، روغ او نور .

۱-۱۹-۹: هـ یا ه /h/ : ستونیز - ناغږن - ساییز – مښلی بېواک دی. د څپو، وییو، ګړو او ترنګو په هره برخه کې راځي، خو په زیاتره کارېدنه کې پر خپلواک (a) اوړي او یا ګرد سره نه ویل کېږي . بېلګې یې دا دي : هاند، هېر، هېڅ، پوه او نور .

۱-۲۰: اوبلن یا مایع بېواک اوازونه، په پښتو کې (۳) دي : ل، ر، ړ l, r, ṛ .

۱-۲۰-۱: ل /l/ : اووریز غږن اړخیز (lateral) مایع بېواک دی . د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راځي او له یو لړ بېواکو او نیمواکو سره یو څپیز غونډونه جوړوي. بېلګې یې دا دي : لمر، لمونځ، لیار، لېله، ملا، لوړ او نور .

۱-۲۰-۲: ر /r/ : اووریز نااړخیز (nonlateral) رپاند بېواک دی . د وینګ پروخت یې د ژبې سر تالو ته ورنژدې کېږي او بیا ژبه څو پلا رپېږي . له همدې کبله دې غږ ته رپاند غږ وایي . د څپو، ګړو، وییو، ترنګو په هره برخه کې راځي، له ځینو غږونو سره بېواک غونډونه هم جوړوي، لکه په دې وروسته بېلګو کې: ورور، ورځ، وروسته .

۱-۲۰-۳: ړ /ṛ/ : غبرګڅبیز، غږن ړپېدونکی یا ړپړېدونکی (flapped) بېواك دی . په وینګ کې یې د ژبې د څوکې لاندینۍ برخه راغبرګېږي او له اووریو او مخني تالو سره لګېږي او بیا ژر په چټکۍ سره کښته راخوشې کېږي . د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راځي او لږو ډېر له ځېنو غږونو سره یو ځېیز بېواك غونډونه جوړوي، لکه : پړانګ - وړم - ویاړ - شواړ او نور .

۱-۲۱ : پزیز (انفي یا خیشومي) بېواك په پښتو کې " ۳ " دي : م، ن، ڼ .

۱-۲۱-۱ : م /m/ : غبرګشونډیز غږن بېواك دی . د وینا د توکونو په هره برخه کې راځي او له ځېنو نورو غږونو سره بېواك غونډونه جوړوي . بېلګې یې دا دي : مار، مرچ، لمر، مور، ورم، برم او نور .

۱-۲۱-۲: ن /n/ : غابنیز - ناغږن - پزیز بېواك دی . درې غوره بلغږونه یې په دې ډول دي : که تر غابنیز غږ " ت - د " وروسته راشي، غابنیز (n) ادا کېږي، لکه په بند، ژوند، سنتره کې . که تر واول یا اووریز اواز له مخه راشي، اووریز (n) ادا کېږي، لکه په انا، انار کې . او که تر وروستي تالوییز اواز (ګ - ك) له مخه راشي، نو بیا وروستی تالوییز (ŋ) ادا کېږي، لکه : په انګار، انګور، زنګون کې . پر بلغږونو سربېره " ن " کله کله پر (م) بدلېږي، هغه دا چې که تر "ب" له مخه راشي، لکه په تنبه، پونبه کې، نو تمبه، پومبه ویل کېږي .

۱-۲۱-۳: ڼ /ṇ/ : غبرګڅبیز - ناغږن - بېواك دی چې په وینګ کې یې د ژبې د څوکې لاندینۍ برخه راغبرګېږي او د تالو له مخنۍ برخې سره نښلي . سا هوا د پزې له لارې وځي، لکه په منه، بڼ او نورو کې . " ڼ " د ګړو، وییو او ترڼګو په منځ او پای کې راځي، خو په سر کې یې نه . هرګوره د ځېو په درو واړو برخو کې راتلای شي، لکه په پڼه، اتڼ، خورلڼه، کینڼ او کڼه کې .
له نورو غږونو سره ډېر لږ بېواك غونډونه جوړوي، لکه په دڼیا danyā́ اوبڼاو کې.

۱-۲۲: تم - مښلي بېواك (*Affricates*) څلور (څ، ځ، چ، ج) دي .
دغه غږونه د غږ پوهنې (اوا شناسۍ) له پلوه داسې ترښتي غږونه دي چې هر یو یې له تم او مښلي غږ څخه جوړ شوی دی . خو د اواز پوهې (Phonemics) له مخې هر یو ځانته یو یوازینی اواز بلل کېږي .

۱-۲۲-۱ : څ /c/ : اووریز ناغږن تم - مښلی بېواك دی . وینګ یې داسې دی چې " ت " تم غږ او " س " مښلی غږ دواړه پر یوه وخت له یوه زېږ ځي څخه د یوه اواز (فونیم) په توګه راوځي، لکه: په څار، څاروي، څانګه، څرېکه، څوری، غوڅ، لوڅ، څلېر او نورو کې .

"ځ" د ژبنیو توکونو په هره برخه کې راتلای شي او له ځېنو غږونو سره ببواکغونډونه جوړوي .

۱-۲۲-۲: ځ /j/ : اوریز - غږن - تم - مبنلي - بېواك دى چې له غږ پوهيز پلوه له مبنلي (ز) او تم (د) څخه ګډ جوړ شوى غږ دى، خو د اواز پوهې له مخې يو يوازينى اواز (فونيم) بلل کېږي او د (ځ) غږن ډول دى . بېلګې يې، لکه : ځان، ځاى، ځاځ (قهر)، ورځ، وريځ، ځمکه، ختيځ، لويديځ، مينځ ... . "ځ" د څپو، ګړو، وييو او ترنګو په سر، مينځ او پاى کې راځي او له ځېنو غږونو سره ببواکغونډونه جوړوي، لکه : ځوړ، ځوړند، ځوان ... .

۱-۲۲-۳: چ /č/ : اووريز يا زېږ تالوييز - ناغږن تم - مبنلي بېواك اواز دى . په فونېتېکي ډول له مبنلي "س" او تم (ت) څخه رغېدلى دى، خو د پښتو اواز پوهيز (فونيميك) نظام له مخې د نورو تم - مبنليو غونډې د يوه يوازيني (افريکات) اواز بڼه غوره کوي . په وينګ کې "ت" او "س" له زېږځي څخه هممهال راوځي . د وييونو په پيل، پاى او مينځ کې راځي او له ځېنو غږونو سره يو ځپيز بېواکغونډونه جوړوي، لکه چکوړ (د خوسي د راګرځولو غږ)، چوار (ځوړند) .

۱-۲۲-۴: ج /ǰ/ : اووريز يا زېږ تالوييز غږن - تم - مبنلي - بېواك اواز دى . د سپېپوهې يا غږ پوهې له پلوه د (ځ) او (د) له ګډون څخه يو رغېدلى اواز دى، خو د پښتو فونيميکي غونډال (سېستم) له مخې يو يوازينى اواز (فونيم) دى . په وينګ کې يې (د) او (ځ) له يو وتوځي او زېږځي څخه يو وار غبرګ راوځي او له آره د (چ) غږن ډول دى . د ساري په ډول که په سست دريځ، لکه پاى کې راشي، د (چ) غونډې ويل کېږي، لکه په خوزج (کار - بزرګ ومهم) يا جاج کې . د څپو، ګړو، وييو او ترنګو په سر، مينځ او پاى کې راتلاى شي . بېواکغونډونه يې، لکه : جوال، جرنګنى (جرس)، جوار، جوارى .

۱-۲۳ : نيمواکغږونه - *Semi - Vowel*

هغه اوازونو ته ويل کېږي چې د خپلواکو او بېواکو اوازونو ترمنځ منځګړتوب کوي . په بله وينا، د دواړو ځانګړتياوې لري . که د څپې زړى (هسته) وګرځي، د خپلواك بڼه اخلي او که د څپې زړى ونه ګرځي، نو د بېواك په بڼه څرګندېږي او د هغه چار پر غاړه اخلي . پښتو دوه نيمواکه لري : و = w او ى = y .

۱-۲۳-۱: و /w/ : خپلواك اواز - ناڅپيز (غيرهجايى)، يا په بله وينا، بېواکه بڼه ده . دا مانا چې که دغه نيمواك و - w د څپې زړى شي، نو خپلواك کېږي او که نه، نو بېواك کېږي . دا نيمواك د څپو، وييو، ګړو او ترنګو په هره برخه کې راتلاى شي او په وينګ کې يې دواړه شونډې سره نژدې

کېږي، لکه په دې وروسته وییو کې : ور war، خوړین xwṛin، نو naw، ولور walwár، خوله xwlə، شخوند šxwand ... .

د /w/ نیمواك د څپو په پیل او منځ کې راځي او په پای کې یې یوازې غبرګغږ (دیفتونګ) د دویم غږي په توګه . /w/ د یوه غبرګشونډیز اواز په توګه یې په وینګ کې دواړې شونډې سره نژدې کېږي، مګر د " ب " غونډې بیخي سره نه نښلي .

۱-۲۳-۲: ی /y/ : نیمواك اواز، د " ی " خپلواکه ناڅیزه یا بېواکې بڼه ده . دا مانا چې که د

څپې زړی وګرځي، یو خپلواك اواز دی او د (ی = y) په څېر ویل کېږي، خو که ګله د څپې د زړي په توګه ونه کارول شي او څپه جوړه نه کړي، نو یو بېواك اواز دی . په وینګ کې یې د ژبې اړخونه تالو خواته هسك کېږي او د وینګ نورې ځانګړتیاوې یې له (ي = i) سره دومره توپیر نه لري . (ی - y) هم د (و - w) غونډې د څپو په پیل او منځ کې راځي او په پای کې یوازې د غبرګغږ دېفتونګ) د دویم غږي په توګه راتلای شي، لکه په : یوه yaw، زیړ zyaṛ او سړی saṛáy کې .

۱-۲۴: غبرګغږونه - واکه های مرکب *Diphthongs*

پښتو غبرګغږونه د خپلواکو او نیمواکو اوازونو له پرله پسېوالي او یوځایوالي څخه منځته راځي . په بله وینا، هر پښتو غبرګغږ دوه فونیمي توکونه لري . لومړی توك یې خپلواك او دویم یې نیمواك وي . له همدې کبله پښتو غبرګغږونه د غبرګو اوازو په توګه څېړل کېږي، نه د پیوستو اوازو په توګه .

څنګه چې پښتو نیمواك (۱-۲۳) دوه دي، نو غبرګغږونه یې هم په دوو ډلو وېشل کېږي .

د و /w/ غبرګغږونه او د " ی = y " غبرګغږونه :

۱-۲۴-۱: د و /w/ غبرګغږونه په (لیکنی) پښتو کې له ورسره همرنګو غږونو (o، u) پرته له نورو ټولو خپلواکو سره جوړېدای شي، بېلګې یې په لاندې ډول دي :

۱) iw - لکه په تریو triw کې .

۲) ew - لکه په لیو lew کې :

۳) aw - لکه په لو law کې .

۴) āw - لکه په پړاو paṛā́w او لګاو lagā́w کې :

۵) əw - لکه په کټو kaṭə́w او بګو bagə́w کې .

دغه ټول غبرګغږونه د وييو په پای کې راځي. " aw " او " āw " پر دې سربېره په سر او منځ کې هم راځي.

۱-۲۴-۲: د " ی - y " غبرګغږونه په (ليکنۍ) پښتو کې له ورسره همرنګو خپلواکو (i ، e) پرته له نورو ټولو خپلواکو سره جوړېدلای شي، دا لاندې بېلګې لري:

۱) " ay " لکه : په ايوان (حيوان) aywā́n، غويمه ɣwaymá، ميره mayrá، ميده maydá، پيل payl او ورى wray کې.

۲) " āy " لکه : په ائينه āyná، ګاى (ويى)، gāy، پاى pāy، پايله pā́yla او ځاى zāy کې.

۳) " əy " لکه : په نړۍ narə́y، ډوډۍ ḍoḍə́y، ګولۍ golə́y، ډبلۍ ḍabalə́y او اوونۍ ownə́y کې.

۴) " uy " لکه : په خوي xuy، بوي buy او دوى duy کې.

۵) " oy " لکه : په زوى zoy، دوى (قانون) doy کې.

له دغو غبرګغږونو څخه ځينې يوازې د وييو په پای کې او ځينې يې په سر، منځ او پای کې راځي.

۱-۲۵: د پښتو بېواکو (Consonants) او نيمواکو (Semi-vowels) د زېږځيو او زېږ ډولو لښتيليک:

زېږځی زېږ ډول		غبرګشونډيز bi-labial	غاښيز dental	اووريز alveolar	غبرګږيز retroflex	زيږتالوييز pre-palatal	نرم تالوييز post-palatal	ژبې-تالوييز uvular	ستونيز glottal
تم exclusive	غږن	ب b	د d		ډ ḍ		ګ g		
	ناغږن	پ p	ت t		ټ ṭ		ك k		
مبنلي fricative	غږن			ز z	(ږ ẓ̌)	ژ ž	ږ ğ	غ γ	ه h
	ناغږن			س s	(ښ ṣ̌) (۱)	ش š	ښ x̌	خ x	
تم مبنلي affricate	غږن			ځ j		ج j			
	ناغږن			څ c		چ č			
اوبلن liquid	غږن			ر r	ړ ṛ				
	ناغږن			ل l					
پوزيز nasal	غږن	م m							
	ناغږن		ن n		ڼ ṇ				
نيمواك semi-vowels	غږن	و w		ی y					
	ناغږن								

(۱) ښ - x̌ او ږ - ğ په منځني کره ګړدود کې وروستی يا نرم تالوييز مبنلي دي او د کندهار په ګړدود کې ساييز مختالوييز، چې ṣ̌ او ẓ̌ سېمبولونه لري او غبرګږييز دي يا په بله وينا، ږ (ẓ̌) او ښ (ṣ̌) د غبرګږيزو سېمبولونو په توګه په سوېل لويديزو ګړدودو اړه لري خو ږ (ğ) او ښ (x̌) د نرم تالوييزو سېمبولو په توګه د منځنيو ګړدودو، يا په بله وينا د يوې - کره پښتو استازي کوي، که څه هم په ويانديز کې دواړه ډوله وينګونه دود لري، بې له دې چې د بېواکو ټاکلی شمېر (۲۹) له خرخشې سره مخ کړي .

۱-۲۶: پښتو غږيزه (فونيميکه) ابېځې (الفبې)

د يوې - کره پښتو د ۳۶ ګونو اوازونو (فونيمونو) غږيزه (فونيميکه) ابېځې د وسمهالو ختيځپوهانو له خوا د شلمې پېړۍ له شلمو کلو راهيسې رامنځته شوې او بيا په ځانګړې توګه پر ۱۹۶۲ کال د استاد مورګنستيرنې په مشرۍ د يوې ډلې ختيځپوهانو له خوا د افغانستان د ژبپوهنې اتلس (ALA) لپاره پر کار لوېدلې ده . دغه ابېځې د پورتنيو ۳۶ اوازونو ښکارندويه ده، په دې مانا چې د هر فونيم لپاره يوه يووستوې نښه (توری) لري او په دې ډول يې د ټولو توريو شمېر ۳۶ ته رسېږي . اړوند لس غبرګغږونه (ديفتانګونه) هم له غبرګو توريو څخه رغېدن مومي .

کوم ادلون بدلون او زياتون چې پښتو ټولنې پکې له ۱۹۷۶ ز . کال راهيسې راوستی او تراوسه يې د افغانستان د علومو اکاډمۍ په اډانه کې پر کار اچولې، د يوې کره پښتو له اواز پوهې (Phonemics) سره سمون نه لري، لکه د ج (j) او ځ (j) سېمبولونه سره ونجول او د اوږدو او لنډو واولو توپيرول . تر دې چې نومور پښتو پوهاند هربرت پنزل د j - j د دغه بېځايه وبله ونج په اړه پر ۱۹۷۸ کال له مشيګن پوهنتونه ليکوال ته د پښتو څېړنو د نړيوال مرکز د سروال په توګه په خپل غبرګون کې داسې کښلي ول : د ج لپاره د j پر سر نګينی (چنګک) په دې لاسوند سرباري شوی دی چې د اړوند زېږځي (تالو) انځورنه کوي، نه د ځ د زېږځي (او وريو) .

پاتې شوې له (ā - a) پرته د نورو واولي سېمبولو پرسر د اوږدوالي نښې، چې دا بيا د کره پښتو د اوو (۷) خپلواکو شمېر نژدې دوه ګرايه کوي، ان تر دې چې د دوديزو ژبپوهانو په پرمايښت د عربي زېر او پېښ خيال پکې هم ساتل شوی چې له پښتو اوازپوهې سره هېڅ اړخ نه لګوي . په کوشنۍ ترينو جوړو زباد شوي پښتو اوږد (و o) او اوږده (ې e) بې له هغې د اوږدوالي نښو ته اړتيا نه لري، ځکه چې په وړاندې يې نور زيات لنډ ځېلونه (بلغږونه) ګرد سره نشته او د لنډ (و u) او لنډې (ي i) اوږده وارينټونه بيا يوازې ګړدودي ارزښت درلودای شي، لکه په يو شمېر سوېل لويديزو او سوېل ختيزو ګړدودو کې او دغلته هم کوم توپير (contrast) نه شي رامنځته کولای، ځکه ترمنځ يې کوشنۍ ترينې جوړې نه پيدا کېږي . هرګوره، د ليکوال له خوا د يوه لږ ديني، اداري يا علمي - فرهنګي عربي نومونو د منل شوي ليکدود په پام سره تر آر ليکلړ لاندې اتګوني عربي توري په احتياطي توګه هم وړاندې شوي ول .

دا هم د يوې - کره پښتو ټولو ۳۶ خپلواکو او بېواکو او دوو غبرګغږونو (ی، ۍ) د سېمبولونو (توريو) ليکلړ :

غربیز	دودیز	نوم
a	(فتحه، ع)	زور (فتحه)
ā	آ	الف
b	ب	بې
c	څ	څې
č	چ	چې
d	د	دې (دال)
ḍ	ډ	ډې (ډال)
e	ې	اوږده ې (مجهوله ې)
-	ə	زورکی
g	گ	گې (گاف)
ǧ	ږ	ږې (گغې)
ɣ	غ	غې (غین)
h	ه (ح)	هې
i	ي	لنډه ي (معروفه ي)
j	ځ	ځې
ǰ	ج	جې (جیم)
k	ک	کې (کاف)
l	ل	لې (لام)
m	م	مې (میم)
n	ن	نې (نون)
ṇ	ڼ	ڼې (نوڼ)
o	و	وو، اوږد و (مجهول و)
p	پ	پې
r	ر	رې
ṛ	ړ	ړې
s	س (ث، ص)	سې (سین)
š	ش	شې (شین)
t	ت (ط)	تې
ṭ	ټ	ټې
u	و	لنډ (و) (معروف و)

w	و	ښواك (يا معدوله و)
x	خ	خې
x̌	ښ	ښې
y	ی	ښواکه (ی)
z	ز (ض، ظ)	زې
ž	ژ	ژې
ay	ی	زوروالهٔ ی
əy	ۍ	زورکیوالهٔ ۍ

۱-۲۷: کوشنۍ ترینه جوړه *Minimal Pair*

ژبه یو داسې غونډال سیستم دی چې هره نښه (سېمبول) یا توك (عنصر) یې له بل هر بل هغه سره توپیر لري . په دې توگه که وغواړو، د یوې ټاکلې ژبې د یوه توك آروالی، یا په بله وینا، د هغه ژبنی ارزښت جوت کړو، نو له خپل ژبني چاپېریال سره یې له بل یوه داسې ژبني چاپېریال سره تر کتنې لاندې نیسو چې دواړه چاپېریاله نور له هره پلوه ورته وي، مگر یوازې یو توك یې ورسره بډوالی (تقابل) جوړوي او تر دا منځ مانیز توپیر راولي، نو بیا وایو چې په دغو دواړو چاپېریالو کې نوموړي دوه توکه سره بډوالي یا مخامخی (تقابل) جوړوي. یا په بله وینا ، که دغه دواړه توکه له دواړو چاپېریالو څخه واېستل شي، پاتې چاپېریالونه سره یو راز کېږي. دغسې دوه توکه (کوشنۍ ترینه جوړه) بلل کېږي.

د اوازونو (فونیمونو) کوشنۍ ترینه جوړه، لکه : /پ/ : /ت/ په دوو چاپېریالو (ویبو)، " پور " او " تور " کې . څکه دلته وینو چې له یوه یوه اواز پرته نور اوازونه سره په دواړو ویبو کې یو راز دي او یوازې په همدې توپیرېږي چې په یوه کې /پ/ ده او په بل کې /ت/ .

په همدې ډول وایو چې /پ/ او /ت/ دواړه د پښتو ارزښتناك غږونه (فونیمونه) دي. په دغه جوړه کې هممهال اوږد و (o) او ر (r) هم همداسې زباد مومي . دلته کېدای شي، همدغه غږونه له ټولو پښتو غږونو سره جوړې رامنځته کړي خو یوه جوړه یې اړین بنسټیز آړ (شرط) گڼل کېږي . د ساري په ډول ژ / ږ د سرغږونو په توگه ښایي له یوې جوړې پرته بله ونه لري، لکه : ژوی، ږوی (غابنی، کوتل : گواه یا شاهد) که دا جوړه هم نه وای، نو دواړه پر یوه یوازیني ارزښتناك غږ (فونیم، اواز) شمېرل کېدل، هغه هم پر /ژ/ څکه له /ز/ او نورو ډېرو غږونو سره هم جوړې جوړولای شي او پر دې سربېره په سوېل لویدیځ کې هم زیاتره " ږ " د " ژ " بڼل غږ دی. دا چې پښتو واولونه له الف (ā) پرته نور اوږده واولونه (ē ، i ، ō ، ū) نه لري، په همدې لاسوند چې خپلمنځي او نورې

جوړې نه شي رغولای. ټول (۳۶) واړه کره پښتو اوازونه په همدې توګه جوړې منځته راوړي او زباد مومي.

د ګړونو کوشنۍ ترینه جوړه، لکه: پلار او مور په پلاروا کۍ او موروا کۍ کې. او همداسې نور لوی لوی ژبني یوونونه (واحدونه) (اولرینس ۷۳ او ماریوپای ۱۵۴).

۱-۲۸: ګړواوونه (تمرینونه):

۱: پښتو اوازونه پر کومو سترو ډلو وېشل کېږي، په غږیزه ابېڅې یې ولیکئ.
۲: پښتو ټول څو اوازونه لري او خپلواک او بېواک یې سره څنګه توپیروئ؟
۳: د خپلواکو په زېږ ډول کې د ژامې دریځ څو ډوله دی، ویې نوموئ!
۴: زورکی " ə " د ژبې او شونډو له پلوه څه ډول خپلواک دی؟
۵: زور او الف (ā – a) سره د زېږ له مخې څه توپیر لري؟
۶: ایا په پښتو کې د خپلواکو لنډوالی او اوږدوالی کوم فونیمیکي توپیر پېښولای شي؟
۷: پښتو بېواک د زېږ ډول له مخې پر کومو ډلو وېشل کېږي؟
۸: په معیاري پښتو کې "ږ" او "ښ" څه ډول اوازونه دي او په کندهاري او ننګرهاري ګړدود کې یې زېږ ډول او وتوځی څنګه توپیروئ؟
۹: ځ، خ، څ، ج، چ، غ، هـ، ږ او ژ په بېواکغونډونو کې وښیاست!
۱۰: پښتو د خپلو بېواکو اوازونو لپاره کوم کوم وتوځي لري؟
۱۱: پښتو غبرګغږونه څنګه جوړېږي، یوه بېلګه یې ولیکئ؟
۱۲: (ب = b) په "بر" او "خوب" کې څه توپیر مومي؟

۲ - څپرکی

پښتو ګړپوهه - صرف - *Morphology*

۲- څپرکی

پښتو ګړپوهه - صرف - *Morphology*

ګړپوهه د پښتو ګرامر هغه برخه ده چې د ګړونو (مورفیمونو ۱- ۳۲) له رغاونې، اوړون (ګردان) او د هغو له ځېلونو (ډولونو) سره کار لري .

ځانګې : ګړپوهه د ګړونو د ډولونو له مخې پر دوو څانګو وېشل کېږي : یوه د اوړېدونیو (ګردانېدونکیو) ګړونو څانګه او بله د ناوړېدونیو ګړونو څانګه . د اوړېدونیو ګړونو څانګه بیا دوې برخې رااخلي :

۱ : نوم ګړپوهه .

۲ : کړ ګړپوهه .

لومړۍ برخه :

نوم ګړپوهه

په نوم ګړپوهه کې د نومونو ډولونه او د هغو اوړونونه (ګردانونه) څېړل کېږي .

نوم : هغه ویی دی چې د کړ په توپیر بې له زماني اړیکي د راز راز څیزونو او ښکارندو (پدیدو) څرګندونه کوي، لکه: تیږه، لرګی، سړی، سړیتوب، ښایست، روغ، روغتیا، روغوالی، زه، ته، دی، یو، دوه ... .

د نومونو ډولونه :

نومونه پر څلورو ډلو (ګروپونو) وېشل کېږي :

١: څیز نومونه (اسماء) .

٢: ستاینومونه (صفات) .

٣: شمېر نومونه (اعداد) .

۴: نومځري (ضمایر) .

د نوم اوړون اړخونه :

نومونه په ټولیز ډول له درو اړخونو (وجوهو) له مخې اوړون مومي، لکه : نوږی، ګڼه، پېر، خو څلورم ډول (نومځري) یې پر هغو سربېره د یو بل اړخ (وګړي) له مخې هم ګردانېږي . په دې لړ کې یو شمېر نومونه، په تېره نرینه څیز نومونه او ستاینومونه، نه یوازې بېلا بېلې پایلې راخپلوي، بلکې له منځخپلواکونج Ablaut سره هم مخامخېږي .

لومړی - نوږی (جنس) : چې نوم نارینه دی، لکه ګیدړ، سور، یا ښځینه، لکه : ګیدړه، سره .

الف - د نرینه نوم نښې یا پایلې :

دا وروسته نومونه زیاتره نرینه دي :

١- چې وروستی اواز (فونیم) یې بېواک (کنسوننټ) وي، لکه : کور، ختیځ، هلک، غټ، ویاړ، هیواد ، غورځنګ، اورمبړ، لاس، پټ، چرګ ؛ بېدوده (مستثنی) زیاتره د خپلوانو نومونه، لکه :

خور، مور، ترور، نږور، ندرور. یا هغه ښځینه نومونه چې په وینګ کې زیاتره خپل پای خپلواك غورځوي، لکه : ستن، درغن، مېچن، قالین، منګول، خپړ، څنګل، لار، ورېندار، تندار، کټو، لوېشت، ترخځ، ورځ، اوربځ. ډز (ډزې) او مټ (مټې) یا موټر (موټرې)، وزر (وزرې)، لښکر (لښکرې) او داسې نور ناکره یا ګړدودي بلل کېږي.

۲- له زورکي والې "ی" (ǝy) او زورکي وال "و" (ǝw) پرته هر نوم چې په غبرګغږ (دیفتونګ) پای ته رسیدلی وي، نرینه دی، لکه : لرګی، سړی، وری، اړیکی، ځای، زوی، لوی، ځارندوی، پیژندوی (مشهور)، بوي، خوي، کنډو، لو، جړاو، پړاو، کړاو، نیاو، لیو، تریو. اړیکنومونه هم په همدې ډله کې راځي، لکه : کابلی، ننګرهاری ....

۳- هغه نومونه چې په زورکي پای کېږي، لکه : تره، وراره، پسه، زړه، لېوه، مرغه، کارغه بېدوده، لکه : خوله، وياله، ترله، میره، لارغه (وقفه)، بلینډه (مشعل) ...

۴- هغه نومونه چې په لنډ " و " (u) پای ته رسي، لکه : چاکو، ټټو، یابو، ډېږو، اردو (پوځ)، لاټو، ماټو، لاهو، کاهو، ماکو، پټو، پېښاوو (مقلد)، سانډو (باجه)، ساهو (ازاد)، بازو.

۵- په لنډه " ي " (i) پای کېدونکي نرینه نومونه یوازې په چار نومونو اړه لري، لکه : درزي، موچي، ټوکي، چرسي، بنډاري، پنډي، جوالي، ربابي.
۶- ځینې کوشيننومونه چې پر اوږده " و " (o) پای مومي، لکه : کاکو، لالا، بلو (بلال ؟)، جمالو، ګلو، سدو، جانو ....

ب - د ښځینه نوم پایلې :

دا وروسته نومونه زیاتره ښځینه نښې (پایلې) لري :
۱- له زورکي او لنډ (و u) پرته هغه نومونه چې په خپلواکو (واولو) پای ته رسېدلي وي، لکه : ادې، ناوې، خوره ولې، ښادي، وروري، بیاتي، وداني، وراني، پېه، مېه، پزه، ښځه، رڼا، برېښنا، ببدیا، لوړتیا، نڅا، ځلا، ورا، خندا، غلا، ملا (کمر)، شا، ویسا، پښتنیانا، آریانا، پیشو، زانګو، درخو، ببو، پېلبو، شادو، بیزو او .... بېدوده یو لړ هغه نومونه راځي چې په خپلوانو، ورهېګرو او یا هم په ځېنو پورويیونو اړه لري، لکه : دادا (پلار)، ماما، کاکا، لالا، بېړا، بډا (مقابل)، بوډا، بومیا، هوسا، جلیا، ملیا، کوڼا، ړوندا، سبا، مېلمه، کوربه، غوبه، لېربه، لاربه، ساده، بوده، څره، جره.
۲- د زورکي وال و (ǝw) په غبرګغږ پای کېدونکي نومونه، لکه : کټو (کټوه)، برو (بروه)، غرورېږ (کروکوديل يا تمساح).

۳- په زورکي والې " ی " (غبرگغږ) پای کېدونکي نومونه، لکه : ډوډی، هوسی، کبلی، تری، ښخی (ناوه)، شری، مری، اډی (کرد خورد)، ډی (کلك دنده)، متی، گدی، کڅی، نجلی، مخی، ننکی، شپېلی ... .

دویم - د گڼې (عدد) نښې :

الف – د نرینه گڼې (جمعې) نښې یا پایلې په دا وروسته ډول دي :

۱- ان : زیاتره هغه نارینه نومونه ډېرگړي (جمع) کوي چې بېواکپاتی او سا والا وي، لکه : پړانگان، هلکان، مچان، کبان، چنگاښان. ځینې خپلواك پای نرینه نومونه، لکه : لېوان، ټتوان، اسان (اسونه)، پسان (پسونه). بېدوده، لکه وریان چې یوگړی (وری) یې ډېر لږ دود لري، خو لښتیان، شونډان ... له کره پښتو سره هېڅ اړخ نه لگوي. د (لړمانان، امراگان یا امراگانان) غونډې د ډېرگړي هسې د ډېرښت یا سپکاوي لپاره راځي او معیاري ارزښت لري. موټرې، هوټلې، لښکرې ... هم همداسې درواخله .

۲- ونه : زیاتره بېواکه بې سا نرینه نومونه ډېرگړي کوي، لکه : سیندونه، ډنډونه، منېزونه، کتابونه، لاسونه، نسونه، سرونه، پلونه، وزرونه، پلوونه، خوړونه، تویونه، ځایونه، پړاوونه، تیونه (تي) خوربیونه، ویبونه (ویي) .

ځینې خپلواکپای نرینه نومونه، لکه: ترونه، ورېرونه، زړونه. ځینې سا والابېواکپای نرینه نومونه، لکه: پلرونه د پلاران یا اسونه د اسان، پسونه د پسان ترڅنگه .

۳- له منځ خپلواکونج سره، لکه د ټوپك او دښمن زورونه پر زورکیو اوښتل .

۴- منځ خپلواکونج (Ablaut) + زورکی (ə) : دا ډېرگړی ډول هغه نرینه نومونه رانغاړي چې په یوگړي بڼه کې یې (و، ی) راغلي وي او د ډېرگړي کېدو لپاره یې دغه منځ خپلواك پر (زور) یا (الف) اوړي او همزمان ورسره زورکي - پایله هم ملگري کېږي، لکه : پښتون - پښتانه، ورون - ورنونه، لمونځ - لمنځونه، زیږ - زږه (ږزاږه)، تریو - تروه (تراوه)، تریخ - ترخه (تراخه)، مغز - ماغزه، لور - لرونه . یا a پر á، لکه وزر - وازره .

۵- زورکی (ə) : ځینې یو څپیز او دوه څپیز نرینه چې له دوو او درو بېواکو او یو یا دوو منځ خپلواکو ښخه رغېدلې وي، ډېرگړي کوي، لکه : خره، غله، دښنه، مله، مره .

۶- لنډه " ي " (i) : هغه نومونه ډېرگړي کوي چې پر نرمه یا زوروالې "ی" (ay) پای وي، لکه: لرگي، سړي، خلمي، لښتي، غویي، ویي، توکي، پیاوړي، ژوي، گوي (ږوي = غانښي)، روي،

ږوي (شاهد)، كوي (چيچك) . د دې وروستاړي په همچاري "ان" او "ونه" هم لړو ډېر راځي. لكه
ځلميان، غويان، تيونه، وييونه، خورييونه .

۷- يان : د "ان" بلګړ دی او ځېنې غبرګغرپای او خپلواكپای نرينه نومونه ډېرګړي كوي. لكه
ملايان، ميرزايان، اشنايان، كالخوايان، بډايان، خدايان .

۸- ګان : چې د " ان " همچاري " بلګړ " دی او ځېنې خپلواكپای نرينه نومونه ډېرګړي كوي، لكه
سنډاګان، لاټوګان، كدوګان، ټټوګان، ماماګان، كاكاګان، لالاګان، ببراګان، بډاګان، بوډاګان،
ډيپوګان ... د امراګان يا امراګانان غوندې بيا ځلي ډېرګړي بنې، لكه له مخه چې وويل شول. د
ډېربنت يا سپكاوي لپاره راځي او معياري ارزښت نه لري .

۹- يو شمېر نرينه نوړنومونه چې يوګړي نه لري او تل ډېرګړي كارول كېږي. هم په دې ليكه كې
راځي، لكه : غنم، جوار، زر، درمل، تېل، نانځږه، غوږ، غوږي، چرس، بنګ، ويټامين،
واكسين، انتي بايوتيك ...

۱۰- " ي " (i) پای - (چار -) نومونه په (آن) ډېرګړي كېږي، لكه : دوزخيان، موچيان، دوبيان،
ټوپكيان، چرسيان ... .

۱۱- له ښځينه نوږي سره ګډ ستاينومونه، لكه : زور - پای ببچاره، بې موره، ببوزله، ببكوره،
ښايسته، ډاډه (مطمين)، ډاډه (ستې)، خږه، جره، ساده، بوله، بوده. يا الف - پای : الونيا، لګيا،
هوسا، جليا ... يا لرغوني نومونه : آريا، يما، كنښكا، اهورا، مزدا، بودا ... .

ب - د ښځينه ګڼې (جمع) نښې :

۱- اوږده (ي) : هغه ښځينه نومونه جمع كوي چې په "زور" يا لږو ډېر "زوركي" پای ته رسي، لكه
منې، پزې، خولې، وپالې، وړانګې، څانګې، سانګې (نېزې)، پانګې، ډبوې، شونډې، سكروټې،
پلې، ټوكې ټكالې، ملې، غلې، خرې او ... .

۲- زوركي واله " ۍ " (əy) : هغه ښځينه نومونه ډېرګړي كوي، چې په لنډه (ي) پای ته رسيدلي
وي، لكه ودانۍ، خپلوۍ، ښادۍ، ناروغۍ، خوښۍ، نيكمرغۍ .

۳- وې " we " : هغه ښځينه نومونه ډېرګړي كوي چې په "الف" يا اوږده "و" پای ته رسي، لكه
ژړاوې، حنداوې، ملاوې، نڅاوې، زانګووې، پېلبووې، ښكالووې، پېرزووې

بل ناکره انډول يې "ګاني" هم راځي، لکه: شاګانې، نځاګانې، برېښناګانې، زانګوګانې، بيزوګانې، تندارګانې، ورندارګانې، ندرورګانې .... کره بڼې تېنداري، ورېنداري او ندرندې يا ندروريانې راځي .

۴- آنې : زياتره هغه ښځينه نومونه ډېرګړي کوي چې پای ته يې لنډه "ي" راغلې وي، لکه: بيبيانې، شاديانې. او د يوې بلې پايلې د انډول په توګه، لکه: دوبيانې، مزدورانې، ترورانې (ترينديې)، مورانې (ميندې) ... چې دومره کره نه برېښي .

۵- يندې : هماغه ښواکپای خپلوان نومونه ډېرګړي کوي چې ورسره لنډون مومي، لکه : ميندې، خويندې، ترينديې، ندريندې، نږيندې .

۶- نشت يا صفر دا مانا چې په زورکي واله (ی) پای نومونه بې له کومې جولښې پايلې د ډېرګړي په توګه هم راځي، لکه: کړکۍ. بجلۍ، ډوډۍ، څپلۍ، ټټرۍ (واسکټ) . بلګړ يې "- يانې" هم يو څه دود لري، خو کره نه ګڼل کېږي، لکه: کړکيانې، بجليانې، کوچيانې، موچيانې، کبليانې، کوشنيانې (کوچنيانې). کچنيانې، جنکيانې، تروريانې (ترورۍ)، ډوډيانې، څپليانې، ناروغيانې ....
بېدوده (مستثنی)، لکه : نجونې او نجونه، لونې او يونې .

۷- يو لږ نور نه شمېرېدونکي نوږ نومونه هم ښځينه ډېرګړي دي، لکه : اوربشې، متيازې، اوبه، شنې، نکريزې .

يادښت :

۱- په پښتو کې ټول خپل او پردي ټبرنومونه ډېرګړي کارول کېږي، لکه : سهاك، غرغښت، سړبن، مومند، کورد، بلوڅ، تاجيك، هزاره، اوزبك، قرغز، عرب، يهود، اسرائيل، بټسك، حکات، ... چې د يوګړي لپاره هم په همدا يوه بڼه کارول کېږي. يوازې يوګړی - پای هغه د يوه او ډېرو توپير کوي، لکه : ښتنی - ښتنې، شينواری - شينواري ... پښتون - پښتانه يا ګدون - ګدانه خو له آره دا توپير لرلی دی .

۲- ټول ژبنومونه په دې ښځينه راځي چې په ښځينه پايلو (- و، - ي) پای ته رسي.

۳- ډېرګړي يا دوګړي پورويبونه، لکه: عربي معلومات، اخلاق، بين النهرين ... په پښتو کې ډېر ګړي بلل کېږي

دریم - پېر یا حالت (*Case*) : چې نوم پخپل چاپېریال (غونډ یا غونډله) کې څه حالت لري، لکه پلوشې ډوډۍ وخوړه، د پلوشې ورور ناروغ دی، له یوه لاسه تک نه خېژي . دلته گورو چې (پلوشه - یو - لاس) څنگه خپل حالتونه او بڼې بدلوي . نومپېر له آره یوه غونډله پوهیزه (نحوي) سکالو گڼل کېږي .

د پېر نښې هماغه پایلې یا وروستاړي دي چې د نوم په پای پورې نښلي . له لومړنیو یاد شویو آرو یا رښتینو درو - پېرونو پرته نور پنځه پېرونه څکه په غبرگو لندیو کې نیول شوي چې آر یا رښتیني پېرونه نه، بلکې اړوندو پېرونو ته ورته بدلونونه، یا ناسیده دي چې د سربلونو او اوستربلو په ملتیا په نومونو کې رامنځته کېږي .

۱ - له کړند پېر (*Nominative*) سره له یو لړ شمېر ناوړیدونو یوگړونومونو پرته نور ټول نوم ډولونه ښېلا ښېلې اوښتې بڼې راخپلوي . کړند پېر (فاعلي حالت) په هغه کړند. (فاعل) اړه لري چې د تېر مهال لېږند یا کړي یا "حکمی متعدی" کړ ترسره کوونکی وي، لکه : یوه سړي یوه ښځه ولیده یا یوې ښځې یو سړی ولید . دلته (یوه – سړي) او (یوې ښځې) کړند پېر لري .

۲ - بلنپېر یا ندائیه حالت (*Vocative*) په هغه نوم اړه لري او بدلون ورکوي چې غږ ورته کېږي او په یوگړي (مفرد) ډول اوړیدونی وي، لکه : (یه) هلکه ! یه پښتانه ! یه تربوره یا تربره ! یه مېرمنې ! یه سړیه ! یه ښارندویه ! یه نیکمرغی ! یه پښتنو ! یه مېرمنو ! .

په پښتو کې له لرغونو انگونو هندو اروپایي نومپېرونو څخه کړند پېر (فاعلي حالت Nominative) او بلنپېر (ندائیه حالت Vocative) لړو ډېر او لنډ کړی (Accusative) خورا لږ ژوندي راپاتې دي چې آر یا رښتیني اوښتي پېرونه (Oblique Cases) بلل کېږي . پاتې نورو یې خپل چارونه، سربلونو او اوستربلونو ته پرې ایښي دي . په پښتو کې د یوه نوم د لنډ کړي (Accusative) نومپېر څرک یوازې په وسمهالکړ کې له "ما" او "تا" څخه لگېږي، لکه : ته (ما) ښارې، زه (تا) ښارم .

۳ - لر کړی پېر یا باواسطه مفعولي حالت : لکه زمرك زمري ته لیکانی (قلم) ورکړ، غرزي ماته روسي ژبه رازده کړه، سنك ببري ته خبره وکړه . په دې غونډلو کې " زمري " " ما " او " ببري " دریواړه نومه لر کړي پېر ورته اوښتی پېر لري .

۴ - " لوښن پېر یا الي حالت " : دا مانا چې یو نوم د یوه کړن وسیله شي، لکه بیاتي، لیکانی او کاشوغه په دې غونډلو کې : توریالی په بیاتي ژوبل شو، بریالی په لیکاني لیك

وکېښ، ګلخانه په کاشوغه ډوډۍ خوري . په دې ډول "په" سربل دغه اوښتون رامنځته کوي . که له "په" سره "سره" اوستربل مل شي، بيا نو "کاشوغه" او ډاسې زور - پای ښځينه دغه پايله پر "- ې" اړوي . او يا هم که "له - سره" جوړه دغه اوښتني (انسترومنتال) پازه پرغاړه واخلي .

۵ - " تولپېر يا اضافي حالت " : هغه نوم چې يو څه ورپورې اړه ولري، تولنوم (مضاف اليه) ګڼل کېږي او تولپېر (اضافي) پېر (حالت) لري، لکه : د وياليې اوبه ښې دي، د زمري کور ښکلی دی، د اوريځې څادر راخپور شو . دلته (وياليې، زمري او اوريځې) تولنومونه دي، يا په بله وينا، د تولي سربل " د " او د (د کره - لپاره) تراغېز لاندې دغه درېواړه نومونه له بدلون سره مخ شوي دي .

۶ - " وتون پېر، يا منشايي يا مفعول منه حالت " : دا مانا چې يو نوم د کار پيليځ

(منشه) ګرځېدلی وي، لکه له کندهاره راغلم، له ښو ښه زېږي - له بدو واښه زېږي . دلته (کندهاره - ښو او بدو) وتون پېر لري .

۷ - " تون پېر يا ظرفي يا مکاني او زماني حالت " : همدارنګه مفعول اليه يا

استقامتي او معيتي حالت، هغه نوم چې د يوه کار ظرف وګرځي او يا پرې يو کار اړه پېدا کړي تولنوم بلل کېږي او په دې توګه بدلون مومي . دغه بدلون د (په – کې)، (پر - باندې)، (پر - سربېره)، (تر - لاندې)، (تر - پورې)، (سر - ته) زېږنده ده، لکه : په کوهي کې، پر غره باندې، پر ګټ سربېره، تر زنې لاندې، تر غرمې پورې، تر مازيګره، تر کابله، په تياره پسې رڼا ده . . .

يادښت : که يو نوم په کوم پورتني پېر کې خپلې ښې ته بدلون ورکړی وي، اوښتی نوم بلل کېږي، يا په بله وينا ، هغه نوم اوښتی پېر (مغېره حالت) لري او که اوښتنه يې نه وي موندلې نو آر نوم ورته وايي او حالت يې آر پېر (اصلي حالت) بلل کېږي :

۱- د نوم پېر (اسمی حالت) څېنې نښې يا پايلې له ګڼې (جمع) هغو سره سمون لري، لکه: ځلمی، د ځلمي - پلوشه - د پلوشې، شپون - د شپانه، غل - د غله....

۲- ډېرګړي (جمع) نومونه بيا په يو مخيز ډول اوښتی پېر په (و) ښيې، لکه : د ښځو، سړيو، هلکانو، خويندو، برېښناګانو . . . .

په دې توګه په "ان" ګان، ي، وې، ونه، انې، ګانې، يندې او د دوې په نورو همپازو روستاړو جمع کېدونکي نرينه او ښځينه نومونه له "تون پېر"، "وتون پير"، او "بلن پېر" او څه ناڅه تونپېر (مفعول له) پرته نوره اوښتنه نه لري . البته په "وتون" او "بلن پېر" کې ببواکپای نومونه خپل پای په "زورونو" يا (فتحو) او "زېرونو" روستاړي کوي، لکه : يه هلکه ! يه مورې !، له " هلکه " له "موره"، تر موره، تر کوره .

۶ - " وتون پېر، یا منشایي یا مفعول منه حالت " : دا مانا چې یو نوم د کار پیلیځ (منشه) ګرځېدلی وي، لکه له کندهاره راغلم، له ښو ښه زېږي - له بدو وابنه زېږي . دلته (کندهاره - ښو او بدو) وتون پېر لري .

۷ - " تون پېر یا ظرفي یا مکاني او زماني حالت " : همدارنګه مفعول الیه یا استقامتي او معیتي حالت، هغه نوم چې د یوه کار ظرف وګرځي او یا پرې یو کار اړه پېدا کړي تولنوم بلل کېږي او په دې توګه بدلون مومي . دغه بدلون د (په – کې)، (پر - باندې)، (پر - سربېره)، (تر - لاندې)، (تر - پورې)، (سر - ته) زېږنده ده، لکه : په کوهي کې، پر غره باندې، پر ګټ سربېره، تر زنې لاندې، تر غرمې پورې، تر مازیګره، تر کابله، په تیارې پسې رغا ده ....

یادښت : که یو نوم په کوم پورتني پېر کې خپلې بڼې ته بدلون ورکړی وي، اوښتی نوم بلل کېږي، یا په بله وینا ، هغه نوم اوښتی پېر (مغېره حالت) لري او که اوښتنه یې نه وي موندلې نو آر نوم ورته وایي او حالت یې آر پېر (اصلي حالت) بلل کېږي :
۱- د نوم پېر (اسمی حالت) ځېنې نښې یا پایلې له ګڼې (جمع) هغو سره سمون لري، لکه: ځلمی، د ځلمي - پلوشه - د پلوشې، شپون - د شپانه، غل- د غله....

۲- ډېرګړي (جمع) نومونه بیا په یو مخیز ډول اوښتی پېر په (و) ښیې، لکه : د ښځو، سړیو، هلکانو، خویندو، برېښناګانو ....

په دې توګه په "ان" ګان، ي، وې، ونه، انې، ګانې، یندې او د دوې په نورو همپازو روستاړو جمع کېدونکي نرینه او ښځینه نومونه له "تون پېر"، "وتون پیر" او "بلن پېر" او ځه ناځه تونپېر (مفعول له) پرته نوره اوښتنه نه لري . البته په "وتون" او "بلن پېر" کې بېواکپای نومونه خپل پای په "زوروڼو" یا (فتحو) او "زېروڼو" روستاړي کوي، لکه : یه هلکه ! یه مورې !، له " هلکه " له "موره"، تر موره، تر کوره .

لکه څنګه چې پاس ولېدل شول او وروسته د سربلو - اوستربلو په برخه کې هم څرګندتیا مومي، بشپړ ډېری سربلونه او اوستربلونه له یو لږ کم - اوښتوني نومونو پرته نور هر راز نومونه (ځیز نومونه، ستاینومونه، نومځري او شمېر نومونه) اړوي، لکه په دې فارمول کې :
زه، ته، دی، دا ، څوك، سړی، ښځه، خپلوی، پېښتون، هلکان (او بل هر ډېر ګړی) ... + سربلونه او اوستربلونه او همدا راز بلنپېر تېر لېږند یا غبرګون کړند پېر او برخیز (وسمهال کړی پېر " ما "، " تا ") = ما، تا (د وسمهال کړي پېر یا مفعولیت په ګډون)، ده، دې، چا، سړي، ښځې، خپلوی، پېښتنو، هلکانو (او بل هر ډېر ګړی) له (- و) پایلې سره .

کم - اوښتي نومونه :

ځېنې داسې نومونه شته چې په يوګړي بڼه په پېرونو کې کوم جوليز اوښتون (تغيير) نه مومي، بلکې ځېنې يوازې په وتون پېر او بلنپېر او يو څه تون پېر کې اوښتون مومي، او هغه دا دي :

۱ - الف – پاينومونه : لکه : کاکا، ملا، دادا، پښتيانا، اريانا، پکتيا، سبا، يما، کنښکا، لوړتيا او ... چې په اتو واړو پېرونو کې اوښتون نه مومي .

۲ - و – پای نومونه : (لنډ يا اوږد)، لکه : زانګو، بيزو، درخو، ټټو، پېرزو .

۳ - ی - پای نومونه : لکه : نجلی، لېونی، څوکی، سپوږمی .

۴ - زورکی پای نرينه نومونه : لکه : نيکه، تره، زړه، وراره، مرغه، واده ....

۵ - ځېنې زورپای (ستای -) نومونه : چې هم ښځينه کارېږي او هم نرينه او څه ناڅه له پارسی سره ګډون لري، لکه : ډاډه، ډاده (بريان)، ښايسته، ساده، پياده، شهزاده، مېلمه، کوربه، غوبه، بوده ... دلته يوازې ځېنې نرينه انډول ښځينه نومونه بدلون مومي، لکه : شهزادګی، مېلمنې، کوربنې، غوبنې .

۶ - زياتره بېواکپای ښځينه نومونه، لکه : يه مورې ! يه تورې ! يه خورې ! يا : له موره، له توره ....

۷ - وی - غبرګغږ پای نومونه، لکه : يه زويه ! يه پوهندويه ! يه ساتندويه ! لويه ! بويه !، خويه ! يا : له زويه، له پوهندويه ....

۸ - ټول زور - پای يوګړي ښځينه نومونه د " په " او " په - کې " په ملتيا ناوړيدوني پاتې کېږي، لکه : په چاړه يا په چړه، په کوټه کې، او داسې نور .

د زياتې څرګندتيا لپاره دا وروسته لښتيليکونه پامور دي :

د نرینه ځېزنومونو اوړوني (تصریفي) لښتیلیك

په دې لښتیلیك کې (~) دا مانُا لري چې په اړوند ځای کې نوم په هماغه لومړۍ تېره اوښتي بڼه پاتې کېږي . (a - , ~) په دې موخه کښل کېږي چې - a اوښتوني ځېل دومره کره نه دی او سپین پاتې ځای هم د اړوند نوم ، نه بدلون ، یا په بله وینا ، د پایلې نشتوالی راښیي :

نرینه پایلي	آرپېر (یوګړی) direct sg.	(ربښتینی) اوښتی پېر oblique case: کړند (تېر لېږند کې) پېر nominative	لرکړی پېر (باواسطه مفعول حالت) dative	بلن (ندایي) پېر vocative	سربلي – اوسترېلي (اوښتی) پېر pre – postpositional case: تولي (اضافي) پېر possessive	تون (ظرفي) پېر locative	وتون (مفعول منه) پېر ablative	لوښن (الي) پېر instrumentative	آر پېر ډېرګړی dir. pl.	اوښتی ډېرګړی obl. pl.
			(و) – ته (له، لره)		د- . کره، لپاره ...	له - سره / په - پسې، پورې، کې / تر- پورې، لاندې	پر – باندې / له – څخه، راهیسې	په – سره / له - سره		
بېواکپای له منځخپلواك ونج (Ablaut) او زورکي پایلې سره	plar پلار	~	~	- a		(تر ... a) ،	a	~	-(plar-) úna -ān	-(plar-) úno * -āno
	pəxtún پښتون	- (pəxt-) āná	~	~		~	~	~	~	-(pəxt-) anó
	پتون	- (pāt-) ānə́	~	~		~	~	~	-(patan-) úna	-(patan-) úno **
	lmunj لمونځ	- (lmānj-) ə́	~	~		~	~	~	-(imanj-) úna	-(lmanj-) úno
	lor لور	- (lār-) ə́	~	~		~	~	~	-(lar-) úna	-(lar-) úno
	xog خوږ	- (xwāg-) ə́		~		~	~	~	~	-(xwag-) ó
	daxmán دښمن			- a		- a	~	~	daxməń	-(dáxmən-) o
	topák توپك			- a		- a	- a / - a	~	topək	-(topək-) o

-(kadw-) ā̤no - gāno -(tatw-) ā̃no - gāno - gāno - gā́no بېدوده: جارو، پارو، گوگوشتو. "بانه" خېل يې تش اوښتی دېرگړی "بنو" لري	(kadw-) ān - gān (tatw-) ān - gān - gān - gān								kadú کدو nu نو ṭaṭú ټټو laḍú لډو lāṭú لاټو جادو bāṇú باڼو ساندو sāndú برماڼو بيدوده : ساهو، چمتو. جرگتو ...	لنډ (و) پای -u
-(tr-)úno -(raɣ-) ~ -(zr-) ~ -(lew-) ā́no -(wad-) úno -(wrer-)úno	-(tr) úna -(raɣ-) ~ -(zr-) ~ -(lew-) ā́n -(wad-) úna -(wrer-)úna								تره راغه زره لېوه واده وراره	ə - زورکي پای

یای ی - ay	سری مریی لبنتی ویی پلی لیکونکی	-(sar-) i -(mray-) ĭ -(laxt-) i -(way-) i - i - i	~ ~ ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~ ~ ~	~, -a (تر...) ~ ~ ~, -a (تر...) ~, -a (تر...) ~, -a (تر...)	~, - a ~, - a ~, - a ~, - a ~, - a	~ ~ ~ ~ ~ ~	~ a ~ a ~ a ~ a ~ a	- i -yā́n ~ ~ ~ ~ - i, -úna ~	- o, -yā́no -(mray-) ó ā́no - ó - ó, - úno -(pə́ly-) o -eo
ئ -í - ي - یای چارنومونه (nomen agents)	darzí درزي ṭokí ټوکي čarsí چرسي				~, - a (تر...) ~ ~	~, - a ~ ~	~, - a ~ ~	- a ~ ~	-(darz-) yā́n -(ṭok-) yā́n -(čars-) yā́n	-(darz-) yā́no -(ṭok-) yā́no -(čars-) yā́no
الف — یای د خپلوانو نومونه یا (پردوړنومونه)	ماما، کاکا، لالا، دادا، سندا، بودا، بدا، ببرا ... بومیا، ملیا، گدا، اشنا، میرزا، ملا ... الونیا، هوسا، جلیا ... لگیا								- gā́n - yā́n	- gā́no - yā́no - wo *** ←

ېای چارنومونه - a (nomen agents)	غوبه، گډبه، لېړبه، وزبه، خسبه، مېلمه، کوربه، اسبه، اوړبه، ختبه، خرنه، کډبه، لاربه، لرگبه، بوټبه، اوښبه، ستنبه، رگبه…								- ānə́	- anó #
ېای - uy	بوی، خوی …				- a	- a		- a	- úna	- úno ##
ېای وی - yo -	توی، لوی، وربوی، دوی (قانونٔ)، ښارندوی پوهندوی گرځندوی …				- a - a	- a - a		- a - a	- úna - āna	- o, úno - ā́no ###
ېای ې - ay -	خای، چای، گای، دای، بډای، کالخوای، خدای …				- a ~	- a ~		- a ~	- úna ~ - ān	- úno, o ~ - ā́n, - o ←

- úno, - o ~ ~ ~ - ā́no	- úna ~ ~ ~ - ā́n	- a ~ ~ ~		- a ~ ~ ~	- a ~ ~ ~				کراو، چراو، پراو، نیاو ... لو، کندو، پلو ... لیو، دبو ...	او، اې - aw -

* نور ورته گردانېدونکي الف منځي نرینه ، لکه : کال - کلونه - کلونو / خروار - خرورونه - خرورونو .

** نوېزونه : پوهنتون ، پاخون ، روغتون ... بې خپلواکونجه گردانېږي .

*** لرغوني نومونه (اریا ، یما ، کنېشکا ...) . شېړا ، غونجا ، لېنډا ، کوټا ، رونډا هم په همدې لیکه کې راځي .

شهزاده، خړه، جره، ساده، بوده، شوده، خوځنده (خزنده) ، پوونده ... له (ډېرگړي - گان، -گانو سره) هم همداسې درواخله .

په کندهارۍ گړدودي ډله کې زوی ، سوی هم د نورو ډلو د oy- په وړاندې په uy- ویل کېږي .

بېدوده : زوی - زامن چې ناکره زویان هم ویل کېږي .

د ښځینه ځیزنومونو اوړوني (ګرداني) لښتیلیك

ښځینه پایلي	یو ګړی آر پېر (اصلي حالت) direct case	(لرغونی) اوښتی پېر (مغیره حالت) obl. case			سربلي – اوستربلي اوښتی پېر pre-postposition case				دېر ګړی آر پېر (اصلي حالت) dir. pl.	اوښتی پېر (مغیره حالت) obl. case
		کړند (تېر لېږند کړ) پېر nominative	بلنپېر (ندائیه حالت) vocative	لر کړی (باواسطه مفعول) پېر (dative)	تولپېر (اضافي حالت) (possessive)	تونپېر (ظرفي حالت) (locative)	وتونپېر (مفعول منه) (ablative)	لوښنپېر (الي) (instrum.)		
			(آ، یه) - !	(و) – ته (له سره)	د - ، کره لپاره ...	په، پسې، پورې، کې تر- پورې، لاندې پر - باندې	له - څخه ، له هسې	په - ... په - ، سره له - سره		
a - زور- پای	پزه ، páza منه maṇá	- e	- e	- e	- e	- e, - ... (کې)	- e	- e, - ... (په)	- e	- o
a - الف - پای	ملا ، mlā غوا ɣwā								- we *	- wo ◄

- gā́no - gā́no - wo	- gā́ne - gā́ne - we **								bizó بيزو pišó پيشو perzó پېرزو	o - اوږد (و) — يای
- o - yā́no	*** ~ -(kabl-) yāne								ḍoḍəy ډوډۍ naṛə́y نړۍ marǧə́y مرغۍ šaṛə́y شړۍ guḍə́y ګوډۍ kablə́y کبلۍ	əy - ۍ — يای
- yā́no - yāno - əyo	-(byāt-) yāne -(bib-) yāne - əy	- əy	- əy	- əy	- əy	- əy	- əy	- ə́y	byātí بياتي bibí بي بي čelamčí چلمچي wadāní وداني وروري، بنادي، خوبني ...	i - ي — يای
- gā́no - ā́no - o -(likúnk-) o ←	- gā́ne - āne ~ ~ #								adé ادې nā́we ناوې خوږه ولې xwaǧa-wə́le ليکونکې ... likúnke	e - ې — يای

۲ - ر - پای خپلواك نومونه										
	مور		- e			- a (تر- ...)	- a		-(m-) yánde	-(m-) yándo
	خور		- e			- a (تر- ...)	- a		-(xw-) yánde	-(xw-) ỳándo
	ترور		- e			- a (تر- ...)	- a		-(tr-) yánde	-(tr-) yándo
	نږور		- e			- a (تر- ...)	- a		-(ng-) yánde	-(ng-) yándo
	تندرور		- e			- a (تر- ...)	- a		-(ndr-) yánde	-(ndr-) yándo

۱ – یو ګڼ شمېر ښځینه نومونه چې ډېر لږ یې د a - پایلې څرك لګي او په ډېرو ګردودو کې پر ترلې ځپه، یا په بله وینا، بېواك (کنسوننټ) پای ته رسي، خو بیا هم د a - پای نومونو غوندې اوړون مومي، لکه: لمن ، ستن ، برستن ، مېچن ، نغن ، درغن ، کوژدن ، بن ، مېرمن ، قالین ، چین ، (خو ورته "ښون" بیا نرینه دی) ځنګل ، منګول ، کمبل ، کمپل ، خپړ ، اوریځ ، ورځ ، رمنځ ، ترخځ ، زنځیر ، تبځ ، تربنځ یا تبنځ ، کلیز ، ګومبز ، لېچ ، نجل ، مټ ، ډز ، کټو ، برو ، لوېشت ، میاشت ، ورندار ، تندار ، لار ، کنډر ، وندر ، غابنور ، بکر ، کنګر ، کچر . د " ډز " ترخنګه ډزه هم ښایي د همداسې پرمختیایي بهیر زېږنده وي .

۲ – دا چې په ټوله ژبه کې "لور" او "یور" په ډېرګړي کې پر "لوڼې" او "یوڼې" اوړي، ښایي، په منځنۍ پښتو، یا د اوسنۍ پښتو په لومړیو کې به د "لورې" او "یورې" په بڼه ډېرګړي کېدې او د پېړیو په پوړیو کې به ړومبی - ر - پر - ړ - اوښتې وي او بیا - ړ - پر - ڼ - باندې چې ورونه - ورونه یې تازه بېلګه کېدای شي ، مګر دا چې په نورو ورته - ر - پای خپلوانو نومونو (مور، خور، ترور، نږور او ندرور) کې هماغه - ر - پر " - ندی " یا (- یندې) اوښتې ، یا په بله وینا ، پر دغه راز پایلې اړول شوې ده ، ښایي د یوه بل اوږده مهالپېر بهیره اوسي !

۳ – دا چې د نجلۍ یا نجل ډېرګړی نجونې کره منل شوی ، ښایي آره یې نجن ولې اوسي چې وروسته پر نجل اوښتې او بیا ورپورې ښځینه پایله – ی نښلول شوې ده !

* ګاني ناکره ډېرګړی ګڼل کېږي. ګنا ، سا ، پنا ، که بې (ه) وویل شي ، ښځینه بلل کېږي ، که نه نرینه .

** ګاني له داسې بې سا نومونو سره کره نه برېښي .

*** په " – یاني " کره نه بلل کېږي .

له بې – سره رغېدلې a - یا ه – پای ستاینومونه د دواړو نوږیو لپاره راځي ، لکه : بې ژبې ، بې خولې ، بېځواکه ، بې سېکه ، بې جوړې، موسیقي او ستړی مشي زیاتره ښځینه کارول کېږي .

یادښت : ډېرګړي نرینه او ښځینه نوږ نومونه د ناشمېر ورو ډېرګړو هغو غوندې په ټولو پېرونو کې ، سیده یا د خپلواکونج په ملتیا " o - و " پایله راځپلوي ، لکه : زر ، تېل ، غنم ، غوښت ، ړدن ، اوره ، ورږه ، غوږي ... یا وریجې ، اوربشې ، شودې ، مستې .

د ستاینومونو اوړوني (تصریفي) لښتیلیك

په پښتو کې ستاینومونه (صفتونه) د ځیزنومونو غوندې د نوریې، ګڼې او پېر له مخې اوړون (ګردان) مومي، مانا دا چې له ور ته رغاونو سره ورته خپلواکونج (واولي بدلون) یا پایلې او یا دواړه ډوله بدلونونه راخپلوي، لکه په لښتیلیك کې:

پېرونه (حالتونه) Cases	آرپېر (اصلي حالت) direct sg.	لرغوني یا رښتیني نوموال اوښتي پېرونه کړند پېر فاعلي حالت Nominative	کړی پېر	بلنپېر ندائیه حالت Vocative	دویمني یا سربلي — اوستربلي اوښتي پېرونه Secondary or pre-postpositional obl. په — کې په - ...	له — سره له - ... (څخه) بې - ...	په — پورې، پسې، سره د - ... ... - ته ترپایه	ډېرګړی آر پېر dir. pl.	اوښتی پېر obl. pl.
پایلې Endings									
بېواکپای له منځخپلواك ونج Ablaut او زورکی -ə پایلې سره	خپور، سپور، ووړ، موړ، سوړ، پوست، وروست، روڼ، کوڼ، روند، کوږ، پوخ، لوند، دروند، پروت، ترسکون، خوږ،	خپاره ...		~	~	~		~	خپرو ...
	خوږ تود	خواږه ... تاوده		~	~	~		~	خوږو ...
	تریخ تریو زېږ شین سور	ترخه (تراخه) تروه (تراوه) زېږه (زاږه) شنه سره		~	~	~		~	ترخو ...
	پېر اوم مل پل (حلال، روا)	ə -		~	~	~		~	پرو ...

←

بېواکپای ستاينومونه له يوگړي اوښتي پايلي -a او له ډېرگړي اوښتي پايلي -o سره	تور، زېږ، زرغوڼ، برگ، سپين، روغ، روښان، وران، ودان، زړور، ترور، څرگند، حوت، ټينگ، ملك، ځلاند، لالهاند، ځولند			- a		- a		-و (-o)
	بل، غټ، لوړ، پېړ، پنډ، ټيټ، مالگين، وريت، ژوبل، بل، مل، ويښ، ډنگر، سوب، جړ، خړ، غوځ، پخ							
-a پای يا -e پای له يوازې ډېرگړي اوښتي پايلي -o سره	تېره، بې زړه، سپېره، ويده، ښيري							و – (teró) – - و (ciró) -
پای - ay	نری، ملگری، گړندی، ښديانی، غښتلی، ښکلی، پخوانی، اوسنی، لرغونی، پرونی، ننی	- ۀ		- iya (-aya)	- i	- i	- i	- يو (-əyo)
پای - oy	لوی، پېژندوی، گټندوی، ساتندوی، څرگندوی			- a		(له، بې) -a		-و (-o)
کم اوړونی (-) -a پای له يوازې ډېر گړي اوښتي پېر سره	پوخلا، هوسا، جليا، ساده، بوله، تکړه، ساهو، چمتو، ښايسته، نرينه، ښځينه، ښکاره، بدورده							ووو (-wo) ◄

ي - پای چارنومیز ډوله	چړچه يي، ډانگه يي، نامي جوړه يي، غرغره يي، سرسري، سراسري، بېديايي، سارايي، مېله يي، ميداني، دېوالي ...							o - و

د ښځينه ستاينومونو اوړون بيا يو څه اسان او پر دود برابر دی . لومړی يې هغه زياترينه برخه چې له منځخپلواکونج او a- پايلې سره له پورتنيو نرينه ستاينومونو جوړېږي، نور نو يې د يوه يوگړي اوښتي پېر او آر ډېرگړي لپاره هماغه پر e- اوړي او د ډېرگړي اوښتې بڼې لپاره يې هم د هماغې ډېرگړې بڼې - e پر اوړده (و - o) بدلون مومي، لکه په دې پرله پسې ډول :

خپره - خپرې - خپرو / خوږه - خوږې - خوږو / ترخه - ترخې - ترخو / پړه - پړې - پړو / توره - تورې - تورو / تېره (ə-) - تېرې - تېرو / ښيرې - ښيرو / نرۍ - نريو / ملگرې - ملگرو / گړندۍ - گړنديو / لويه - لويې - لويو / پوخلا - پوخلاوو / تکړه - تکړه وو/ چړچه يي - چړچه ييانې - چړچه ييانو / ميدانۍ - ميدانيانې - ميدانيانو / يا ځانگړی ښځينه ستاينومونه، لکه : بي بي - بي بيانې - بي بيانو / لولۍ - لوليانې - لوليانو ...

د نومونو څلورګونې ډلې

لومړی - څيز نوم (اسم)

څيزنوم چې دوديز ژبپوهان يې اسم بولي، يو داسې نوم دی چې نېغ پرنېغه د يوه څيز يا ښکارندې (پديدې) نومونه (نامګذاري) او څرګندونه کوي او دا وروسته ډولونه لري :

۱ - پڅ نوم (اسم ذات) : په يو ننګېرېدونکي (حس کېدونکي) څيز اړه لري . يا په بله، وينا داسې يو څيز نوموي چې زموږ په حواسو حس کېدای شي، لکه: ډبره، لرګی، اوبه، هوا، سندره، غږ، ښځه، سړی او داسې نور .

۲ - مانا نوم (مانا اسم) : په يوه نه ننګېرېدونکي (غيرمحسوس) څيز، يا په لنډه وينا، په يوې ښکارندې (پديدې) پورې اړه لري او هغه نوموي، لکه : ښايست، رښتيا، روغتيا، هيله، ننګ، پت، مېړانه، پياوړتوب، رخه، سخه (عناد)، خوښي، خوږ (درد)، وير، زغم، اندېښنه، لوېي، ستروي، درناوی، سپکاوی، ښېګڼه، بدي ....

۳ - ځانګړ نوم (خاص نوم) : يو ځانګړی څيز، پديده، وګړی، يا ځای نوموي، لکه: پښتو ژبه، پښتونواله، خوازك، زرمينه، ننګرهار، کندهار، پکتيا، هند، ايران ....

۴ - ټولنوم (عام اسم) : ذاسې څيز يا ښکارنده نوموي چې ځانګړی او خاص نه وي، بلکې ډولونه او څېلونه ولري، لکه: ونه، هلك، نجلۍ، هېواد، څاروی، وګړی، ولس، ترون، ژمنه ....

۵ - نوږ نوم (جنس اسم) : په يوه نه شمېرېدونکي څيز (جنس) اړه لري، لکه : زر، اوبه، غنم، کوچ، غوړ، غوړي، چرس، بنګ، کوکنار، جوار، وابښه، سابه، کورت، درمل، ويتامين، هايدروجن. له زياتره نوږ نومونو سره د ډېرګي چلند کېږي . بېدوده، لکه : وسپنه، ختبه، بوره، شکره ... که يو نوږ نوم ډولونه ولري، نو بيا هم ډېرګړي کېدای شي، لکه: ويتامين، درمل، واکسين ....

زياتره نوږ نومونه ډېرګړي دي . د دا راز نومونو نرينه او ښځينه توپير د پايلو له مخې کېږي . نرينه، لکه: غنم، غوړي، سابه (د سبو) ؛ ښځينه، لکه: اوبه، اوربشې، نکريزې، شودې، مستې چې ګرډودي ځېل يې "شوده" او "ماسته" ډېرګړي نرينه راځي .

ځېنې نوږ نومونه یا یوګړي راځي او یا هم ډېرګړي، لکه: خاوره، ایره، غله، مالګه، شکره، بوره چې کله ناکله ډېر ګړي کېدای شي، خو په ټولیز ډول یو ګړي نوږ نومونه د نه شمېرل کېدونکیو، یا په بله مانا ، د کچې (مقدار) غونډې ورسره ډېرګړي ناټیکنومځري راځي، لکه نوره وسپنه، نوره خاوره، نوره غله، نوره ختېه یا له " څه "، " ځینې "، " ټول "، "واړه" سره . دا چې بله خاوره، بله وسپنه، بله ختېه ... ویل کېږي، موخه ترې بېلا بېل ډولونه دي . د همدغو ډولو له مخې ځېنې ډېرګړي نوږ نومونه پر یوګړي هم اړول کېږي، لکه : د غزني غوړی ښه دی، د کوندوز اوبه ښه ده، " غنمان "، توتان ... بیا د ډېرښت لپاره هم ویل کېږي .

۶ - غونډ نوم (جمع اسم) : یوه ډله او غونډ نوموي، لکه: ټولنه، ټبر، ټولی، ټولګی، ګوند ، سازمان، ولس، ګورم (پاده)، رمه ... .

۷ - انګینوم (صوت اسم) : د طبیعي یا مصنوعي اوازونو انګې یا انګازه (پژواک) نوموي، لکه : درز، دروز، درزی، درزا ، درزهار، ګړب، ګړوب، ګړبی، ګړبهار، ترپ، تروپ ... .

دویم - ستاینوم

ستاینوم (صفت) په خپلواک ډول څه نه نوموي، بلکې د یو څه ځرنګوالی نوموي؛ یا په بله وینا، یو ستاینوم په یوه ځیز نوم آړه لري او د هغه ځرنګوالی ښیي، لکه: تود، سوړ، غټ، ووړ، تور، سور، ښکلی، ښایسته، غښتلی، کمزوری، روغ، ناروغ ... .

په پښتو کې ستاینوم د لوړتیا د پوړونو ؛ یا د لږوالي، ډېروالي، سستوالي او توندوالي، بېلا بېلې ښکاره درې ګونې درجې نه لري، لکه په دري ژبه کې : به، بهتر، بهترین ؛ یا بزرګ، بزرګتر، بزرګترین .

له دې کبله یو پښتو ستاینوم د نورو وییو او وییکو (اداتو) په ملتیا خپل پوړونه، پوړۍ یا درجې او طبقې ښکاره کوي، لکه : ښه – ډېر ښه – لا ډېر ښه، یا سپین – ډېر سپین - خورا سپین – تر ټولو سپین - زښت زیات سپین او داسې نور. ټینګاري کړولونه (زښت، خورا، لا) یا ټینګاري ستاینومونه (ډېر، ښه، ښخرته، بې کچه ...) پر پورتنۍ دندې سربېره د ورپسې نورو ستاینومونو د ټینګتیا، پراختیا یا پیاوړتیا لپاره هم کارول کېږي .
په کره لیکنۍ پښتو کې د ستاینومونو د پوړیو د ښوولو لپاره له د تر - او ترین - روستاړو کارونه هم لږو ډېره دود شوې ده .

د ستاينوم ډولونه :

ستاينوم په دوه ډوله دی : ۱-: لنډ ؛ ۲-: لر .

۱- لنډ ستاينوم : هغه دی چې تر څيز نوم له مخه او ورسره پتليز راځي او لنډ پر لنډه يې ستايي، لکه : توره دړه، روغ سړی، ښکلې نجلۍ ....

۲- لر ستاينوم : هغه دی چې تر څيزنوم وروسته راځي او له کړوالي برخې (مُسند) سره پيوستون لري، که څه هم هماغه څيزنوم ستايي، هغه هم په دې نوموالو غونډو کې، لکه : دړه توره ده، سړی روغ دی، نجلۍ ښکلې ده .... هرګوره په کړوالو غونډو کې له کړ سره اړه پيدا کوي او په دې توګه پر کړول (قيد) اوړي، لکه : هلك (پلی) راغی - اسمان په ستورو (ښه) ښکاري - پلوشه (ښکلې) بربښي - زه کور ته (ډېر) ځم ....

د ستاينوم او ستايلي (صفت او موصوف) ګرداني سمون :

په پښتو کې ستاينوم (لنډ يا لر) او ستايلی يا هغه څيزنوم چې ستايل کېږي، د نوم اوړون د دروګونو اړخو (نوږي - ګڼې - پېر) له پلوه سره زياتره سمون لري، لکه : ړوند غل، ړنده غله، ړانده غله، ړندې غلې، د ړانده غله، د ړندې غلې، د ړندو غلو ....

يا په نابشپړ ډول او يا لږ تر لږه د يوه يا دواړو خواوو له پلوه، لکه : لوی غل، لويه غله، لويې غلې، د لوی غله، د لويې غلې، يا سپين غل، سپينه غله، سپين غله، سپينې غلې، د سپين غله، د سپينې غلې، د سپينو غلو ....

لښتيليك (جدول) کې :

شين خټکی	شنه خټکي
د شنه خټکي	د شنو خټکيو
شنه هندوانه	شنې هندوانې
د شنې هندوانې	د شنو هندوانو

مګر له " په " او " په - کې " سره دغه راز ښځينه نومونه له خپلو اړوندو ستاينومو سره له اوښتي پېر سره نه مخامخېږي .

يادښت : له څېزنوم سره د ستاينوم اوړوني (ګرداني) سمون ځينې بېلودي هم لري :

۱ – په تولېز ډول ي - پای پور ستاينومونه اوړون نه مومي، لکه : علمي مرکز، علمي منځی، د علمي منځيو .... د همدا راز پايلې والانوي پښتو ستاينومونه، لږ ډېر بې اوړونه پاتېږي، لکه : پرمختيايي، بشپړتيايي، بېلښتي ....

۲ - که په یوه غونډ (عبارت)، سرلیك او یا (زیاتره نوموالې) غونډله کې یو ځیزنوم د ځو ستاینومونو، تړلنومونو (مضافونو)، یا شمېر نومونو (عددونو) لپاره ګډ وکارول شي، د نوري او ګنې له پلوه له هماغه وروستي ستاینوم، تړلنوم یا شمېرنوم سره سمون خوري او هماغسې یو ګړی پاتې کېږي، یا په بله وینا، که د نوموالې غونډلې بڼه ولري، اړوند نوموال (to be) کړ ورسره هم یو ګړی (دی، وو) راځي، لکه : (یو ژوندی ولس او وګړي) له منځه تلای نه شي . زموږ په هېواد کې د یوه سړي او ښځې رښتې سره برابرې نه دي، لکه :

- اتلسمه، نولسمه او شلمه پېړۍ (بده نه وه) . پارسي : سده های هژده، نوزده وبیست (بد نبودند) .

- د پوره ځرګندتیا لپاره (دربواړه) ورسره هم کارول کېدای شي : ... پېړۍ دربواړه بدې نه وې .

- ورمه او ببګا شپه را باندې ارامه تېره شوه . د تېرې میاشتې ړومبۍ، دویمه او وروستۍ چهارشنبه مې وزګاره وه .

- ووړ او لوی اختر پوره تود وو . پارسي : عیدهای خورد وکلان کافی ګرم بودند .

۳ - همدا راز که په یوه غونډ، سرلیك یا غونډله کې یو شمېرنوم یا ستاینوم یا دواړه غبرګ تر دوو یا ډېرو ځیز نومونو له مخه راشي، له هماغه لومړني ځیزنوم سره اوړوني اړخ لګوي او نور ورسره عطف کېږي، لکه : یوه ښځه او سړی راغلل، یو پلونډ سړی او ښځه له کوره راووتل، یوه پېښتانه هلك او نجلۍ سره واده وکړ . د سپین توکم او ټولنې وګړي د تور توکم او ټولنې له وګړو سره نه جوړېږي .

یوه ټولنه او هېواد له پوهنیزې پرمختیا او پرمختګ سره پیاوړي کېږي .

- په تېر یوه کال او درو میاشتو کې یا په تېرو دوو کلو او یوه میاشت کې هېڅ اوربنت ونه شو . له ټولې بشري پوهې او تخنیك ځخه ...

دریم - شمېر نوم (عدد) :

شمېرنوم هم د ستاینوم غونډې په خپلواك ډول کومه نومونه نه کوي، بلکې په یوه ځیزنوم اړه لري، خو د ستاینوم غونډې یې ځرنګوالی نه، چې ځومره والی او پوړوالی (تدرج) ښیي، لکه: یو، دوه، درې ... یا لومړی، دویم، دریم ...

د شمېر نوم او شمېرلي (عدد او معدود) ګرداني سمون :

په پښتو کې شمېر نوم، لکه لنډ ستاینوم ترخپل اړوند ځیز نوم شمېرلي له مخې راځي او لږو ډېر ورسره اوړون مومي، هغه دا چې لومړي دوه شمېره (یو، دوه) ورسره د نوري او پېر له مخې ګردانېږي او نور پورته ورسره یوازې د پېر له مخې، لکه په لاندې لښتیلیك کې :

یو غل	یوه غله
یوه غله	یوې غلې
دوه غله	دوې غلې
دوو غلو	دوو غلو
درې غله	درې غلې
درو غلو	درو غلو
څلور غله	څلور غلې
څلورو غلو	څلورو غلو

د شمېر نوم ډولونه :

شمېر نوم دا وروسته ډولونه لري :

۱ - آر شمېر (اصلي عدد) : لکه یو - دوه - درې - څلور ...

۲ - پوړ شمېر (وصفي یا رتبي عدد) : چې د خپل شمېرلي پوړ او پوړۍ ښيي او د ستاینوم غونډې د ګڼې، پېر او نوري له مخې اوړون مومي، لکه : یوم یا لومړی، دویم، دریېم، څلورم ... سلم، یوسل ویوم، دوه سوم ... ښځینه یې د a په زیاتولو سره رغېږي . ډېر ګړې ښځینه پایله یې e او د دواړو نوریو اوښتې بڼه په - o جوړېږي .

۳ - ووړ شمېر (کسري عدد) : چې د اړوند څیز نوم (شمېرلي) ماتوالی او برخه والی ښيي، لکه : دویمه - دریېمه - څلورمه ... سلمه، یوسل یومه ... لسیزه یا لسی (دهه)، سلیزه (سلی)، زریزه یا زری (هزاره) یو ډول ګروپي شمېر نومونه یا مهالپېرونه دي .

۴ - وېش شمېر (انقسامي عدد) : چې د اړوندو څیز نومونو وېشنه او جوړه جوړه کونه څرګندوي او په دې توګه د ووړ شمېر غونډې له ډېرګړیو (جمع) څیز نومونو سره اړه لري ؛ نه له یوه سره، لکه : یو یو، دوه دوه، درې درې، څلور څلور ...

۵ - اټکل شمېر (تخمیني عدد) : د یوه څیزنوم (معدود) پرځای غبرګ غبرګ څیز نومونه ښيي، او یو هم نه ټاکي، لکه : یو دوه، یو درې، دوه درې، درې څلور، لس شل، شل دېرش، پنځوس شپېته ...

په دې توګه اړوند ځيز نومونه د دواړو شمېر نومونو ترمنځ اتکلېداى او امريداى (انتخابېداى) شي. يا لومړى يا دويم او يا د هغو ترمنځ جوړه جوړه شمېر نومونه پرله پسې وي، لکه: يو دوه - دوه درې او يا په ټاکلي او ټولمنلي واټن سره، لکه: اته لس يا لس شل. مګر ښايي هېڅ يو پښتون دوه ځلور، درې پنځه، ځلور شپږ ... ونه وايي. البته (يو) له هر پورته شمېر سره جوړه کېداى شي، خو هغه هم زياتره د پېژند (حرف تعريف) په توګه چې اټکل ورسره په ځېرمه (ضمني) ډول هم ځرګندېږي.

ځلورم - نومځرى (ضمير) :

نومځرى هغه ويى دى چې د يوه ځيزنوم ښکارندويي کوي، د هغه پرځاى راځي او يا يې ملګرتيا کوي. او د همدغې دندې له مخې د نومونو په ډله کې ځاى نيسي. له نورو نومونو (ځيز نوم – ستاينوم – شمېرنوم) سره د نومځري توپير دا دى چې دا پر درې ګونو اړخو (نوري – ګڼې او پېر) سربېره د وګړي (لومړي، دويم او دريېم) له مخې هم اوړون مومي. (اولرېښ ٩٤٢)

د نومځرو ډولونه : نومځري د جولې او چار له مخې پر دې وروستيو ډلو وېشل کېږي :

١ - ځانګړي نومځري (شخصي ضميرونه) : چې له شعر وادب پرته يوازې د انسانانو لپاره راځي، دوه ډوله دي : ١ - غښتلي ؛ ٢ - کمزوري .

الف - غښتلي (منفصل) :

ګڼه / وګړى	يو ګړى			ډېر ګړى
١	آر پېر		اوښتى پېر	موږ
	زه		ما	
٢	ته		تا	تاسې
٣	نرينه	دى هغه	ده هغه	دوي هغوي
	ښځينه	دا هغه	دې هغې	

ب - کمزوري يا (متصل) :

وګړي / ګڼه	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	مې	مو
۲	دې	مو
۳	يې	يې

۲ - تولنومځري (ملکي يا اضافي ضميرونه) :

چې د وګړو لپاره بشپړ او له ناوګړو (څيزونو، پديدو او ژويو) څخه يوازې دريېم وګړي لپاره کارول کېږي، تول (ملکيت) او اړوندي (تعلق) ښيي . دغه نومځري هم پر غښتليو او کمزوريو وېشل کېږي :

الف - غښتلي (منفصل) :

وګړي / ګڼه	يو ګړی		ډېر ګړی
۱	زما		زموږ
۲	ستا		ستاسې، ستاسو
۳	نرينه	د ده	د دوی
	ښځينه	د دې	~

ب - کمزوري (متصل) : کټ مټ د ځانګړيو کمزورو هغو غوندې دی :

وګړي / ګڼه	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	مې	مو
۲	دې	مو
۳	يې	يې

۳ - نغوتنومځري (اشاري ضميرونه) :

هغه نومځري دي چې وګړيو يا څيزونو ته نغوته (اشاره) کوي او د هغو د نومونو ځای نيسي او يا ورسره لکه ستاينوم ملګرتيا کوي. نغوتنومځري د څيزونو، پديدو او ژويو لپاره د ځانګړو نومځرو پرځای هم راځي . په بله وينا، ځانګړي نومځري يوازې په وګړو (انسانانو) اړه لري .

نغوتنومځري د نوړي، ګڼې، پېر او یوازې درېیم وګړي او واټن (فاصلې) له مخې اوړون لري . په کندهاري ګړدود کې نغوتنومځري د واټن له مخې پنځه ډوله دي : ډېر نژدې (دا، ها، آ)، لږ نژدې (دغه، داغه)، لرې (هغه)، لالرې (هاغه، آغه)، ډېر لرې (هوغه) . (حبیبي، تعلیقات، تاریخ تلفظ وصرف پښتو ج ۲ ص ۲۷۳-۲۷۴) :

ګڼه / وګړی			یوګړی		ډېرګړی	
	نومځري / واټن		آرپېر	اوښتی پېر	آرپېر	اوښتی پېر
۳- (یوازې درېیم وګړی)	لنډ	نرینه	دغه	دغه-ə	دغه	دغو
		ښځینه	دغه = دا	دغې دې	دغه	دغو
	لر	نرینه	هغه	هغه-ə	هغه	هغو
		ښځینه	هغه	هغې	هغه	هغو
	لالر	نرینه	هاغه	هاغه-ə	هاغه	هاغو
		ښځینه	---	--- ې	---	---
	ډېر لر	نرینه	هوغه	هوغه-ə	هوغه	هوغو
		ښځینه	هوغه	هوغې	هوغه	هوغو

یادښت : اروابناد علامه حبیبي (هماغه پارسي اخځ) له دغو ټولو نغوتنومځرو سره د یو لړ روستاړو په ملتیا منځته راغلي بېلنګونه (مشتقات) هم یو مخیز له دوه ګونو ګړدودي ځېلو سره په یوه لښتیلیک کې رانغښتي دي . حال دا چې له هغو څخه یوازې د (- سې) والا هغه (داسې، دغسې، هاغسې، هوغسې ...) د اړیکوییکو د پازې ترځنګه د نغوتنومځرو چار پر غاړه اخلي او نور (دومره، دغومره، دورې، هغورې، دلته، دغلته، هغلته ...) کرولونه او اړیکوییکي بلل کېږي . په هر ډول دلته هغه لښتیلیک کټ مټ رااخلو :

اقسام	۱ نزدیکتر	۲ نزدیك	۳ دور	۴ دورتر	۵ دورترین
۱ - مجرد (اشاري، فاعلي، مفعولي، اضافي)	دا = ها = آ	دغه = داغه	هغه	هاغه = آغه	هوغه
۲ - کمي (مقداري)	دوني = دومره = هومره	دغوني = دغومره	هغوني = هغومره	هاغوني = هاغومره	هوغوني = هوغومره
۳ - کیفي (تشبیهي)	داسي = دسي = هسي	دغسي = داغسي	هغسي	هاغسي	هوغسي
۴ - طرفي	دوري	دغوري	هغوري	هاغوري	هوري
۵ - ظرفي	دلته = دالته دلې	دغلته = داغلته	هغلته	هاغلته = هلته	هوغلته = هولته

۴ - پوښتنومځري (استفهامي ضمیرونه – *Interrogative Pronouns*) : له دویم وګړي څخه د یوه وګړي یا یوه څه د پوښتنې لپاره پر کار لوېږي . زیاتره د پوښتغونډلو یا غونډو په سر کې راځي او یا هم د غونډلو د لنډون په توګه ځانته کارول کېږي چې په دې لاندې درو ډولو وېشنه مومي :

۱ – څوك – چا (؟) : د وګړي یا وګړو لپاره راځي چې څه یې کړي وي یا یې کوي یا پرې څه شوي وي یا کېږي . د پېر له مخې، لکه : څوك راغی ؟ څوك راغله یا راغلل ؟ څوك راغلې ؟ څوك ځي ؟ چا وویل ؟ څوك وايي ؟ چا ډوډۍ وخوړه ؟ څوك یې وواهه ؟ څوك یې ووهله ؟ څوك ووهل شو ؟ څوك ووهل شوه ؟ څوك وهل کېږي ؟ څوك د ناټیکنومځري په توګه هم کارول کېږي، لکه : څوك مې ولید ، نن یو څوك راځي چا ووهلم .

۲ - کوم (؟) : د وګړي یا وګړو، څیز یا څیزونو ترمخه راځي او د همدغو څومره والی، څرنګوالی، چارونقش یا نور څه پوښتي . کوم د دوو نورو پوښتنومځرو پرخلاف پر پېر سربېره د نوږي له مخې هم اوړون لري، لکه په دې وروسته غونډلو کې :

کوم سړی راغی ؟ کوم سړي وویل ؟ د کوم سړي رنګ ژیړ وی ؟ کومه ښځه راغله؟ کومې ښځې وویل ؟ کومو ښځو – سړیو وویل ؟ د کومو ښځو – سړیو رنګونه ژیړ وي ؟

۳ – څه (؟) : زیاتره د یوه څیز یا وګړي ترمخه راځي او څومره والی، څرنګوالی، چارونقش یا نورڅه یې پوښتي او زیاتره په ډېرګړي او نورو نوم (جنس اسم) پورې اړه لري، بې له دې چې خپله بڼه واړوي، لکه: دا څه دی ؟، دا څه دي ؟، څه دې وکړل ؟، څه دې راوړل ؟، څه یې نرخ دی ؟، څه یې ارزښت دی ؟

یادښت :

د نورو ډېرو ژبو غوندې پښتنومځرو ترڅنګه یو شمېر پوښتکړولونه هم لري : مهالي، لکه : کله، توني، لکه : چېرې، څرنګیز، لکه : څنګه، څومره ییز، لکه : څومره، استدلالي، لکه : ولې او داسې نور .

۵ - پلوي یا کړولي (سمتي یا قیدي وییکنومځري) :

هغه نومځري دي چې له آره د یوه کړ او چارلوری څرګندوي، خو په ترڅ کې د ځانګړ نومځرو کار هم ورکوي او هغه هم په بې چار (مفعولي) حالت کې . ټولې درې بڼې لري او هره بڼه یې د یوه وګړي (یو ګړي یا ډېرګړي) ښکارندویي کوي:

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	را	را
۲	در	در
۳	ور	ور

۶ - وییکنومځري (اداتي ضمیرونه) :

چې له وییکو (اداتو)، په بله وینا له سربلو په تېره اوستربلو څخه منځته راځي او د اړوندو اداتو له چار او دندې سره سم د نومځرو ځای نیسي :

۱ – **پکې (در آن - ها)** : چې د (ور کې) د همچاري په توګه دریېم (یو ګړی یا ډېر ګړی ښځینه یا نرینه) وګړی په ناوړېدوني په تون پېر کې ښیي، لکه :

باغ وای د ګلونو (پکې) ناست وای زه او ته

(خوشال)

د کندهار خواته یې پرځای (پکښې کې) او په یو نیم ګرډود کې یوازې " کې " هم په همدغه جاج کارول کېږي.

۲ - پسې (بسوی او - ایشان) : چې د ورپسې د لنډیز په توګه دا هم د پاس په څېر دریېم وګړی په تون پېر کې ښیي، لکه : د زهرو ګولۍ خورم (پسې)
(ملنګ جان)
" پسې " د مخکړ په توګه هم لکه د ځینو کړونو پرله پسېوالی څرګندوي، لکه : پسې تلل.

۳ - باندې (وریاندې) : د " وریاندې " د لنډیز په توګه په هماغه پاسني ډول دریېم وګړی په تون او هغه هم په پورتني (استعلایي) پېر کې ښیي، لکه :
ګل وای غوړیدلي (باندې) ملاست وای زه او ته
(خوشال)

۴ - پرې (برآن - برآنها ...) : دا هم "وریاندې"، یا په بله وینا، "باندې" ته ورته دنده پرځای کوي، لکه : ما پرې سر کېښود، پېسې مې پرې پور دي.

۵ - پې (به آن) : چې (په او پرې) هم ویل کېږي، په یوه لوښني (الي) پېر کې د یوه نوم ځای نیسيَ او له (پرې) سره یې په دې غونډلو کې توپېر کولای شو :
زه (په پښتو = پې) لیکنه کوم (من به پښتو می نویسم)، زه (پر پښتو = پرې) لیکنه کوم (من درباره پښتو می نویسم).

۶ - ترې (از آن - از آنها ...) : چې د ورڅخه (ورنه، ورځنې) د یوه لنډ انډول په توګه یو نوم په وتون او تون او هغه هم په کښتني (استفلایي) پېر کې ښیي، لکه: ما ترې لاندې یا کښته کېښود، قلم مې ترې واخېست.

۷ - ځنې : کټ مټ د "ترې" او ورځنې (ورڅخه، ورنه) د همماڼیز او همچاریز په توګه کارول کېږي چې په ناکره ډول له " ځېنې " یا په کندهاري وینګ " ځینې " سره یو رنګ کاریدنګ لري.
له پلوي نومځرو (را - در - ور) سره ترنګونه هم جوړوي.
۸ - له (را - در - ور) پلوي نومځرو سره د بېلا بېلو اوستربلونو په ملتیا ترښتي وییکونومځري، یه په بله وینا، ترښتي پلوي نومځري رغوي، د لومړي وګړي لپاره، لکه : راسره، راکره، راڅخه، راځنې، راکې، راباندې، رالاندې، راپسې، راپورې، راته. همدا راز له "در" سره د دویم او له "ور" سره د دریم وګړي لپاره.

۷ - اړیکنومځري (ارتباطي ضمیرونه *Relative Pronouns*) او پښتو (!)

پښتو د نورو نژدې خپلوانو ژبو په څېر د اروپايي ژبو ورته اړیکنومځري نه لري، بلکې پرځای یې له نومونو یا نورو نومځرو (ځانګړو نومځرو، تولنومځرو، نغوتنومځرو ...) څخه داسې کار اخلي چې زیاتره یوازینی اړیکوییکي "چې" یې له اړوندو ژبنیو یوونونو (واحدونو) لکه اېښیو (مسندالیه وو) او اېښونیو (مسندونو) سره تړاو ورکوي او په دې ډول له آرې غونډلې سره څېرمه غونډله ملګرې کوي چې همدغه څېرمه غونډله بیا اړیکغونډله بلل کېږي، لکه: خلمی راغی، چې زمری وويني. دی راغی چې ما ووینې ... د کړولي (قیدي) اړیکو د تینګولو لپاره په اړوندو ملو غونډلو کې له نومونو یا نومځرو سره یا غبرګ غبرګ کړولونه جوړه کېږي او یا په یوه کې "کړول" راځي او په بله کې یوازې "چې"، یا هم صفر، لکه "څنګه غر" (دی)، "هسې کربوړی" (دی)، "هغه سړی بیا "راغی"چې پرون مې" لیدلی وو. "ما دومره" کار وکړ، "څومره چې مې" کولای شو، "کله چې ته" راغلې، "زه هم" راځم. "زه هله" درځم، "کله، چې ته" راشې ....

داسې بریښي چې د اروپايي ژبو اړیکنومځرو هم له ورته اړیکوییکي پرمختیا موندلي وي، لکه واخلې انګریزي that چې د اړیکوییکي پر پاڼې سربېره وګړیز او ناوګړیز تړاو هم پرغاړه اخلي، یا په بله وینا، هم د ناوګړیز اړیکنومځري which پرځای راځي او هم د وګړیز اړیکنومځري پرځای، لکه:

Where is the cheese that (= which) was in the fridge?

" هغه " پنېر چېرې دی "چې" په یخچال کې وو ؟

Do you know the woman that (= who) Tom is talking to?

ته " هغه " ښځه پېژنې " چې " تام ورسره غږېږي ؟ [Murphy 184] .

هرګوره په دغو پښتو انډولو کې ځکه له نغوتنومځري "هغه" کار اخیستل شوی چې د انګریزي " the" غونډې پېژند (ارتیکل، حرف تعریف) نه لري. که څه هم سلاوي ژبې روسي، چکي، پولینډي ... هم ارتیکل نه لري، خو اړیکنومځري په بشپړ ډول کاروي. په هر ډول د دغو ټولو ژبو "لیکوالو" په دغه چم سره خپل کار اسان کړی او هغه داچې د غونډلو د ملتیا لپاره یوازې په هماغه یوه کې د اړیکنومځري په کارونه بس راوړي، نه دا چې زموږ غونډې په یوه کې یو اړیکوییکی (صله) راوړي او په بله کې بل اړیکوییکی (موصول). نو که په پښتو کې د دغو نومځرو ړندې پېښې وکړو، نو د اردو غونډې به ترې یوه خپللاسي (مصنوعي) ژبه جوړه شي. د بېلګې په توګه د پورتنیو انګریزي غونډلو تکي پر تکي ژباړه څومره بې مانا او بېخونده بریښي، که څه هم د ارتیکل پرځای له "هغه" هم کار اخیستل شوی دی او که نه نوره هم پسې مسخه کېده :

" هغه " پنېر چېرې دی، (کوم) چې په یخچال کې وو ؟

" هغه " ښځه پېژنې . (له چا سره) چې تام غږېده

په پښتو کې دا پېلګې هم لږې نه دي چې د دويمې (آړې) پرځاى د رومبۍ (څېرمې) غونډلې يا منځپېښې (معترضه) په سر کې راشي او اړيکغونډلې رامنځته کړي، لکه په دې متلو کې:
"چې" ځي ځې، اباړو له به راځې. "چې" د رښتياوو وار راځي، دروغو به کلي وران کړي وي.
يا په دې څلور غونډله ييز متل کې چې لومړۍ او دريمه پکې اړيکغونډلې دي:
"چې" ستړی يې، پر شا به دې کړم – "چې" نه (يې) خورې، څه به دې کړم.
او په همدې (لومړني) دريځ کې له ځان سره کړول يا څيز نوم او يا هم نومځری هم مختاړی يا روستاړی اکوي، له کړول سره، لکه:
"چېرې چې" اوسې، په خوې به د هغو سې.
له څيز نوم سره، لکه:
(د) "مېړې چې" مرګ راشي، وازره وکړي.
له نومځري سره، لکه:
"څوك چې" خوب کوي، نر کټې زېږوي.
"څه چې" کړې، "هغه" به رېبې.

کله کله د اروپايي ژبو په پښتو ژباړه کې د دې ته هم اړتيا پېښېږي چې د اړيکنومځرو د تکي پر تکي را اړونې د مخنيوي لپاره له منځپېښو او يا هم جلا جلا څپلواکو غبرګو يا ګډو غونډلو زيات کار واخېستل شي، لکه: زمری چې کور ته راغی، پلار يې وليد يا زمری کور ته راغی او پلار يې وليد ... ان د ډېرو کوشنيو ترليو غونډونو، يا په بله وينا، وييونو (نومونو) په را اړونه کې د سرباري اړيکغونډلو کارول هم اړين برېښي، که د منځپېښو په بڼه وي او يا د پرله پسې جلا جلا څېرمو يا آرو غونډلو په بڼه. حال دا چې په اروپايي ژبو کې د يوه پېژند يا ارتيکل لکه انګريزي the او يا هم د يوه ننګښې (،) يا بېلنده ليکې (-) په مټ دغه راز اړيکي ټينګېږي، لکه:
Tom, the teacher, came out of the school.
پښتو ژباړه: تام چې ښوونکی دی، له ښوونځي راووت.

په پارسۍ کې، سره له دې چې د پښتو غونډې بې ارتيکله ده، تر ډېر ځايه د اړيکنومځرو له پېښو ډډه شوې ده او د پښتو "چې" انډول "که" يا "تا" د اړيکنومځري پرځاى کاروي، دا چې د پورتنۍ انګريزي غونډلې په بېلګه پکې د يوې نيمې پېښې دود هم رامنځته شوی دی، بيا هم د ټاکلو اړيکنومځرو هومره زيان وربېښ وي، لکه: د اکرم عثمان د "بازګشت" داستان په سر کې:
... چند روز ميشد که ببو، مادر واسع شوهرش را از دست داده بود (ښخوا په پښتو او پارسي دواړو ژبو کې دغلته د ننګښې پرځاى له عربي "يعنی" کار اخېستل کېده).

په کره لیکنې پښتو کې کله کله د لنډیز او اسانتیا د آر له مخې د داسې غونډونو، ویینو ورته تړاو یو بل راز ترسره کېدای شي، لکه : د افغانستان په پلازمینه، کابل کې د زمري په کور، شېرشاه مېنه کې ...
چې د بېلګې په توګه د لومړي غونډ یا سرلیك انګریزي په دې ډول راځي :

In Kabul, the capital of Afghanistan.

پاس د راوړې پارسي بېلګې پښتو ژباړه هم داسې کره راځي :
... څو ورځې کېدې چې د واسع مور، ببو خپل مېړه له لاسه ورکړی وو، د صدیق کاوون دا پارسي پېښې " زوی ته مې برمل ته " داسې سمون موندای شي:
خپل زوی، برمل ته مې، یا : خپل برمل زوی ته مې .

په هره توګه په دغو بېلګو کې هم لېدل کېږي چې کړولي، (وګړیز یا ناوګړیز) څیز نومیز او نومځریز اړیکي هماغه "چې" ټینګوي، نه پخپله کړولونه، څیزنومونه یا نومځري. مانا دا چې بیا هم له اړیکنومځرو سره کار نه لرو. ان په وروستۍ بېلګه کې "هغه" نغوتنومځری چې د (څه) ناټیکنومځري استازي کوي، هم د اروپایي ډوله اړیکنومځري کټ مټ انډول کېدای نه شي . په "مېړې چې" او "څوك چې" کې "مېړی" او "څوك" هم اړیکنومځري نه شي ګڼل کېدای، ځکه چې د خپلو اړیکو واك یې د "چې" په لاس کې دي. همدا "چې" ده چې "مېړی" او "څوك" یې د اېښېو (مسندالیه وو) په توګه د دواړو ملو غونډلو له اېښونو (مسندو) سره نښلولي دي . څوك، هغه او داسې نور نومځري یا څیزنومونه د "چې" په مټ په دغه رلز یوه چاپېریال کې د اروپایي ناټیکنومځرو تشه ډکوي، نو غبرګون (تکرار) ته یې هېڅ اړتیا نشته.

په دې وروسته درې غونډله یېزه لنډۍ کې د ړومبۍ نیمه کې ړومبنۍ ټوټه یوه اړیکغونډله ده او دویمه ټوټه آره او بیا دا دواړه د وروستۍ نیمکۍ، یا په بله وینا، غونډلې لپاره څېرمه یا اړیکغونډلې دي .

دلته څیزنوم له "چې" سره مل شوی او همدغه "چې" ورته هم له "مري" سره د ګړند په توګه تړاو ورکړی او هم یې ورته له بلې غونډلې سره تولې (اضافي) تړاو. له دریمې غونډلې سره تړاو یې بیا هم د دویمې "چې" په وسیله شوی او د ناټیك (مُبهم) نومځري "دواړه" بر بنسټ یې د اړوند اېښوني (په یوه لحد کې خاورې شونه) د غبرګ اېښې یو ټوك ګرځولې دی :
"چې جانان" مري، ما یې کفن کړې
"چې" په یوه لحد کې دواړه خاورې شونه

دا چې په پښتو کې د اړیکنومځرو پرځای اړیکوییکي کارول کېږي، تر اړوندو (اروپایي) ژبو پکې د دغو وییکو رنګارنګي او ډېر پېښې زیاته ده او په جولیز او ناجولیز ډول د ورته دندې لپاره

وېرې لارې چارې پر کار اچوي، نو اړوندې پښتنې يې ګردېسره غونډله پوهېزه (نحوي) ونګه ورمسخ کوي، لکه:

غرزی کندهار ته ولاړ، "څوك چې" هلته خپلوان وګوري.

~ ~ ~، "چېرې چې" هوا توده ده.

~ ~ ~، "له کوم ځايه" چې هېلمند ته ځي.

~ ~ ~، "کله چې" پر کابل واوره وشوه.

~ ~ ~، "له چا سره چې" ډېر کتابونه ول.

....

ما يو ليکانی واخېست، "کوم چې" ښه کار کوي.

~ ~ ~، "کوم يوه ته چې" مې اړتيا درلوده.

~ ~ ~، "په کوم چې" ليکل کوم.

....

کار وزيار مې خوښېږي، "کوم" يا "څه چې" نېکمرغي راوړي.

....

ما دوه مره غنم وپېرل، "څومره چې" مې پېرلای شول.

~ ~ ~، "کله چې" مې ورته اړتيا پيدا شوه.

~ ~ ~، "له کومو چې" ښې ډوډۍ پخېږي.

~ ~ ~، "په کومو کې چې" مغاورې شګې نشته.

سمې بڼې يې:

غرزی کندهار ته ولاړ چې خپلوان وګوري.

غرزی "ځکه" کندرهار ته ولاړ "چې هلته" هوا توده ده.

غرزی "د دې لپاره" کندرهار ته ولاړ "چې بيا" هېلمند ته ولاړ شي.

يا: غرزی کندرهار ته ولاړ او له هغه ځايه بيا هېلمند ته ځي.

غرزی "هله" کندرهار ته ولاړ "چې" پر کابل واوره وشوه.

غرزی کندرهار ته ولاړ "چې" ډېر کتابونه ورسره ول.

ما يو ليکانی واخېست چې ښه کار کوي.

ما يو ليکانی واخېست چې مې ورته اړتيا درلوده.

ما يو ليکانی د دې لپاره واخېست چې پې ليکل وکړم؛ يا: ما يو ليکانی د ليکلو لپاره واخېست.

کار وزيار مې "په دې" "خوښېږي" "چې" نيکمرغي راوړي.

ما " دوه مره " غنم وېېرل " چې " مې پېېرلای شول .
ما غنم " هله " وېېرل " چې " مې ورته اړتیا پیدا شوه .
ما " داسې " غنم وېېرل " چې " بنې ډوډۍ " ترې " پخېږي .
ما " داسې " غنم وېېرل " چې " خاورې شگې " پکې " نشته .

د اجمل ختټك په څېر یوه وتلي ویناوال، ان په شعر کې، هم د انگریزي - اردو تراغېز لاندې په ناأگاهانه ډول اړیکنومځری "څوك" له "چې" سره یوځای کړی دی. سره له دې چې په ړومبنۍ (آره) غونډله کې یې ځیزنوم او نغوتنومځری هم راوړي او په دې توگه یې همدغه اړیکوییکی او انډول "چې" له څېرمې (اړیك -) غونډلې سره د تړاو لپاره بس ول او هسې بېځایه یې له "چې" سره "څوك" ملگری کړی دی:
ځئ " هغه خوارو " ته جنت وگټو
" څوك چي " له موره دوزخیان پیدا دي

په اردو ځیلې کښېښې، په تېره ناپېیلي لیکنې پښتو کې دغه راز پېښو د یوې – کره لیکنې پښتو مخې ته تر نورو رغاونیزو او وییزو توپیرونو ډېرې کرکنډې راغښتې دي او که همداسې پاینبت ومومي، خبره به له گړدودي او لیکدودي بریدونو څخه وراوړوي او کورته به ژبني برید او بېلتانه ته ورسي . [د زیاتې څېرتیا لپاره : د همدې کتاب د اړیکوییکو ځانگړې سکالو او د لیکوال نورې اړوندې لیکنې او کتابونه] .

۸ - غبرگون نومځري (انعکاسي ضمیرونه *Reflective Pronouns*) :

هغه نومځري دي چې د چار هم کړند اوسي او هم کړي . په پښتو کې دا راز نومځري له نومونو یا ځانگړنومځرو سره د " ځان " په ملگرتیا کولو لاسته راځي چې زیاتره په همدې یوه یو گړې (مفرده) بڼه هرځای راتلای شي، لکه: ځلمي ځان ژوبل کړ؛ ځلمي او زمري "ځانونه" ژوبل کړل : هغه ځان ژوبل کړ، هغوی ځانونه ژوبل کړل . له ډېر گړي ځیزنوم سره د یو گړي په توگه، لکه: پر لمبو باندې ځان ولې پتنگان ... (خوشال پ - ۱۸۴) .

د پوره څرگندتیا لپاره له "ځان" سره "خپل" هم ملتیا کوي، لکه : هغوی "خپل ځان" وژغوره . که څه هم "ځان" له آره د "خپل" ځایناستی او همپازی دی .

۹ - ناټیکنومځري (ابهامي ضمیرونه *Indefinite Pronouns*) :

چې د یوه ناجوت (نامعین) وگړي یا ځیز پرځای راځي او که د نومونو مختاړې شي، پر ستاینومو بدلېږي او که بیا په اېښوونۍ (مسند) کې راشي، نو د کړولو چار پرغاره اخلي . ناټیکنومځري هله

یووستوی کارول کېدای شي چې ترمخه یې نژدې پر نژدې څیز نومونه یا نور نومځري راغلي وي .
د بېلا بېلو دندو له مخې په لاندې ډولو دي :
۱ - هر : چې زیاتره په یو ګړي اړه لري او د نوري او پېر له مخې لږو ډېر اوړون لري، لکه : هر ځلمی، هره پېغله، هر خت (کمیس)، هره ګنډۍ (کرتی)، هرې پېغلې ... . له ډېرګړي سره، لکه : هرلس هلکان او هرلس نجونې سره یوه یوه لوبڼله جوړوي .
په اوښتي ډېر ګړي کې یې ګرداني - و ملګری کېږي، لکه : هرو پنځو شاګردانو ته یو لیکی ورسید . یا زه په هرو دوو ورځو کې (یوځل) لمبا ته ځم . له پیژند "یو" او ځینو نورو ناټیکنومځرو سره ترښتي هغه هم جوړوي .

۲ - بل : یوازې د شمېریدونکي یوګړي نوم پرځای راځي او یا ورسره د نغوتنومځري غونډې ملګرتیا کوي، لکه : بل ځلمی، بله پېغله، د بل ځلمي، د بلې پېغلې ... . که په یوه ژبني چاپېریال کې د اړوند نوم له مخه راغلې وي، نو "بل" ځانته هم راتلای شي، لکه : یو سړی راغی، پسې بل راغی .

۳ - نور : د بل سرچپه یوازې د شمېرېدونکي ډېرګړي او نه شمېریدونکي یوګړي او ډېرګړي نوړ نوم (جنس نوم) ښکارندويي او ملګرتیا کوي او څه ناڅه اوړون لري، لکه : نور هلکان، نورې نجونې، نور غنم، نوره وسپنه، نوره خاوره، نورې اوبه، د نورو هلکانو، د نورو پېغلو، د نورو غنمو، د نورې وسپنې، د نورې خاورې، د نورو خاورو، د نورو اوبو ... .

۴ - ټول : زیاتره په ډېرګړي او (یوګړي او ډېرګړي) نوړ نوم اړه لري، مانا دا چې د نوري، پېر او څه ناڅه ګڼې له مخې اوړون مومي . او له کندهارۍ پښتو پرته هماغسې اوړون مومي، لکه: ټول هلکان، ټولې نجونې، ټول تېل، ټوله خاوره، ټولې خاورې، ټولو هلکانو، د ټولو هلکانو، د ټولو نجونو، ټولو نجون، د ټولو تېلو، د ټولې خاورې، د ټولو خاورو ... .
له ټولنوم ډوله او نه شمېرل کېدونکو یو ګړو نومو سره د "ګرد" یا "درست" په مانا د ستاینوم په توګه، لکه : ټول ولس، ټول ښوونځی، ټول ځان، ټوله ونه، ټول غم، ټول هېواد ، ټول کتاب، ټوله نړۍ، ټوله سیمه ... .

۵ - واړه : د ټول هممانیز دی، لکه : واړه هلکان، واړې نجونې، واړو هلکانو، واړو نجونو، واړه خاوره، واړې خاورې، دواړې خاورې، دواړو خاورو، د ستاینوم یا په بله وینا کړول په توګه، لکه د خوشال په دې شعر کې :
واړه عشق دی چې یې سر راته ګیاه کړ ... .

۶ – **دواړه** : تل د وګړی (تثنیه) دی او په نوړي او پېر اړه لري، لکه دواړه هلکان، دواړې نجونې، د دواړو هلکانو، د دواړو نجونو ...

۷ – **څه** : پر پوښتنومځري سربېره یو ناوړیدونی ناټیك نومځری هم دی، لکه : څه مې ولېدل. څه نشته. چې نه کار – هلته څه کار !

" **څه** " له نورو ناټیکنومځرو او ځېنو ستاینومونو سره ترښتي ناټیك نومځري جوړوي، لکه : بل څه، نور څه، هرڅه، هېڅ څه (هېڅه)، لږ څه، ډېر څه : همدارنګه یې له پېژند (یو) سره ناټیکوالی یو څه راکمېږي، لکه : یو څه . د پېژندوییکي په دریځ کې له ډېرګړي یا نه شمېر کېدونکي سره، لکه : څه وګړي یا څه اندېښنه نشته . په متل کې : پر ما څه ورانه، څه ودانه .

۸ – **ځینې** : د ډېر ګړي شمېرل کېدونکي نوم ښکارندویي کوي، لکه: ځېنې شاګردان، ځېنې شاګردانې، ځېنو شاګردانو ...

۹ – **هېڅ** : د یوه ناټاکلي څیز یا څیزونو نشتوالی ښیي او کوم اوړون نه لري، لکه: هېڅ هلك، هېڅ هلکان، هېڅ نجلۍ، هېڅ نجونې، هېڅ هلکانو، هېڅ نجونو، هېڅ غنم، هېڅ غنمو ... هېڅ له پېژند (یو)، او زیاترو ناټیکنومځرو سره د لومړي ټوك په توګه ترښتي (ترکیبي) ناټیکنومځري منځنه راوړي، لکه: هېڅ یوه، هېڅه(هېڅ څه)، هېڅ کوم، هېڅ بل، هېڅ نور، هېڅوك (هېڅ څوك). یا په درې ټوکیزه ترنګ (درې جزئی ترکیب) کې، لکه: هېڅ کوم یو، هېڅ کوم څوك یا په څلور ټوکیز ترنګ کې، لکه: هېڅ کوم یونیم، هېڅ کوم یو بل ... په " هېڅا " کې یې – څ له چ سره همرنګ شوې او یکې مدغم شوې ده .

۱۰ – **څوك** : هم پر پوښتنومځري سربېره یو ناټیك نومځری هم دی چې هم د څیز نوم ښکارندویي کوي او هم د پېژند (ارتیکل)، لکه : نن څوك راځي، څوك یو کار کوي، څوك بل، چا مې لیکانی واخېښت، څوك سرې راروان دی، څوك ښځه مې ولیده . په اوښتي پېر کې، لکه : چا نه مې لیکی ورکړی دی . خو، اوس مې هېر دی، له چا نه مې لیکی واخېښت بیا مې هېر شو، خپل کار په چا نه کوم، زلمی له چا سره پر یوه لاره نه ځي، زه نه څوك وهم، نه پر چا کار لرم، څوك چې بل چاته کوهي کېني، پخپله یکې لوېږي، له ما سره د چا څه کار دی، په شپه کې چاته ورتګ ښه نه دی ... چا ښېلوره مې د مینې نړۍ ورانه کړه، څوك دښښه راته په لار کې ناست دي .

له پېژند (یو) او ځېنو نورو ناټیکنومځرو سره هم ترښتي (ترکیبي) ناټیکنومځري جوړوي، لکه : یو څوك، هر څوك، هېڅوك، بل څوك، نور څوك، څوك سړی، کوم څوك، کوم چا، یا لکه پېښنوریان چې وایي : چا ظالم مې ژبه پرې کړه . د رحمان بابا په شعر کې یې هم څرك لګي .

۱۱ - **سړی** : پر ځیزنوم او ستاینوم سربېره یو ناټاکنومځری هم دی. لکه: سړی دې هڅه کوي چې ځوك ترې ونه خوربېږي. باید د سړي له لاسه داسې کار ونه شي چې وروسته پرې پښېمان شي. دلته د سړي هره هيله نه پرځای کېږي. سړی دې سړي ته گوري او بیا دې ورسره هماغسې چلند کوي. لومړی دې سړي سړي ته پور نه ورکوي او که ور یې کړ، نو بیا دې ترې ژر نه غواړي. له ځېنو نورو ناټاکنومځرو سره ترنگونه (ترکیبونه) هم جوړوي او په دې توگه یې نور هم پسې ناټاك او ناپېژندویه کوي، لکه: یو سړی دې خواته رادروځي، یوه سړي ته راز ویل په کار نه دي. هر سړی، (هو. هر سړی پیدا دی خپل خپل کار لره کنه - خوشال). هېڅ سړی نه ښکاري. سړی سړی سم کار ته نه پرېږدي. له خوازك پرته بل سړی مې ونه لید. ځوك سړی زموږ خواته راځي. کوم سړی چې د سړي نه خوښېږي، څه په کار چې پرمخه ورځي. څه سړي غوندې رادرومي. یونیم سړی خپل ژوند ته پام نه لري، کوم نیم سړی مې ونه لید، کوم یونیم سړی رانغی ...

۱۲- **پلانی او بیستانی** هم له عربي او دري (فلان - بستان) څخه پښتو شوی ناټاکنومځری گڼل کېږي.

نور بدلگري ناټاکنومځري چې له آره کړولونه، په تېره اړیککړولونه. یوښتکړولونه. پېژندچار پرځای کوونکی شمېر نوم (یو)، په یووستوې بڼه یا هم له دغو توکونو سره په ملتیا هم یو لړ ساده یا ترښتي ناټاکنومځري منځته راوړي.

۱۳- " **ځو** " : چې له آره زماني کړول او یوښتکړول دی، په دې غوندېلو کې د یوه ناټاکنومځري پازه راخپلوي. لکه : "ځو" پېسې مې په کار دي، ځو کتابه مې په کار دي. له ناټاکنومځري "نور" او پېژند "یو" سره یو ترښتي ناټاکنومځری هم جوړوي، لکه : "ځو" مې واخېستل او "ځو نور" به وروسته واخلم. "یو ځو" کسه راغلل، "یو ځو نور" هم راځي.

۱۴- " **ځومره** " : بیا د اړیککړول او یوښتکړول د پازو ترځنگه کله ناکله د ناټاکنومځري پازه هم پرغاړه اخلي. لکه "ځومره" مې چې لگېدل، وامې خېستل. د "هر" ناټاکنومځري په ملتیا ترښتي ناټاکنومځری رامنځته کوي، لکه : "هرځومره" دې چې په کار وي.

۱۵- **ډېر** " او " **لږ** " ستاینوم د ناټاکنومځري په دریځ کې هم هغه مهال راځي چې ترمخه یې اړوند ځیز نوم یا نومځری راغلی وي، لکه : " ډېره " لاړه، " لږ " ولاړه: "ډېر" ولاړل او نور هم پسې روان دي. له "نور" ناټاکنومځري سره، لکه : "نور ډیر" یا "ډېر نور" هم راغلل.

۱۶ - **نور ستاینومونه**، لکه : "بهرني" راغلل خو "کورني" لا نه دي راغلي.

۱۷ - **شمېر نومونه** هم که د مخنۍ نغوتې یا قرینې له مخې ځانته وکارول شي، پر ناټاکنومځرو بدلېږي، لکه: یو راغی بیا دوه راغلل، پسې درې شول، څلور شول. هسې خو "یو" د ناپېژند

وييکی (نکرې) په توګه له هر شمېرنوم او څېزنوم سره ناټيکنومځری رامنځته کوي. لکه: يو دوه، يو لس، يو زر ... (افغانی مې په کار دي) يا يو شمېر (کلي وران شول)، يو موټی (خاوره)، يوه برخه (کار)، يو اندازه (پېسې، اوړه ...).

پر دغو پوړتنيو آرو او څېرمه ناټيکنومځرو سربېره يونيم توکی او وييکی هم دغه دريځ راخپلوي - " دا " چې له آره يو نغوتنومځری (←) دی او د ګڼې له پلوه ناوړېدونی، د انګريزي " it " يا جرمني " es " غونډې د يوې ړومبنۍ څېرمې غونډلې د يوه ناجوت (مُبهم) کړند (فاعل) په توګه داسې راڅرګندېږي:

" دا " ناشونې ده چې نن درشم.

" دا " به څومره نازغمه وي چې کلونه کلونه تا ونه وينم.

" دا " څه تړوکې نه دي چې ځان د زمري په خوله کې ورکړې.

همدارنګه بېلبنتي نغوتنومځری " داسې " هم درواخله، لکه:

" داسې " برېښي چې نن هوا ښه شي ...

۱۰ - ګډ تولنومځری (اشتراکي ضمير) :

پښتو له "خپل" څخه پر نورو پازو سربېره د يوه تولنومځري (ملکي ضمير) کار هم اخلي او دا چې د درو واړو وګړو لپاره راځي، نو ګډ تولنومځری (مشترك ملکي ضمير) بلل يې غوره دي، لکه شپون خپله رمه پيايي، رمه خپل شپانه وپږوله، هرڅوك په خپل کار کې خوښ دي، ځښتې خلك خپل ځان نه پېژني، ځلمی په خپله خونه کې کار کوي، خوازك خپل کورته ناوختنه ځي، خوازك له خپل ورور سره ښار ته ولاړ، بري له خپلو ملګرو څخه مننه وکړه، بريالی له خپلې خوښې څخه نه اوړي، ځښې په خپله ګناه نه پوهېږي.

خپل د پېژند او ناټيك ستاينوم په توګه هم کارول کېږي، لکه: خپله لاسه، ګله لاسه! چې بيا هم پکې د تول (ملکيت) جاج (مفهوم) پروت دی. په بيا ځلي ډول لکه په مخنې بيت کې: (هو، هرسړی پيدا دی خپل خپل کار لره کنه) "خپل" د نورې او پېر له مخې بشپړ اوړون لري، خو د ګڼې له مخې نه، له "ځان" سره غبرګون نومځری جوړوي، لکه: خپل ځان مې ژوبل کړ. او له دې سره سره د هماغه تولوالي او پېژندوالي دنده هم څرګندوي.

۱۱ - تول - ځانګړي نومځري (شخصي - ملکي ضميرونه) :

چې د غبنتليو تولنومځرو او غبنتليو ځانګړو يا نغوتنومځرو په يو ځای کېدو سره جوړېږي او په دې توګه پر يوه وخت د دوو دوو نومځرو دنده پرځای کوي، له همدغه امله دوه اړخيزه اوړون لري

او هغه هم د نوړي. گڼې. پهر او وگړي له مخې چې ځانگړي نومځري ورسره يوازې په دريهم وگړي اړه لري. لکه:

۱ - تولنومځري + يو گړي ځانگړنومځري :

گڼه وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	زما دی - هغه (ده - هغه ∂) زما دا - هغه (دې - هغې)	زموږ دی - هغه (ده - هغه ∂) زموږ دا - هغه (دې هغې)
۲	ستا دی - هغه (ده - هغه ∂) ستا دا - هغه (دې - هغې)	ستاسې دی - هغه (ده - هغه ∂) ستا دا - هغه (دې - هغې)
۳	د ده دی - هغه (ده - هغه ∂) د هغه a دی - هغه (ده - هغه ∂) د دې دی - هغه (ده - هغه ∂) د دې هغه - هغه (ده - هغې)	د دوی دی - هغه (ده - هغه ∂) د دوی دا - هغه (دې - هغې)

۲ - تولنومځري + ډېر گړي ځانگړنومځري :

گڼه وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱ ۲ ۳	زما دوی - هغوی ستا دوی - هغوی د ده دوی - هغوی د هغه دوی - هغوی د دې دوی - هغوی د هغې دوی - هغوی	زموږ دوی - هغوی ستاسې دوی - هغوی د دوی دوی - هغوی

۳ - تولنومځري + لنډ يو گړي نغوتنومځري :

گڼه وگړی	يو گړی	ډېر گړی

۱	زما دغه -	دغه ∂ - دغې	زموږ - دغه -	دغه ∂ - دغو
۲	ستا دغه -	دغه ∂ - ~	ستاسې دغه	دغه ∂ - دغو
۳	د ده دغه -	دغه ∂ - ~	د دوي دغه	دغه ∂ - دغې
	د هغه دغه -	دغه ∂ - ~		
	د دې دغه -	دغه ∂ – ~		
	د هغې دغه -	دغه ∂ - ~		

۴ - تولنومځري + لر يو گړي نغوتنومځري :

گڼه / وگړی	يو گړی		ډېر گړی	
۱	زما هغه -	هغه ∂ - هغې	زموږ - هغه -	هغه ∂ - هغې
۲	ستا هغه -	هغه ∂ - ~	ستاسې هغه	هغه ∂ - هغې
۳	د ده هغه -	هغه ∂ - ~	د دوی هغه	هغه ∂ - هغې
	د هغه هغه -	هغه ∂ - ~		
	د دې هغه -	هغه ∂ – ~		
	د هغې هغه -	هغه ∂ - ~		

۵ - تولنومځري + لالر يو گړي نغوتنومځري :

وگړی / گڼه	يو گړی	ډېر گړی
۱	زما هوغه - هوغه ∂ - هوغې	زموږ هوغه - هوغه ∂ - هوغې
۲	ستا ~ ~ ~	ستاسې ~ ~ ~
۳	د ده ~ ~ ~	د دوی ~ ~ ~
	د هغه ~ ~ ~	
	د دې ~ ~ ~	
	د هغې ~ ~ ~	

او همداسې ملګري نغوتنومځري هم ډېرګري کېږي. خو يوازې له اوښتي ډېرګري پېر سره پايله بدلوي. لکه زما يا زموږ مېلمنو ډوډۍ وخوړه ؛ زما، يا زموږ هغو هم وخوړه . دا دی د تول + ځانګړنومځرو د پوره ځرګندتيا لپاره څو بېلګيزې غونډلې وړاندې کوو :

اېمل : زما زوی ناروغ دی .
خوشال : زما هغه هم ناروغ دی .
اېمل : زما زوی ښوونځي ته ځي .
خوشال : زما دی لا کوشنی دی .
اېمل : زما وراره ښوونځی ووايه .
خوشال : زما هغه ∂ هم ووايه .
اېمل : زما ماما آس واخېست .
خوشال : زما هغه ∂ هم واخېست .
اېمل : زما ورور ځلمي ته يو ليکی ورکړ .
خوشال : زما ده هم هغه ∂ ته يو ليکی ورکړ - زما هغه ∂ هم هغه ته يو ليکی ورکړ .
اېمل : زما زامنو ښوونځی پای ته ورساوه .
خوشال : زما " دغو " يا " هغو " هم پای ته ورساوه .
اېمل : زما ليکی ځلمي واخېست
خوشال : زما دا زمري واخېست. زما هغه زمري واخېست
زما دا هم ده واخېست، زما هغه هم هغه واخېست
اېمل : زما ورځنۍ ګتېه سل افغانۍ ده .
خوشال : زما دا دوه سوه افغانۍ ده .
اېمل : د ده کور لرې دی .
خوشال : د ده دا نژدې دی، د ده هغه هم لرې دی
اېمل : د هغه مور ناروغه ده
خوشال : د هغه هغه هم ناروغه ده (د هغې هم ناروغه ده)
اېمل : د دې ورور زما ټولګيوال دی .
خوشال : ستا دی بيا زما ټولګيوال دی .
اېمل : زما مور وپلار مړه دي
خوشال : زما هغه ژوندي دي .
اېمل : زما مور وپلار کوم رسمي کار نه لري
خوشال : زما دوی هم کار نه کاوه (زما هغوی هم کار نه کاوه)
اېمل : زموږ کلی له ښاره لرې دی .

خوشال	زموږ دا هم له ښاره لري دی
ایمل	زموږ هغه دومره لوی نه دی
خوشال	زموږ دا ستاسي له هغه څخه ډېر لوی دی
ایمل	د دویم ټولګي شاګردانو کتابونه نه دي اخیستي
خوشال	د لومړي ټولګي هغو هم نه دي اخیستي
ایمل	د دریم ټولګي شاګردانو خپل کتابونه بېرته ورکړي دي
خوشال	د څلورم ټولګي هغوي خپل هغه بېرته نه دي ورکړي

کړاوونه :

۱ : ګړپوهه له څه نه غږېږي ؟
۲ : ګړپوهه لومړی پر کومو دوو څانګو وېشل کېږي ؟
۳ : د اوړيدونو ګړونو څانګه کومې برخې رااخلي ؟
۴ : نوم ګړپوهه له څه نه غږېږي ؟
۵ : د نوم اوړون (اسمی ګردان) اړخونه کوم دي ؟
۶ : نوم څه ته وايي او کومې څلور ډلې رااخلي ؟
۷ : څيز نوم او ستاينوم څه توپير سره لري ؟
۸ : نومځری څه ته وايي او په پښتو کې پرڅو ډلو وېشل کېږي .
۹ : نومځری (ضمير) د څو اړخو له مخې اوړون مومي ؟
۱۰ : په لاندې ټوټه کې هر ډول نوم نښه کړئ او ونوموئ !

بارك له ما څخه يو ليکی وغوښت، خو ما ترې وژغوره، ځکه ټولګی يې راڅخه ښېل دی. په ښوونځي کې د ده دا دريېم کال دی او زما (دا) دويم. له يوه ټولګيوال سره يې چال چلند سم نه دی. دی خورا چوغلګر دی او د يو بل خبريال. د يوه خبره يوه ته وړي او د بل، بل ته. کله يې له يوه سره اخ و ډوب وي او کله يې له بل سره. څوك ترې ارام نه دي. له هرچا سره چې يوځل کښېني، بيا يې ورته ويار او بد وايي.

د غله په غره کې ځای نشته. پر بد بوټي سپی هم متيازې نه کوي. هرسړي ته په کار دي چې خپل کار ته پام ولري او د بل په کار کې ځان ګډ نه کړي . ويښياران وايي :

د خوارې کونډې زويه – خپلې روټې زويه (ژويه) !

۱۱ : ناوښتوني نومونه کوم دي ؟
۱۲ : د نرينه نومونو پاېلې کومې دي ؟
۱۳ : ښځينه نومونه په څه پېژنئ ؟
۱۴ : آن، يان، ګان او آنې، ګانې سره څه اړيکي لري ؟
۱۵ : د ننډرور، پور، ترور، نږور، ډېرګړي وښياست !
۱۶ : د "مور او لور" ډېرګړي څه راز دي ؟
۱۷ : اوښتوني نومونه کومو نومونو ته ويل کېږي، څنګه او کله اوښتنه مومي ؟
۱۸ : (زما دا) يا (زما هغه) په کومو نومځرو کې راځي ؟
۱۹ : "ما" او "تا" کله د کړي (مفعول) دريځ راخپلوي ؟
۲۰ : ناټيکنومځري راوپېژنئ او وليکئ !
۲۱ : نغوتنومځري څنګه اوړون (ګردان) مومي ؟
۲۲ : (را – در – ور) څه راز نومځري دي او په کومو وګړو اړه لري ؟
۲۳ : په پښتو کې درملونه او ټبرنومونه يو ګړي دي که ډېر ګړي ؟
۲۴ : په پښتو کې معلومات او بين النهرين يو ګړي دي که ډېر ګړي ؟
۲۵ : په پښتو کې ژبنومونه ولې يو ګړي ښځينه دي ؟

دویمه برخه :

کړ ګرپوهه - د فعل صرف - *Conjugation*

په کړ ګرپوهه کې د کړ له راز راز ډولونو او اوړونونو (ګردانونو) څخه خبرې کېږي.

کړ : هغه ویی (لغت) دی چې د زمانې په چوکاټ کې د یو څه پېښېدنه څرګندوي.
دا چې د کړ جاج (مفهوم) بې د زمانې له ملګرتیا نه پوهېدل کېږي، نو ځکه کړ ته مهال ویی هم وایي

۲-۲۸: کړ نوماند یا کړنومی (مصدر) :

په پښتو کې یو کړ په مصدر (کړنوماند یا کړنومي) نومول کېږي، لکه چې وایو : د "وهل" کړ یو لېږند (متعدي) کړ دی. که نه په کار وه، هر کړ د خپلې ولی، لکه اوه - په نامه یاد شوی وای. عربي مصدر په اروپایي پېښو " ناپای " هم راپښتو شوی (پالوال ۵-۱۰ مخ) او هغه په دې لاسوند چې یو ناپای Infinitive کړ دی، یا په بله وینا، یوه ټاکلې اوړوني بڼه (صیغه) نه راڅرګندوي، بلکې د نوم غوندې له زماني اړوندی ازاد دی او دا چې یوه ناپایه کړنه او پېښېدنه څرګندوي، نو ښایي له همدې لاسونده ورسره په پښتو کې د یوه ډېرګړي (نرینه) چلند کېږي او همداسې اوړون مومي.

د کړنوماند (مصدر) جوړښت او دنده :

په پښتو کې یو کړنومی په یوه یوګړیز (یو مورفمیز) روستاړي (- ل) پېژندل کېږي، دغه روستاړی چې لړو ډېر د دویم یا تېرمهال بنسټ د روستاړي په توګه هم راڅرګندېږي، په کړولی (فعلي ریښې) پورې سیده نښلي. په دې آړ (شرط) چې ګړ ساده، یا په بله وینا، یو ګړیز یا یو مورفیمیز

وي او که بېلبنتي او ترښتي (اشتقاقي او ترکيبي) وي، نو په ستېږ يا مونډ (stem) پورې نښلي، نه په کړ ولی پورې، لکه: موندل، وهل، خوړل په مونډ پورې، لکه : غورځول، اوبول، کښېناستل، پرېوتل، يوځای کول، لاس ته راوستل، تود تود کېدل، نبغ نبغ کېدل، پوځلا کېدل يا کول . . .

د کړنومي يا مصدر دنده همدا ده چې يو کړ ونوموي، کټ مټ، لکه: ونه، ډبره، سړی، کندهار ... دا چې مصدر د يو څه کړنه او پېښېدنه څرګندوي، نو د کړنې او پېښېدنې نوم دی، نه د کړ آره (منشا) يا "صدورځی"، ځکه زماني او نور اوړوني اړخونه نه لري. دا چې دوديزو ژبپوهانو "مصدر" بللی او بيا يې له خپلې وييزې (لغوي) مانا سره سم د کړ د بېلا بېلو بڼو (زېرند) او يا بنسټ بللی دی، يو بې سروبوله خبره ده. (رښتين : ۱۳۲۷ او ۱۳۴۴)
د کړ بنسټ هماغه کړولی (فعلي رېښه) ده چې پخپله مصدر ترې د (- ل) په ورنښلولو جوړېږي

که مصدر په رښتيا سره د ټولو فعلي بېلونو او بڼو بنسټ او زېږند وای، نو بايد په هره بڼه کې روغ رمټ پاتېدای. حال دا چې موږ ګورو، يوازې کړولی (فعلي رېښه) په هره بڼه کې خپل شتوالی ساتلای شي، لکه : " وهـ " په "وهم"، وهو، وهې، وهي، وهئ يا وواهه، وهلی دی او داسې نورو کې. له دې کبله د مصدر پرځای "کړ نومی" يا "کړ نوموونکی" ويل په کار دي، ځکه چې همدغه "نومول" يې دنده ده.

که د مصدر نومونه (اصطلاح) پر يوه کړ نوم واړوو، بنايي له نورو ډېرو کړ نومونو سره يې ګډون راشي، لکه خوړنه، خوړانه، خوړنګ، خوړونکی، خوړلی، خوړ، خوړين، خوړوونکی، خورولی، خورنده، خورندی، خوری، خورکه او داسې نور چې د خوړل غوندې له "خوړ" او "خور" ولی رېښې څخه جوړ شوي دي

د پښتو مصدر د يوه نوم په توګه تل ډېرګړی نارينه دی او يوازې د پېر (حالت) له مخې اوړون مومي، لکه
ډېرو لوستلو ستومان کړم، يا د عبدالقادر خټک په لاندې شعر کې :

مه شه خوښ د پادشاهی پرتخت (ختلو)

همېشه يې غم کوه د (پرېوتلو)

د کړ اوړوني توکونه او اړخونه یا ټولۍ (کټېګورۍ) :

یو اوړون موندلی (ګردان شوی) کړ تر څوارلسو توکونو پورې په جولیز او ښکاره ډول یا ناجولیز او نابښکاره ډول پخپل ځان کې راځایولای شي، چې څه ناځه د هماغو له مخې راز راز بڼې او اوړون مومي او هغه بڼې دا دي :

۱ - مخکړ Preverb : چې د کړ یو بشپړوونکی او پلو ټاکونکی توک (جز) ګڼل کېږي، لکه کښې -. په " کښېناستل " او " کښېوتل " کې او " پرې " په پرېوتل او پرېوتل یا پرېمینځل کې

۲ - کړولۍ یا کړ بنسټ *Verbal root* : چې د کړ رېښتینی بنسټ دی، لکه خور-√ یا خوړ-√ په خورم، خورو، خوري ... او وخوړ، خوړای، خوړلای او داسې نورو کې . خوړ - هم له آره خور دی چې د تېرمهال لپاره یې راوروسته " - ر " پر " - ړ " اوښتې ده . په بله مانا، دلته له غږیز بدلون سره ګړیز بدلون هم راغلی دی چې دې راز بدلون ته مورفو — فونیمیکي بدلون وایي

کړولۍ پر دوه ډوله ده : یوه لومړۍ یا وسمهال (حال) ولۍ، لکه : خور-√ او وین√ بله دویمه یا تېرمهال (ماضي) ولۍ، لکه: خوړ -√ او لید -√ . دا دواړه (ولۍ) په ګډه د یوه راز کړ، اوړون (ګردان) بشپړوي. او سترمهال کړ (مستقبل فعل) کومه جلا ولۍ یا بنسټ نه لري، بلکې هماغه وسمهال ولۍ یا لومړۍ ولۍ ورسره شریکه ده. دویمه ولۍ، یا په سهي مانا، "بنسټ" پر دې سربېره چې ګرد تېرمهال کړونه ترې جوړېږي، د وسمهال او وسترمهال بېچار کړونه (مجهول افعال) هم ترې جوړښت مومي. کړ نومونه بیا له دواړو ولیو څخه لرو ډېر منځته راځي .

د کړنومي یا مصدر جوړښت زیاتره له تېرمهال بنسټ څخه دود لري، لکه: خوړل، لیدل . دلته لیدل له لید -√ ولۍ څخه جوړ شوی چې دویمه یا تېرمهاله ولۍ بلل کېږي او لومړۍ یا وسمهال ولۍ یې وین - ده . د دغو ولیو پارسي انډولونه د ید-√ او بین -√ دي . په زړه پارسۍ کې د بین-√ پخوانۍ بڼه وین√ وه) .

۳ - سټه *Stem* : سټه یا مونډ د یوه ګردان شوي کړ هغه برخه ده چې له کړولۍ او یوه بل ګرداني توکه رغېدلې وي، په بله وینا، که له ګردان شوي کړ څخه مخکړ یا بل مخنی توک (لکه و -wa) او وګړیزه پایله لرې کړ شي، د کړ سټه پاتېږي. پښتو کړپوهه، یا په بله مانا. کړ اوړون د نورو نومهالو آریاني ژبو غونډې د دوو ګورو (متقابلو) سټو پربنسټ ټیکاو لري. یوه وسمهالې او بله تېرمهالې سټه. وسمهالې سټه یا یووستوې، یا په بله ژبه، له کړولۍ سره برابره وي، لکه: په خورم، خورو ... کې، یا یو ساده توك یا نښه (- ېږ -) په نالېږند کړ (نخښږم، کېږم) یا لکه (او - aw -) په لېږند کړ او لېږند چار کړ (اچولوم، اچوو ... یا نڅوم، نڅوو ...) کې تېرمهالې سټه

هم، یا یووستوې، یا په بله وینا، له کړولی سره برابره وي، لکه : په (و) پېره، (و)پېرل ... کې، یا یو ساده نبنه لري، لکه " - ید - " په نالېږند کړ، لکه (و)رسېدم، (و)رسیدو ... کې د ستېي دغه رغنده توك چې له وسمهالي " - ېږ - " سره انډولتیا لري، په لېږند تېرمهال کړ کې پر (- ل - al) اوړي او په ښنو ګړدودو کې دواړه غبرګ کارول کېږي، لکه په (و)رسېدلم، (و)رسېدلو ... کې ښنې یووستوې وسمهالي او تېرمهالي ستېي سره یوازې په یوه ناڅیز مورفو- فونیمیکي بدلون توپیر مومي، یا په بله وینا، کوشنی ترینې جوړې (←) رامنځته کوي، لکه خور-/خوړ- او مر- مړ- په وخوري / وخوړ او ومري / ومړ کې.

د مکنزي (۵۵۹ مخ) د اړوندو څرګندونو له مخې د تېرمهالي ستېي نبنه له آره په زړې بېچاړ کړ نوموالي (صفت مفعولي Perfect passive participle) پایلې (- ته - ta -) پسې څي چې هغه خجن (- ل - al -) دی او زیاتوي، سره له دې چې په پښتو کې تر بلې هرې هممهالي آریاني ژبې فونېتیکي پرمختیاوو د پخوانی غابنیزې ستېي بېلتیا (ممیزه) ګردسره غورځولې او یا یې پر (- ل -) اړولې ده . خجن (- ل al - < اتي ati -) چې له کړنومیزې (مصدري) پایلې سره سمون خوري او په تولیز ډول یې نالېږنده وسمهالي نبنه (ېږ -) او ورسره لړو ډېر جوړه کېدونکې تېرمهالي انډول (- ید -) ښکارندویي کوي، له آره د تېرمهال ګرداني توك ګڼل کېږي، خو لږو ډېر د ګړدودي لاسوند او اسانتیایي آر له مخې په کره لیکنی پښتو کې ترکېدونه غورځول کېږي او پرځای یې خپلواکونج یا واولي بدلون (ablaut) د ګرداني پایلو لپاره بس ګڼل کېږي، لکه په دې وروسته ګردانونو کې . دلته د بېلګې په توګه ګورو چې د لېږند کړ (خوړ -) او نالېږند (راتل - راغل -) د بشپړ او نابشپړ تېرمهال یوګړی نرینه بې (ل -) اوړون مومي (وخوړ، خوړ او راغی، راته) او ښځینه هغه که یوګړی دی، که ډېرګړی، (- ل) توکی یوازې په نالېږند هغه کې غورځوي او په لېږند کې دا پېښنه ډېره لږه ده .

یا په بله وینا، په بشپړ او نابشپړ لېږند تېرمهال کې د نرینه یوګړې پایله تل بې (- ل) راځي او ښځینه یوګړې او ډېرګړې هغه په تولیز ډول له (- ل) سره راځي او هسې یوه نیمه بېدودي (استثنا) نښیي، په داسې اکر کې چې له نالېږند هغه سره یې بیا په سرچپه ډول نوموړی توك په تولیزه توګه غورځي او چېرې یوه نیمه بېدودي رامنځته کړي، دغو لاندېنیو بېلګو ته ځیر شئ :

(و)رتله، (و)غندله، (و)ستایله، (و) کېنله، (و)کښله، (و)شنله، (و)څېړله، (و)وهله ... مګر : (و)ایسته، ننه ایسته، (و)خوړه، (و)لیده، (و)کته، (و)لوسته، راوسته، راوړه، یووړه، (و)کړه، (و)رغېده ... راځي .

په " کښېناستل " کې " - ناست - ". یا په بله وینا، " ناستل - " دویمه (تېرمهال) ستېه ده، او "کښې -" مخکړ دی . په "اخېستل" کې "اخېست -"، په "اغوستل" کې "اغوست -"، په "پاڅېدل" کې "پاڅېد -" او په "ځملاستل" کې "ځملاست -" ستېي ګڼل کېږي چې زیاتره یې " - ل " نه ملګری کېږي، یا په بله مانا ترې لوېږي . مګر په : راغله، راتله کې هاغه ستېه بیا راڅرګندېږي.

ډېرګړی نرینه بیا په دواړو لېږندو او نالېږندو (او بشپړو او نابشپړو) تېرمهالو کې په ټولیز ډول پر (- ل) پای ته رسي او چېرې په یونیم ګړدود او بیا ځېنو کړو په تېره نالېږندو هغو کې (- ل) غورځي او یوازې اړوند زورکی یې پاتې کېږي، په لېږند کې، لکه: ما پنځه غله (و)لیده. (و)اخیستنه، (و)نیوه، (و)کړه، (راکړه، درکړه، ورکړه)، پرېوله، (و)ایستنه.

په نالېږند کې، لکه: (خلك) پاځېده، (و)نځېده، (و)ګډېده، (و)شرمېده، څملاسته، کښېناسته، ولاړه، (و)لمبېده، (و)درېده، (و)خاته، (و)زېږدیده، وه (ول)، (و)شوه یا (و)شو -(و)شول .... خو تر هرڅه له مخه یې له یوګړي سره د ګډون له کبله معیاري نه ګڼل کېږي . په (راغلل) او (راتلل) کې هرګوره د غبرګو "لامونو" راتګ ښایي د ترنمي موخې زېږنده وي، خو راوروسته لومړي "لامونه" د تېرمهال کړ بنسټ توك ګرځېدلي او دویمي د نرینه ډېرګړي د پایلې ښکارندویه دي چې په یو لړ ګړدودو کې غورځي او هماغه راپاتې ملګري زورکي یې استازي کوي. یا په بله وینا " راغله a " او " راتله a " ویل کېږي. ناویلي دې پاتې نه شي، په لنډ (قریب) او لر (بعید) تېرمهال کې چې له غځېدلي تېرمهال بېچار کړنوم (مفعولي حالت) څخه جوړېږي، (- ل) په ټولیز ډول د اړوند بېچار نوم د اړین رغنده ټوك په توګه خوندي پاتېږي او یوازې د یاد شویو (- ل) غورځوونکو کړونو تواني، اړوتي (شرطي)، ارماني او یوې نیمې بلې ناخبري بڼې (- ل) له لاسه ورکولای شي. لکه: (و)خوړای، (و)رسېدای، (و)کړای، (و)شوای، وای، که (و)ورېدای ... [د زیاتې شننې لپاره : مکنزي ۵۵۸ - ۵۶۲، سکېرو ۳۹۴ - ۳۹۶].

۴ - کرتړ : چې زیاتره د یوه خپلواك اواز په بڼه د مونډ او وګړیزې پایلې ترمنځ کله کله پېښېږي، لکه : (زورکی) په کښېناستم او پرېوتم کې.

۵ - دود ***Mood*** : د کړ د ځرګندولو ډول ښیي چې یا خبري وي یا ناخبري. خبري یا ګزارشي چې بې له اړینګ وخرخشې د یوه کړن خبر یا ګزارش ورکوي، لکه: ولاړم، څملاستم، ځم، څملم، ومې خوړ، خوړ مې، وخورم، ولاړ شم ... خبري کړ یا بشپړ (مطلق) وي، لکه: ولاړم، ولاړ شم، وخورم ... یا بشپړ (استمراري یا همېشني)، لکه: تلم، خوړ مې، ځم، خورم ... په ناخبري یا انشایي کې پوښتني، امري، تواني، ګوماني، ارماني، شرطي ... راځي چې یا بشپړوي یا نابشپړ

۶ - خېل ***Voice*** : چې د کړ (مُسند) او کړند یا کړي (مُسندالیه) ټاکنه کوي. په دې مانا چې کړ چاروال (معلوم) دی، که بېچار (مجهول)، یا منځوال (انعکاسي) چاروال، لکه: ببرك زمری وهي، زمرك وهل کېږي، زمرك ځان وهي. په لومړۍ غونډله (جمله) کې کړ پر کړند (ببرك) استناد

کوي یا ډېره لګوي. په دویمه کې پر کړي (زمرك) او په دریمه کې هم پر کرند او هم پر کړي، چې دواړه هماغه یو وګړی (زمرك) دی. څېل په جولیز او ناجولیز ډول د ستې یو توك بلل کېږي.

۷ - لېږد : په دې مانا چې کړ لېږند (متعدي) دی، که نالېږند (لازمي)، لکه (سمندر وايي) او (سمندر راغی). لېږد په جولیز یا ناجولیز ډول د مونږ یوه برخه جوړوي. د لېږد جولېز توك د ستې (←) پایله ده. یو نیم نالېږند کړ، لکه "پېژندل" کېدای شي، د (را - در - ور -) په مټ پر لېږند واوړي.

۸ - اړخ *Aspect* : یا بشپړتیا او نه بشپړتیا (مطلقیت او نه مطلقیت) چې توك یې سرباړي (Augment) "و -" یا صفر دی. په دې مانا چې په ټولیز ډول له ساده بشپړو کړونو سره خجن (و - wə) مختاړی کېږي او له بېلبنتي او ترېنتي سره نه. بلکې پرځای یې د اړوند کړ لومړنۍ څپه خجنه کېږي، لکه په پرېمينځل، پرېوتل، پورېوتل، راتلل، راکول، درکول، ورکول ... او لاسته راوړل. ترسره کول ... کې ځینې ارکایيك (زاړه) بېلبنتي (مشتق) کړونه هم ترهمدې دود یا قاعدې لاندې راځي، لکه پاڅېدل یا څملاستل، که څه هم په یونیم ګړدود، لکه کندهاري هغه کې له پاڅېدم، پاڅېدو ... سره هم (و -) مختاړی کېږي.

۹ - مهال *Tense* : چې د کړ مهالي یا زماني اړیکی (ارتباط) څرګندوي، په دې مانا چې کړ په کوم مهال کې پېښ شوی دی، لکه: څوکری ولاړ، څوکری ځي، څوکری به ولاړ شي.

د پښتو کړ مهالونه په ټولیز ډول درې دي:
۱. تېرمهال: چې پر بشپړ، نابشپړ یا همېشني او روږدني، لنډ او لر وېشل کېږي.
۲. وسمهال: چې پر بشپړ، نابشپړ یا همېشني او روږدني وېشنه مومي.
۳. وسترمهال: چې دا هم دوه ډوله دي بشپړ او نابشپړ.
د تېرمهال توك په ستېه کې راځي، لکه: په ودرېدم او درېدم کې دویم (- د -)، یا په ودرېږم یا ودرېږو کې (- ږ -) چې د یوه مورفونیمیکي بدلون ښکارندویه ده.

۱۰ - وګړي یا شخص Person : چې کړند یا کړی لومړی وګړی (متکلم) دی، دویم وګړی (مخاطب)، یا دریم وګړی (غایب) دی. لومړی وګړی (زه - موږ) دویم وګړی (ته - تاسې) او دریم وګړی (دی - دوی). د وګړي نښه چې وګړیزه پایله بلل کېږي، د کړ وروستۍ برخه جوړوي، لکه: (- م) او (- و) په "راغلم" او "راغلو" کې.

۱۱ - نوږی یا جنس *Gender* : چې وګړی نرینه دی، که ښځینه . په پښتو کې یوازې د دویمې ولی په اوړون کې دغه توپیر کېږي. لکه : شینکی راغله، ژنی راغی : چې دلته ((زور)) او (- ی) نوږیز توکونه دي : په دې توګه نوږیز توك د وګړیزې پایلې یو ضمني توك ګڼل کېږي .

۱۲ - ګڼه یا عدد (افراد وجمع) *Number* : چې وګړی یوګړی (مفرد) دی. که ډېرګړی (جمع). یوګړی. لکه : هلك راغی، ډېرګړی. لکه : هلکان راغلل
ګڼه یوازې په لومړي او دویم وګړي کې توپیرېږي نه په درېیم کې. لکه : هلك ځي. هلکان ځي

۱۳ - لېږند چار یا ضاعیت Causative : دغه کړ د لېږند کړ په څېر د aw- په پایله جوړېږي او یو لېږند کړ دویم ځلې لېږند (متعدي) کوي. لکه په پارسي خوراندن یا خواندن کې چې په دغه ژبه کې له (- ان) پایلې سره له هر کړ څخه جوړېدای شي . پښتو زموږ د څېړنې له مخې د ننګرهار ګرډود او خوشال ختك په لاسوند یوازې دوه لېږند چار کړونه لري. لکه : خورول (خواندان) او وییول (ګویاندن) . په نورو کړونو کې دغه راز څرګندونه یوازې د وییکو (اداتو). یا په بله وینا . د سر بلي غونډونو (Phrase) په وسیله ترسره کېږي. لکه : ما پر ځلمي خپله خبره ومنله (من بر زلمی سخن خود را قبولاندم) . په دې توګه یو لېږند چار کړ دوه کړنده (فاعله) او دوه کړیه لري .

لکه په پورتنی بېلګه کې "ما" او "ځلمي". "کړندونه" او "خپله خبره" "کړی" ده او په یو مهال کې بیا "ځلمي" او "خپله خبره" دواړه "کړي" دي . ځېنې "حکمي" لېږند کړونه بې له وییکو هم د لېږند چار دنده پرځای کوي. لکه : ما وژړوله، ما وخندوله او داسې نور. یا داسې هم ویل کېږي : ځلمي دورخانی پر خبرو راوستنه . مانا دا چې خبرې یې پرې وکړې . واریګ دغسې دویم کس لکه "درخو" کړند نه. بلکې کړی او اړوند کړ بېچار بولي . په دې ډول په لېږند چار کې یو کړند او یو کړی راځي .

۱۴ - د (نفې یا نهې) توك، "نه" یا "مه" :
"نه" چې له امریه کړ پرته د نورو ټولو کړ ډولونو د نټې (نفې) لپاره راځي او زیاتره، یا په بله وینا کره پښتو کې د مخکړ یا ترښتي او بېلبنتي توك ترمنځ. لکه : په کېښې نه ناست، پانه څېد، وانه خبست، رانغی کې "مه" چې په عربي یې د نهې حرف بولي. یوازې د دویم وګړي د منفي امر (نهې) لپاره د یوه نا تیرمهال کړ په سر کې راځي . له یوګړي نهې کړ سره. لکه : مه خوره. له ډېرګړي نهی کړ سره. لکه : مه خورئ .

کم اوړوني (حکمي متعدي) کړونه : پښتو داسې یوه ډله کړونه لري چې د نالېږند کړ غونډې کړند لري او کړی نه، خو په تېرمهال کې ورسره اړوند کړندونه کړند پېر راخپلوي، خو پخپله کړونه ورسره په هماغه یوه (نرینه ډېرګړې) بڼه اوړون مومي، لکه: (ما، تا، ده، دې ...) ونخل، وګډل، وخندل، وژړل، وکتل، ولښل، ولمبل، وویل، ومنل، ودانګل، وترپلل، ولمبل، وځغاستل، وګوابنل ...

خو که نخښدل، ګډېدل، خندېدل، ژړېدل، لښېدل، ویېدل، مسېدل، ځغلېدل، ګوابنېدل ... وویل شي، بیا ورسره کړندونه هم پر آره بڼه یا پېر پاتېږي، لکه : ونخښدم، وګډېدم او داسې نور . [پښزل (۱۴۴ مخ) دغه راز کړونو ته "غیرشخصي متعدي فعلونه" وایي] .

د کړ اوړون پورتني ۱۴ ګوني اړخونه په لاندېنۍ بېلګه کې په یوځایي توګه ښوول کېږي :

راوګرځولم :

را -	- و - wə	...	ګرځ -	ول - awəl -	- کړتړ - ə -	- م
۱	۸	۱۴	۲	۵-۶-۷-۹	۴	۱۰-۱۱-۱۲-۱۳
			۳			

اوړونونه (ګردانونه) :

لومړی - تېرمهال :

دا مهال له دویمې یا تېرمهالې ولۍ یا بنسټ څخه د نومړو څوارلسګونو توکونو او اړخونو په پام کې نیولو سره جوړېښت او اوړون مومي او لړو ډېر پکې (- ل) غورځي .

الف - له لېږند خوړ -، دویمې ولۍ یا بنسټ څخه .

یوم : خبري (*Indicative*) :

۱ - بشپړ تېرمهال (مطلقه ماضي) : دغه مهال د خوړ - له دویم یا تېرمهالي بنسټ " خوړ - " څخه زیاتره د خجن " و " په مختاړي کولو، د وګړیزو پایلو په نښلولو او د ارګاتیف سیستم (۱-۱۲۲) په پام کې نیولو سره جوړېږي :

اړوال

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما وخوړ، وخوړه، وخوړل، وخوړې ...	موږ وخوړ، وخوړه، وخوړل، وخوړې ...
۲	تا ~ ~ ~ ~	تا ~ ~ ~ ~
۳	ده ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه وخوړل شوم	موږ وخوړل شو
۲	ته وخوړل شوې	تاسې وخوړل شوئ - شواست
۳	دی وخوړل شو دا وخوړل شوه	دوي وخوړل شول دوی وخوړل شوې

غیرګول

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما ځان وخوړ	موږ ځان وخوړ- ځانونه وخوړل
۲	ته وخوړل شوې	تاسې ځان وخوړ - ~ ~
۳	ده - دې ځان وخوړ	دوی ځان وخوړ - ~ ~

یادښت : لکه څنګه چې مو پاس ولیدل، د ارګاتیف سیستم (-) له مخې په تېرمهال کې چاروال کړ د بېچار کړ غوندې د کړي (مفعول) تابع دی، نه د کړند، لکه : ما ختکی وخوړ، ما ختکي وخوړل، ما هندوانه وخوړه، ما هندوانې وخوړې .... د بېچار هغه هم دلته د یادونې وړ ده چې د یونیم ګړدود او کره - لیکني معیار له مخې په هر بېچار کړ کې ستاینوم پایله (- ی، - ې، - ي) غورځول کېږي او یوازې وګړیزې پایلې په مرستیال کړ (شول، کېدل) پورې بس ګڼل کېږي .

۲ - نابشپړ تېرمهال (استمراري ماضي) :

نابشپړ تېرمهال د بشپړوالي (مطلقیت) له (و -) پرته نور د بشپړ هغه غوندې جوړښت مومي. بېچار یې د بېچار کړ نوم په لنډون (خوړل) د مرستیال کړ (کېدل) په ملګرتیا جوړېږي او وګړیزې پایلې هم په دغه مرستیالکړ پورې نښلي:

چاروال

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما خوړ، خوړه، خوړل، خوړې	موږ خوړ، خوړه، خوړل، خوړې
۲	تا ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه خوړل کېدم	موږ خوړل کېدو
۲	ته خوړل کېدې	تاسې خوړل کېدئ - کېداست
۳	دی خوړل کېده ∂ دا خوړل کېده a	دوي خوړل کېده ∂ - کېدل دوی ځوړل کېدې - کېدلې

غبرګوال : ما ځان خوړ، موږ ځان خوړ ...

۳ - روږدني (اعتيادي) تېرمهال :

دا هغه راز کړ دی چې د همېشوالي ترڅنګه د روږدتيا (اعتياد) جاج (مفهوم) هم رااخلي، په دې توګه دې راز کړ ته روږدنی همېشنی کړ هم ويلای شو. له هسې عادي همېشني کړ سره يې توپير دا دی چې تر کړوال غونډ له مخه پرې د (به) وييکی هم زياتېږي:

چاروال

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما به خوړ، خوړه، خوړې، خوړل	موږ به خوړ، خوړه، خوړل، خوړې
۲	تا ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~
۳	ده ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

بې چار

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه به خوړل کېدم	موږ به خوړل کېدو
۲	ته به خوړل کېدې	تاسې به خوړل کېدئ، کېداست
۳	دی به خوړل کېده ∂ دا به خوړل کېده a	دوی خوړل کېده ∂ - کېدل دوی به خوړل کېدې، کېدلې

غبرګوال : ما به ځان خوړ ...

۴ - لنډ تېرمهال (قريبه ماضي) :

د دې مهال کړ د چار او پېښنګ له مخې کله داسې وي چې په تېرمهال کې يومخيز بشپړ شوی وي او يا دا چې تر وسمهال هم څه ناڅه راغځېدلی وي . رغښنګ يې دا ډول دی چې له بېچار کړ نوم يا ستاينوم (مفعولي – صفت) "خوړلی" سره مرستيالکړ (- ول) په وسمهال کې اوړون مومي

. په بېچار کې يې پر دې سربېره دويم مرستيالکړ " کېدل " يا " شول " ورسره هم اوړون کوي او د دې لپاره چې وګړيزې پايلې په دواړو مرستيالکړونو پورې نښلي، نو د اسانتيا لپاره د بېچار کړ نوم پايلې ته اړتيا نه پاتېږي . همدا راز په لر تېرمهال بېچار کړ کې هم د بېچار کړ نوم (خوړلی) پای غورځي او د (خوړل) په بڼه پاتېږي چې ځېنې دوديز پښتوپېپوهان (ګرامر پوهان) يې له (مصدر) سره ګډوي، سره له دې چې د اړوندې پرېکړې مخکښ همدوی پخپله ول :

چاروال

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما خوړلی دی، خوړلې ده خوړلي دي، خوړلې دي	موږ خوړلی دی، خوړلې ده، خوړلي دي، خوړلې دي
۲	تا ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~ ~

بې چار

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه خوړل شوی، شوې يم	موږ خوړل شوي، شوې يو
۲	ته خوړل شوی، شوې يې	تاسې خوړل شوي، شوې - ياست
۳	دی خوړل شوی دی دا خوړل شوې ده	دوی خوړل شوي دي دوی خوړل شوې دي

غبرګوال : لکه ما ځان خوړلی دی ....

۵ - لر تېرمهال (بعيده ماضي) :

د لر تېرمهال کړ ته هغه وخت اړتيا پرېوځي چې وروسته ترې بشپړ (کله هم نابشپړ) تېرمهال، يا لنډ تيرمهال کړ پېښ شوی وي . يا په بله وينا، لر تېرمهال کړ يو له دغو نورو ډلو تر کارېدنې وروسته کارول کېږي، لکه چې وايي :

ته پر لسو بجو راغلې (بشپړ) - او زه پر نهو بجو راغلی وم (لر)

يا ته پر لسو بجو راغلی يې (لنډ) ~ ~ ~ ~ ~ ~

د لر تېرمهال اوړون نور د لنډ هغه غوندې دی، خو دلته ورسره مرستيالکړ " ول " سم اوړون مومي:

گڼه وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما خوړلی وو، خوړلې وه خوړلي ول، خوړلې وې	موږ خوړلي وو، خوړلې وه، خوړلي ول، خوړلې وې
۲	ته ~ ~ ~ ~	تاسې ~ ~ ~ ~
۳	ده، دې ~ ~ ~ ~	دوی ~ ~ ~ ~

څاروال

گڼه وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه خوړل شوی، شوې وم	موږ خوړل شوي، شوې وو
۲	ته ~ ~ ~ وې	تاسې ~ ~ ~ واست
۳	دی خوړل شوي وو دا خوړل شوې وه	دوی خوړل شوي ول دوی خوړل شوې وې

بې چار

غبرګوال، لکه : ما ځان خوړلی و . . . .

دویم - ناخبري (انشايي *Subjunctive*) :

ګوماني تېرمهال (احتمالي یا شکیه ماضي) :

په درست پښتو کې اوړون کې یوازې لر تېرمهالکې د شکیه وییکي "به" او د "ول" یا "اوسېدل" مرستیالکې په اوړون او په ترځ کې د غاړې (لحن) په بدلون رغېدنګ مومي او په دې توګه یې همدومره له خبري هغه سره توپیر کېږي . په داسې اکر کې چې د نورو ګردو تېرمهالو او ناتېرمهالو هغو لپاره د "به" پرځای جلا نحوي توکي (ګوندې . بنايي یا لکه چې) او یا هم کورته څېرمه (چارتاکې ←) غونډله لار هواروي، لکه څنګه یې چې بېلګې پرخپل خپل وار وړاندې شوي دي . دا دی، دلته د همدغه لر تېرمهالکې ګوماني اوړون په لاندې ډول مخې ته ږدو:

گڼه وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ما به خوړلی، خوړلې، خوړلي، حوړلې وي (اوسي)	موږ به خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وي (اوسي)
۲	تا به ~ ~ ~ ~	تاسې به ~ ~ ~ ~
۳	ده، دی ~ ~ ~ ~	دوی به ~ ~ ~ ~

څاروال

بې چار

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه خوړل شوی، شوې (اوسم)	موږ خوړل شوي، شوې اوسو
۲	ته به ~ ~ ~ اوسې	تاسې به ~ ~ ~ واست
۳	دی خوړل شوی وي دا خوړل شوې وي	دوی خوړل شوي وي دوی خوړل شوې وي

غبرګوال : ما به ځان خوړلی وي ....

۲ - ارماني تېرمهال (تمنایي ماضي) :

چې د یوه ارمان څرګندونه کوي او د دود له مخې په بشپړ تېرمهال، نابشپړ تېرمهال، لر او ګوماني تېرمهال پورې اړه لري .

۳ - ارماني بشپړ تېرمهال (تمنایي مطلقه ماضي) :

چې د رغېدنې له مخې په بشپړ تېرمهال او د جاج او موخې (مطلب او مفهوم) له مخې په وسمهال پورې اړه لري . جوړېدنه یې د بشپړتیا (مطلقیت) "و -" (⟵) په مختاړي کولو او بیا د ټولو ګرداني بڼو لپاره چاروال د بېچار کړ نوم " مفعولي صفت " په اوړدولو او بېچار د پای په غورځولو او د مرستیال کړ " شول " د بېچار کړ نوم په اوړدولو " شوای " ترسره کېږي . دغه راز یې د زیاتې څرګندتیا لپاره تر اېښي (مسندالیه) له مخه یا وروسته د (کاشکې) وییکی د یوه نحوي توك په توګه هم ملګری کېدای شي :

چاروال

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې ما وخوړای	کاشکې موږ وخوړای
۲	کاشکې تا ~	کاشکې تاسې ~
۳	کاشکې ده – دې ~	کاشکې دوی ~

بې چار

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې زه وخوړل شوای	کاشکې موږ وخوړل شوای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

غبرگوال : کاشکې ما ځان وخوړای ...

۴ - ارماني نابشپړ تېرمهال :

چاروال يې بې د بشپړتيا (مطلقيت) له " و " د بشپړ هغه غونډې جوړېږي او بېچار يې بې له دغه " و - " د مرستيالکړ په بدلولو (شول پرکېدل) د بېچار بشپړ هغه غونډې راځي :

چاروال

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې ما خوړای	کاشکې موږ خوړای
۲	کاشکې تا ~	کاشکې تاسې ~
۳	کاشکې ده - دې ~	کاشکې دوی ~

بې چار

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه خوړل کېدای	کاشکې موږ خوړل کېدای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

غبرگوال : کاشکې ما ځان خوړای ....

۵ - ارماني لر تېرمهال (تمنايي بعيده ماضي) :

چاروال يې داسې جوړېږي چې په بېچار کړنوم (مفعولي صفت) پسې د مرستيالکړ " ول " بېچار کړنوم اوړد " وای " راشي او بېچار يې د بېچار کړنوم په لنډولو او ورسره د " شول " په گردانولو رامنځته کېږي :

چاروال

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې ما خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای	کاشکې موږ خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای
۲	کاشکې تا ~ ~ ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~ ~ ~
۳	کاشکې ده، دې ~ ~ ~ ~	کاشکې دوی ~ ~ ~ ~

	گڼه وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
بې چار	۱	کاشکې زه خوړل شوی، شوې، شوي، شوي، شوې وای	کاشکې موږ خوړل شوي، شوې، شوي، شوې وای
	۲	کاشکې ته ~ ~ ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~ ~ ~
	۳	کاشکې دی، دا ~ ~ ~ ~	کاشکې دوی ~ ~ ~ ~

غبرګوال : کاشکې ما ځان خوړلی وای ...

۴ - ارماني - ګوماني لر تېرمهال (تمنايي احتمالي ماضي) :

له عادي ګوماني لر تېرمهال سره د " به " په غورځولو د " وي " پر " وای " بدلولو او " کاشکې " په زیاتولو توپیرېږي .

گڼه وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	کاشکې ما خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای	کاشکې موږ خوړلی، خوړلې، خوړلي، خوړلې وای
۲	کاشکې تا ~ ~ ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~ ~ ~
۳	کاکاشکې ده، دې ~ ~ ~ ~	کاشکې دوی ~ ~ ~ ~

اړوتی تېرمهال (شرطیه ماضي) : چې د یو اړوتي کړن لپاره آړ (شرط) څرګندوي . په دې توګه دا راز کړ د یو بل کړ لپاره آړ (شرط) برابروي، مانا دا چې که دغه کړ ترسره نه شي، هغه بل کړ هم کېدون نه لري، لکه: (که وریځ نه وي، باران نه کېږي)، یا که وریځ وي، (نو) باران کېږي، یا باران به وشي. دلته لومړی غونډله چې په آړ وییکي "که" پیلېږي، آره څېرمه غونډله ده او دویمه اړوتې آره غونډله . څنګه چې آړ (شرط) په هر کړ او کړن کې راتلای شي، نو د وسمهال غوندې په ټولو تېرمهالو کې راڅرګندېږي او هماغومره ډولونه لري :

۱ - اړوتی بشپړ تېرمهال : چې له خبري بشپړ تېرمهال څخه د " که " په مخکې کولو سره جوړېږي او په جاج (مفهوم) کې په وسمهال پورې اړه لري، لکه : که ما وخوړ، که موږ وخوړ، یا که ما وخوړای، که موږ وخوړای ...

۲ - اړوتی نابشپړ تېرمهال (شرطیه استمراري ماضي)، لکه : که ما خوړ، که موږ خوړ یا که ما خوړلای - خوړای، که موږ خوړلای - خوړای ...

۳ - اړوتی لنډ تېرمهال (شرطیه قریبه ماضي) : لکه : که ما خوړلی دی، که موږ خوړلي دي ...

۴ - اړوتی لر تیرمهال (شرطیه بعیده ماضي) :
لکه : که ما خوړلی وو، که موږ خوړلی وو یا که ما خوړلی وو، که موږ خوړلی وي ...
په دې توگه هر اړوتی تېرمهال په څېرمه (ضمني) ډول گوماني، ارماني، هېښنې ... هم کېدای شي.

توانې تېرمهال (امکاني یا اقتداري ماضي) :

چې د یوه کړ کېدون (امکان) یا نه کېدون ترې څرگندېږي. په پښتو تېرمهال کړ کې په ساده جولیز ډول یوازې بشپړ او نابشپړ هغه تواني کېدای شي او همدغه دوه ډوله تېرمهالونه په څېرمه توگه نور تېرمهالونه هم رانغاړي. رغېدنگ يې د بېچار کړ نوم د پای غبرگغړ په اوږدولو (خوړلای یا خوړای) او ورسره د مرستیالکړ (شول یا کېدل، یا دواړو) په گردانولو ترسره کېږي.
۱ – تواني بشپړ تېرمهال : لکه ما وخوړلای شو – وخوړای شو، تا وخوړلای شو – وخوړای شو ...

۲ – تواني نابشپړ تېرمهال : لکه : ما خوړلای شو - خوړای شو، تا خوړلای شو - خوړای شو ...
۳ – اعتیادي : لکه : ما به خوړلای شو - خوړای شو، تا به خوړلای شو - خوړای شو ... په ناکره (کندهارۍ) پښتو کې – آی (-āy) پایله په آر او مرستیال دواړو کړو کې راوړي، لکه : ما به خوړای سوای ...

ټینگاري تېرمهال (تاکیدي ماضي) :

چې د کړ د ترسره کولو یا نه ترسره کولو ټینگار (تاکید) څرگندوي او یوازې په نابشپړ او لر تېرمهال کې راتلای شي :
۱) ټینکاري بشپړ تېرمهال : چې له چار کړنوم سره د "به"، "و" یا "وای" په ملگرتیا جوړېږي، لکه : ما به خوړلی وو یا ما به خوړلی وای او یا خوړلی به مې وو، خوړلی به مې وای. لکه چې پاس وویل شو، په کره لیکنۍ پښتو کې یوازې مرستیالکړ āy - آی پایله درلودای شي، نه آر یا آر او مرستیال دواړه، لکه څېنې چې وایې یا لیکي : ما به خوړلای وای ...
۲) ټینگاري نابشپړ تېرمهال : چې له اعتیادي سره په اهنگ کې توپیر لري، لکه: ما به خوړ، یا ما به خوړلای، ما به خوړای. کله کله یې "بویه" یا "باید" هم په سر کې راتلای شي او د پای لیکښنه یې هم ندائیه راځي، لکه: ما باید یا بویه خوړای.

۵ - هېښني تېرمهال (تعجبي ماضي) : چې په هېښنتیا (تعجب یا تحیر) سره څرگندېږي.
دا راز کړ یوازې په اهنگ کې له خبري هغه سره توپیرېږي، لیکښنه یې یوه بلننښه (ندائیه) ده بېلگه، لکه : ما وخوړ!، تا وخوړ! ...

۶ - پوښتني تېرمهال (استفهامي ماضي) :

چې د یوه کړن پېښېدنه یا نه پېښېدنه پوښتي . دا هم له خبري کړ سره یوازې په اهنګ کې توپیر مومي، په دې توګه چې د خبري کړ اهنګ له عادي خج یا اهنګ سره اوار پیل مومي او ټيټ پای ته رسي او د پوښتني دا له یوه زیات پیاوړي خج، یا په بله وینا ، له یوه هوار اهنګ سره پیل مومي او په پای کې لوړېږي . پوښتني کړ په بشپړ تېرمهال، نابشپړ تېرمهال، لنډ تېرمهال، لر تېرمهال او تواني تېرمهال کې راتلای شي . پای لیکښنبه یې یوه پوښتنښه (؟) ده .

۱) پوښتني بشپړ تېرمهال، لکه : ما وخوړ ؟ تا وخوړ ... ؟

۲) پوښتني نابشپړ تېرمهال، لکه : ما خوړ ؟ تا خوړ ... ؟

۳) پوښتني لنډ تېرمهال، لکه : ما خوړلی دی ؟ تا خوړلی دی ... ؟

۴) پوښتني لر تېرمهال، لکه : ما خوړلی وو ؟ تا خوړلی وو ... ؟

۵) پوښتني تواني تېرمهال، لکه : ما خوړلای شو ؟ تا خوړلای شو .... ؟

یا نابشپړ تواني، لکه : ما خوړلای شو ؟ تا خوړلای شو ... ؟

ب - نالېږند تېرمهالکړ :

نالېږند کړ (راتلل) له بشپړ اندو (سوپلتیفو) دویمو یا غبرګولو بنسټونو (راتل -)، (رات -) او (راغل -) او (راغ -) څخه جوړېږي . " راغل - " او " راغ - " بشپړ (مطلق) او راتل – د نابشپړ (غیرمطلق) ستېه یا بنسټ هم بلل کېږي .

یوم - خبري :

چې له راغل - یا راغ - بنسټ څخه جوړښت او اړونن مومي .

۱ - بشپړ تېرمهال (مطلقه ماضي) :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه راغلم	موږ راغلو
۲	ته راغلې	تاسې راغلئ - راغلاست
۳	دی راغی (راغلئ) دا راغله	دوی راغلل (راغله) دوی راغلې(راغللې)×

×په لیندیو کې راغلې ځېلونه کره نه ګڼل کېږي او یوازې په شعر کې راتلای شي .

۲ - نابشپړ تېرمهال (همېشنی یا استمراري ماضي) :

چې د " راغل - " له بشپړ اندي ملگرې یا غبرگولې ستهې " راتل - " یا " رات - " څخه جوړېښت او اوړون مومي، په دې توگه چې وگړيزې پایلې په همدغه ولۍ پورې سیده نښلي :

وگړی \ گڼه	یو گړی	ډېر گړی
۱	زه راتلم	موږ راتلو
۲	ته راتلې	تاسې راتلئ - راتلاست
۳	دی راته (راتلو، راتلئ) دا راتله	دوی راتلل (راتله) دوی راتلې (راتللې)

۳ - لنډ تېرمهال : چې د لېږند کړي غوندې د بېچار کړنوم له اندول (راغلی) څخه د مرستیالکړ (ی -) او (د -) په ملتیا جوړېږي چې بېلا بېلې وگړيزې پایلې ورپورې نښلي :

وگړی \ گڼه	یو گړی	ډېر گړی
۱	زه راغلی یم، راغلې یم	موږ راغلي، راغلې یو
۲	ته راغلی، راغلې یې	تاسې راغلي، راغلې یئ، یاست
۳	دی راغلی دی، دا راغلې ده	دوی راغلي دي، دوی راغلې دي

۴ - لر تېرمهال (بعیده ماضي) : چې له لنډ تېرمهال سره په مرستیالکړ کې توپیر مومي، هغه دا چې دلته د " ول " ولۍ " و " پر کار لوېږي .

وگړی \ گڼه	یو گړی	ډېر گړی
۱	زه راغلی وم، راغلې وم	موږ راغلي، راغلې وو
۲	ته راغلی، راغلې وې	تاسې راغلي - راغلې وئ - واست
۳	دی راغلی وو، دا راغلې وه	دوی راغلي ول (وه)، دوی راعلې وې

۵ - روږدني تېرمهال (اعتیادي ماضي) : چې له نابشپړ تېرمهال څخه د (به) وییکی زیات لري، لکه : زه به راتلم، ته به راتلې ....

دويم - ناخبري (انشايي Subjunctive) :

۱ - ارماني تيرمهال (تمنايي ماضي) :

چې په بشپړ، نابشپړ او لر تېرمهال پورې اړه لري او د موخې او جاج (مفهوم) له مخې زياتره په وسمهال پورې اړه نيسي . بشپړ يې له نابشپړ سره د بشپړتيا (مطلقيت) په " و- " توپيرېږي . بشپړ يې، لکه : (ولاړ لای) يا (ولاړ ای) . او نابشپړ يې، لکه : (تللای) يا (تللای) . لر يې د آر کړنوم د غبرگغږ د اوږدولو پرځای د مرستيالکړ " ول " هغه پر اوږده غبرگغږ اړوي . د يوه ارمان د پوره څرگندتيا لپاره د دواړو ډولو په سر کې د " کاشکې " وييکي د يوه نحوي توك په توگه هم راوړل کېدای شي .

۱) بشپړ ارماني :

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه (راغللای) راغلای	کاشکې موږ (راغللای) راغلای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

۲) نابشپړ ارماني :

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه (راتللای) راتلای	کاشکې موږ (راتللای) راتلای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

۳) لر ارماني :

گڼه / وگړی	يو گړی	ډېر گړی
۱	کاشکې زه راغلی، راغلې وای	کاشکې موږ راغلي، راغلې وای
۲	کاشکې ته ~ ~	کاشکې تاسې ~ ~
۳	کاشکې دی، دا ~ ~	کاشکې دوی ~ ~

۲ - تواني تېرمهال (امکاني ماضي) : چې په " تلل " غونډې ناليږند " کړ " کې په ساده ډول يوازې نابشپړ تېرمهال رااخلي او هغه هم په دې ډول جوړېږي چې د بېچار کړنوم انډول " تللی " پای غبرګغږ اوړدېږي او مرستيالکړ " شول " ورسره اوړون مومي .

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	زه (راتللای) راتلای شوم	موږ (راتللای) راتلای شو
۲	ته ~ ~ شوې	تاسې ~ ~ شوئ، شواست
۳	دی ~ ~ شو دا ~ ~ شوه	دوی ~ ~ (شول) شو دوی ~ ~ (شولې) شوې

۳ - ګوماني تېرمهال (شکيه يا احتمالي ماضي) : چې بشپړ، نابشپړ، لنډ او لر تېرمهال يې په دغو لاندې ډولو جوړېږي :

۱) بشپړ ګوماني : چې د " لکه چې " په ملتيا د خبري هغه غونډې جوړښت مومي، لکه :

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	لکه چې زه راغلم	لکه چې موږ راغلو
۲	لکه چې ته راغلې	لکه چې تاسې راغلئ، راغلاست
۳	لکه چې دی راغی لکه چې دا راغله	لکه چې دوی راغلل (راغله) لکه چې دوی (راغللې) راغلې

۲) نابشپړ ګوماني : چې له خبري نابشپړ تېرمهال څخه د " ګونډې "، " ښايي " يا " لکه چې " په ملتيا جوړېږي او د روږدني لپاره يې " به " هم ملګرې کېږي .

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	ګونډې، (ښايي يا لکه چې) زه راتلم	ګونډې، (ښايي، لکه چې) موږ راتلو
۲	~ ~ ~ ~ ته راتلې	~ ~ ~ تاسې (راتلئ) راتلاست
۳	~ ~ ~ ~ دا (راتلله) راتله	~ ~ ~ دوی راتلل (راتله) ~ ~ ~ (راتللې) راتلې

روړدني، لکه : زه به ګوندې (ښايي يا لکه چې) راتلم، ته به ګوندې راتلې .... (کړند لَه " به " سره تر شکيه توکو مخکې وروسته کېدای شي) .

۳) لنډ ګوماني : د بشپړ ګوماني غوندې په " لکه چې " يا " به " له خبري هغه سره توپېرېږي .

ګڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	لکه چې زه راغلی، راغلې يم	لکه چې موږ راغلي، راغلې يو
۲	~ ~ ته ~ ~	~ ~ تاسې ~ ~ (يئ) ياست
۳	~ ~ دی، دا ~ ~ ده	~ ~ دوی ~ ~ دي

يا : زه به راغلی يم ....

۴) لر ګوماني : چې له خبري هغه سره د " ګوندې "، " ښايي " يا " لکه چې " په سرباري کولو توپيرېږي، لکه: ګوندې زه راغلی وم يا زه به ګوندې راغلی وم ....

۴ - ټينګاري تېرمهال (تاکيدي ماضي) : چې بشپړ، نابشپړ او لر راتلای شي او د موخې او جاج له پلوه زياتره په وسمهال اړه لري او د پوره ځرګندتيا لپاره يې په سر کې " بويه " يا " بايد " هم ملګری کېږي ؛ هرګوره " بويه " زياتره د کړ پرځای له مصدر سره راځي، هغه هم ترې وروسته :

۱) بشپړ ټينګاري : د " به " يا " بايد " په مختاړي کولو او د " - ای " په وروستاړي کولو له " راغلل - " يا " راغل - " څخه جوړېږي، لکه : زه به راغللای - راغلای، يا زه بايد راغللای، راغلای (راغای) .

۲) نابشپړ ټينګاري : چې د " به " يا " بايد " په مختاړي کولو او " - ای " وروستاړي کولو، له " راتلل " يا " راتل " څخه جوړېږي، لکه : زه به راتللای - راتلای يا - زه بايد راتللای - راتلای او داسې نور .

۳) لر ټينګاري : چې له خبري تېرمهال څخه د " به " په سرباري کولو د " به " ځای " بايد " يا " بويه " ونيسي، نو بيا د " ول " کړ نوم پای غبرګغږ ورسره، لکه ارماني هغه غوندې اوړدېږي، لکه:

زه باید راغلی وای - ته بویه راغلای وای، چې البته په درو واړو وګړو کې بیا نرینه او ښځینه سره توپیرېدای شي، د پای لیکنښه یې بلنښه " ! " راځي.

۵ - پوښتني تېرمهال (استفهامي ماضي) : په دې مانا چې که په هر ډول تېرمهال کې پوښتنه راشي، نو پوښتني تېرمهال بلل کېږي . بشپړ، لکه : زه راغلم ؟ ؛ نابشپړ، لکه : زه راتلم ؟ ؛ لنډ، لکه : زه راغلی یم ؟ ؛ لر، لکه : زه راغلی وم ؟ او داسې پسې نور .

۶ - هېښني تېرمهال (تعجبي ماضي) : چې هېښتیا ترې ښکاره کېږي او له پوښتنې سره یوازې په اهنګ کې توپیر مومي، لکه : زه راغلم ! ته راغلې ! او همداسې په نورو تېرو مهالونو کې .

۷ - اړوتی تېرمهال (شرطیه ماضي) : چې په تېرمهال کې د کوم کړ پېښېدنه، یا نه پېښېدنه په یوه آړ " شرط " پورې تړلې وي . دا کړ نور تر پای پورې د خبري هغه غوندې رغېدنګ لري، خو په سر کې یې یو نحوي توک، آړ وییکي (شرطیه ادات) " که " راوړل کېږي، لکه : که زه راغلم، که زه راتلم، که زه راغلی یم، که زه راغلی وم . . .

دویم - د وسمهال کړ اوړون (ګردان) :

وسمهالکړ دا مانا چې کړ هماغه مهال او یا یو څه وروسته پېښېږي چې یادونه یې کېږي . چاروال یې له لومړۍ ولۍ ستې ښکاره جوړېږي او بېچار یې له تېرمهال، یا په بله وینا ، له دویمې ولۍ یا ستې څخه چې په دواړو بڼو کې ورپورې ټاکلي اوړوني تاړي (تصریفي وندونه) نښلول کېږي . دغه تاړي د اېښي (مسندالیه) او د هغه د ګڼې ښکاروونه کوي، نه د نوږي او مهال . دا مانا چې په چاروال لېږند او نالېږند ناتېرمهال کې نوږۍ نه توپېرېږي او مهال خو په خپلې ستې سره ښکارېدنه مومي .

الف - له لېږند خور — √څخه :

۱ - بشپړ وسمهال :

یوم - خبري :

چاروال خبري : چې له لومړۍ رېښې څخه زیاتره د بشپړتیایي (مطلقیت) "و -" په مختاړي کولو او د اړوندو نښلونو په زیاتولو لاس ته راځي، خو زیاتره د ناخبري (انشایي) کړونو لپاره پر کار اچول کېږي، لکه : که وخورم، باید وخورم، کاشکې وخورم، ګوندې وخورم، ودې خورم، ودې خوري، وخوره ! ... (←) په ناخبري غبرګغونډلو کې، لکه : که دې خوښه وه، ډوډۍ سره

يوځای وخورو. کاشکې راشې چې ډوډۍ سره وخورو. گوندې ډوډۍ تياره وي چې ويې خورو ... په مرامي (فاينل) غبرگغوندله کې هم راځي، لکه: زه راغلم چې ستا غم وخورم:

گڼه / وگړي	يو گړی	ډېر گړی
۱	وخورم	وخورو
۲	وخورې	وخورئ
۳	وخوري	وخوري

بېچار: چې له دويمې ولې څخه د لاسته راغلي بېچار کړنوم په لنډون او له هغه سره د مرستيالکړ (شول) په اوړون جوړښت مومي:

گڼه / وگړي	يو گړی	ډېر گړی
۱	وخورم	وخورو
۲	وخورې	وخورئ
۳	وخوري	وخوري

گڼه / وگړي	يو گړی	ډېر گړی
۱	وخوړل شم	وخوړل شو
۲	وخوړل شې	وخوړل شئ
۳	وخوړل شي	وخوړل شي

غبرگوال، لکه: ځان وخورم ....

دويم - ناخبري:

۱ - اړوتی بشپړ وسمهال (شرطی حال): چې له خبري بشپړ وسمهال سره توپير يې يوازې د اړوييکي يا شرطيه ادات "که" په سرباري کولو څرگندېږي.

چاروال، لکه: که وخورم، که وخورې ....

بېچار، لکه: که وخوړل شم، که وخوړل شې ....

غبرگوال، لکه: که ځان وخورم، که ځان وخورې ....

۲ - ارماني بشپړ وسمهال : چې د (کاشکې) په مخکې کولو سره د خبري هغه غوندې رغېدنګ مومي :
چاروال، لکه : کاشکې وخورم، کاشکې وخورې ....
بېچار، لکه : کاشکې وخوړل شم، کاشکې وخوړل شې ....
غبرګوال، لکه : کاشکې ځان وخورم، کاشکې ځان وخورې ....

۳ - پوښتني بشپړ وسمهال : چې په رغېدنګ کې له خبري څخه يوازې د خج په پياوړتيا او د اهنګ په لوړتيا کې توپير لري . ليکنښه يې پوښتنښه ده :
چاروال، لکه : وخورم، وخورې ....
بېچار، لکه : وخوړل شم، وخوړل شې ....
غبرګوال، لکه : ځان وخورم، ځان وخورې ....

۴ - هېښني بشپړ وسمهال : له پوښتني هغه څخه يوازې په اهنګ او د غږېدونکي په اکر (وضع) ببلتون موندلای شي او ليکنښه يې د پوښتنې (؟) پرځای بلنښه (!) راځي .
چاروال، لکه : وخورم ! وخورې !
بېچار، لکه : وخوړل شم ! وخوړل شې !

۵ - تواني بشپړ وسمهال : چې له دويمې ولۍ څخه د لاسته راغلي بېچار کړنوم د پای غبرګغږ په اوږدولو او ورسره د " شول " په اوړونولو (ګردانولو) سره منځته راځي . د جولې له مخې له بشپړ تېرمهال سره کوم توپير نه لري . چاروال او بېچار يې سره د کړند او کړي او نورو اړوندو توکو له مخې توپيرېدای شي . چاروال، لکه : زه غم وخوړلای شم ؛ بېچار، لکه : زه په غم وخوړلای شم ....

د آر کړ او مرستيالکړ پر بنسټ د چاروال او بېچار ګڼ اوړون :

وګړی / ګڼه	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	وخوړلای شم	وخوړلای شو
۲	وخوړلای شې	وخوړلای شئ
۳	وخوړلای شي	وخوړلای شي

۶ - امري بشپړ وسمهال : چې يوازې د دويم وګړي لپاره راځي، چاروال يې له لومړۍ ولۍ څخه په ساده ډول او بېچار يې له دويمې ولۍ څخه د لاسته راغلي بېچار کړنوم په لنډون او د مرستيالکړ " شول " په اوړون سره ترسره کېږي .

چاروال، لکه : وخوره ! وخورئ !

بېچار، لکه : وخوړل شه ! وخوړل شئ !

۷ - ټينګاري يا تاکيدي بشپړ وسمهال : چې له خبري هغه سره يې توپير يوازې د ټينګار وييکي يا تاکيدي ادات (دې)، يا " بويه " او يا بايد په ورزياتولو ترسره کېږي .

چاروال، لکه : (له نومځرو سره)، لکه : زه دې وخورم ! ته دې وخورې ... !

بې نومځرو، لکه : ودې خورم ! ودې خوري ....

له بايد سره،

بېچار، لکه : (له نومځرو سره)، لکه : ودې خوړل شم ! ودې خوړل شې !

بې نومځرو، لکه : ودې خوړل شم ! ودې خوړل شې !

له " بويه " سره، لکه : بويه وخورم، بويه وخوړل شم ...

۸ - غوښتني بشپړ وسمهال : چې د عايا ښېرا څرګندوي او يوازې په ناتېرمهال کې راتلای شي. د ټينګاري هغه او کله کله د امري هغه غوندې جوړېږي، خو پوره څرګندتيا يې په يوه غونډله (جمله) کې له نورو توکونو سره کېدای شي، لکه:

سر دې وخورم يا سر مې دې وخورم، سر دې وخوره ! يا په دغو متلو کې :

نه آشه ښه ده نه ګله، دوی دې وخوري يو تربله (ميدان)

نه يوه ښه ده نه بله، دوی دې وخوري يو تربله (د هېلمند ناوه)

په پښتو کې زياتره آر کړونه په ساده او يووستوي توګه د غوښتني لپاره راتلای نه شي او مرستيالکړونه او توکونه ورسره ملګري کېږي .

ساده، لکه : ومره ! ژوه ! (زنده باد) .

ترښتي (ترکيبي)، لکه: ستړی مه شې ! خوار مه شې ! هرکله راشې ! خير يوسې !

يا له (خدای) سره : خدای دې خوار مه کړه ! خدای دې وبښه، خدای دې ښه درسره وکړي ....

۹ - ګوماني بشپړ وسمهال : چې د اړنګ وييکو (شکيه اداتو) لکه " به "، " ګوندې " کړونو، غونډونو او يا ګرد سره غونډلو په مختاړي کولو له خبري هغه څخه جوړېږي .

چاروال، لکه : ښايي چې و(به) خورم، گوندې و(به) خورم، لکه چې وخورم، کېږي چې وخورم، وبه خورم ...(" به " دلته شکيه وييکی راځي چې په ترڅ کې تش په نامه وسترمهال (!) هم جوړوي).
بېچار، لکه : ښايي چې وخوړل شم، گوندې وخوړل شم، لکه چې وخوړل شم، گوندې وخوړل شم ....

۲ - نابشپړ وسمهال (غيرمطلق يا استمراري حال) :

يوم - خبري :

چاروال : چې بې له کوم مختاړي له لومړي، کړولی سره د وگړيزو پايلو (خاتمو) په ملتيا جوړېږي :

وگړی / گڼه	يو گړی	ډېر گړی
۱	خورم	خورو
۲	خورې	خورئ
۳	خوري	خوري

بېچار : چې له لنډ کړ شوي بېچار کړنوم " خوړل " سره، مرستيالکړ " کېدل " په وسمهال کې اوړون مومي، لکه :

وگړی / گڼه	يو گړی	ډېر گړی
۱	خوړل کېږم	خوړل کېږو
۲	خوړل کېږې	خوړل کېږئ
۳	خوړل کېږي	خوړل کېږي

غبرگوال، لکه : ځان خورم ....

دويم - ناخبري

۱ - اړوتی نابشپړ وسمهال : چې د آړ وييکي يا شرطيه ادات " که " په مختاړي کوُلو له خبري هغه څخه جوړېږي .
چاروال، لکه : که خورم، که خورې ....
بېچار، لکه : که خوړل کېږم، که وخوړل کېږې ....
غبرگوال، لکه : که ځان خورم، که ځان خورئ ....

۲ - ارماني نابشپړ وسمهال : چې د جولې له مخې له ارماني نابشپړ تېرمهال سره کوم توپير نه لري، لکه : کاشکې ما خوړلای . په دې توگه يې له نورو ارماني (تېرمهال يا وسمهال) ډولونو سره د چاروال او بېچار توپير، د دريځ او نومځرو له مخې کېدای شي .

۳ - پوښتني نابشپړ وسمهال : له بشپړتيايي يا مطلقه " وو " پرته نور د پرښتنې بشپړ وسمهال غونډې رغېدنگ لري، لکه خوړم ؟ .

۴ - هېښني : دا بيا له پوښتني سره يوازې په اهنگ او چاپېريال سره توپيرېدای شي او په ليك کې په بلننبه، لکه : خورم !

۵ - گوماني نابشپړ وسمهال : له بشپړتيايي" و- " پرته نور د بشپړ هغه غونډې رغېږي، لکه : گوندې خورم يا : گوندې خپل سر خورم ....

۶ - تواني نابشپړ وسمهال : د جولې له مخې له تواني نابشپړ تېرمهال سره کوم توپير نه لري او يوازې د جاج او موخې (مفهوم أو مقصد) له مخې ترې توپيرېدای شي او هماغسې د چاروال او بېچار بېلتون د نومځرو په اوښتون سره راځي، لکه : ما خوړلی شوای، زه خوړلی شوای ....

۷ - امري نابشپړ وسمهال : چې کټ مټ د بشپړ هغه غونډې يوازې د دويم وگړي لپاره راځي، لکه : خوره ! خورئ !

۸ - ټينگاري يا تاکيدي نابشپړ وسمهال : چې د " دې " په ملتيا په دې وروسته ډول جوړېدنگ مومي .

چاروال : (له نومځرو سره)، لکه : زه دې خورم، ته دې خورې .

بې له نومځرو، لکه : خوړل کېږم دې ! خوړل کېږي دې !

ب - نالېږند له (ځ -√، ولاړ -√او تلل -√يا تل -√څخه :

۱ - بشپړ وسمهال : چې له دويمې ولۍ يا ستې "ولاړ -" سره مرستيالکړ "شول" اوړون مومي.

یوم - خبري :

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ولاړ شم	ولاړ شو
۲	ولاړ شې	ولاړ شئ
۳	ولاړ شي ولاړه شي	ولاړ شي ولاړ شي

دویم - ناخبری :

۱ - اړوتی بشپړ وسمهال : چې د آړ وییکي یا شرطیه ادات " که " په مختاړي کولو د خبري هغه غوندې رغېدنه مومي، لکه : که ولاړ شم، که ولاړ شې ....

۲ - ارماني بشپړ وسمهال : چې د ټولو وګړو لپاره له " ولاړ - " څخه د جوړ شوي کړنوم " ولاړلی " په اوړدولو جوړېږي او د پوره څرګندتیا لپاره یې د " کاشکې " وییکي هم په سر کې راځي، او د جولې له مخې له ارماني بشپړ تېرمهال سره کوم توپیر نه لري، لکه :
کاشکې زه ولاړلای یا ولاړای، کاشکې ته ولاړلای یا ولاړای ....

۳ - پوښتنی بشپړ وسمهال : چې له خبري هغه سره یوازې په اهنګ کې توپیر لري، لکه :
ولاړ شم ؟ ولاړ شې ؟
- بدیعي پوښتنه (Rhetorical question) چې غبرګون نه غواړي، لکه څوک دی چې په خپله خوښه ګور ته ولاړ شي .

۴ - هیښني : چې له خبري، یا په بله وینا، له پوښتني هغه سره د غږېدونکي په یوه ځانګړي اکر (وضعیت) او اهنګ کې توپیر مومي، لکه : ولاړ شم ! ولاړ شې !

۵ - تواني بشپړ وسمهال : چې له " ولاړ " سره مرستیالکړ " شول " اوړد غبرګغږي کړ نوم " شولای " یا " شوای " اوړون مومي او په دې توګه د جولې له مخې له تواني بشپړ تېرمهال سره سمون خوري :

گڼه / وګړی	يو ګړی	ډېر ګړی
۱	ولاړ شولای - شوای	ولاړ شولای - شوای
۲	~ ~ ~	~ ~ ~
۳	~ ~ ~ ولاړ ~ ~	~ ~ ~ ولاړې ~ ~

۶ - امري بشپړ وسمهال : چې يوازې په دويم وګړي پورې اړه لري، لکه : ولاړ شه !، ولاړ شئ !

۷ - تېنګاري بشپړ وسمهال : څنګه چې ټينګاری کړ له آره د دويم او درېيم وګړي لپاره راځي نو په بشپړ وسمهال کې يې له خبري هغه سره توپير يوازې په "دې" توکي کېدای شي چې هغه هم زياتره د درېيم وګړي لپاره راځي او دويم وګړی يې ډېری په امريه ډوله اهنګ او يا هم لږو ډېر له "بويه" يا "بايد" سره جوتتيا مومي، لکه : (بويه) ولاړ شې !، (بايد) ولاړ شئ !، ولاړ دې شي !، ولاړه دې شي !، ولاړې دې شي !

۸ - غوښتني بشپړ وسمهال : چې له "ولاړ -" څخه په سيده ډول ډېر لږ دود لري، لکه : مال دې ولاړ شه سر دې نه !، سر دې وخورم ! ګور ته ولاړ شې !

۹ - ګوماني يا احتمالي بشپړ وسمهال : چې له " ولاړ - " سره مرستيالکړ " شول " د اړنګ وييکو (شکيه ادات) يا په بله وينا ، د اړنګ توکونو او لږو ډېر د اړيکوييکي " چې " په ملتيا اوړون مومي، لکه :
ښايي (چې) ولاړ شم، ګوندې (چې) ولاړ شم، لکه چې ولاړ شم، کېږي چې ولاړ شم .... (دلته لومړی او وروستی بېلګه چارټاکي غبرګغوندله ده) .

۲ - نابشپړ وسمهال : چې يوازې د ارماني او تواني لپاره " تل - " يا " تلل - " سته راځي څکه چې د جولې له مخې له تېرمهال سره سمون لري او نور پاتې ډولونه يې د " ځ - " له ولې څخه جوړېږي چې د " تل - " يا " تلل - " او " ولاړ - "، سوپلاتيف (بشپړ اند) بلل کېږي .

یوم - خبري :

گڼه / وگړی	یو گړی	ډېر گړي
۱	ځم	ځو
۲	ځې	ځئ
۳	ځي	ځي

دویم - ناخبري :

۱ - اړوتی، لکه : که ځم، که ځې ...

۲ - پوښتني، لکه : ځم ؟ ځې ؟

۳ - هېښني، لکه : ځم ! ځې !

۴ - امري، لکه : ځه ! ځئ !

۵ - ټینگاري، لکه : ځم دې، ځي دې (نورې بڼې له بویه یا باید سره رغېږي) .

۶ - گوماني، چې د " گوندې " او " لکه چې " په ملگرتیا د خبري هغه غوندې جوړېږي، لکه :
گوندې ځم، لکه چې ځم .

۷ - غوښتني : دود نه لري .

۸ - ارماني : چې د " تل - "، یا په بله وینا، " تلل - " د چارنوم " تللی " په اوړدولو سره جوړېږي خو د نورو ارماني کړو په څېر له " کاشکې " سره ښه ترا جوتتیا مومي، لکه :
زه تلای، ته تلای ....

۹ - تواني : چې د " تل - " یا " تلل - " له چارنوم " تلی " یا " تللی " سره د مرستیالکړ " شول " د اوړد چارنوم " شوای " په ملتیا جوړښت مومي، او د ټولو وگړو لپاره په همدې یوه بڼه راځي، لکه :
زه تللی شوای، تللی شوای ....

درېیم - وسترمهال (مستقبل) کړ

که څه هم له پخوانۍ پښویېزې نومونپوهنې سره سم تر تېرمهال او وسمهال کړ وروسته وسترمهال کړ درېیم ډول جوړوي . په دې مانا چې په گانده (آینده) کې د یوه چار پېښېدنه څرگندوي، خو زیاتره نننی پښویپوهان د کړ دغه اوړوني بڼه د جاج ومانا له پلوه له وسمهالې هغې سره گډوي. که څه هم له جولیز پلوه ورسره یو بېلندویه نښه یا توکی ملتیا کوي، لکه په پښتو کې "به"، په پارسۍ کې "خواه -"، په عربۍ کې "س -" او "سوف -" په انگریزۍ کې will او shall او داسې نور. خو بیا هم پښتو "به" لکه د پارسي او انگریزي انډولو غوندې نورې پازې هم لري، لکه روړدني (اعتیادي) او گوماني (شکیه) هغه په تېرمهال کړ کې (هغه به ته، هغه به تللی وي ...) .

سره له دي چې همدغه "به" په ښکاره ډول له بشپړ وسمهاله بشپړ وسترمهال جوړوي (وبه خورم، ولاړ به شم) او له نابشپړ وسمهاله نابشپړ وسترمهال (خورم به، ځم به)، مګر د وسترمهالکړ په نامه دغه وروستی بېلګې په پرله پسې توګه د بشپړ وسمهالکړ ګوماني او روږدني بڼه هم راتداعي کوي. نو له همدې لامله نن سبا وسمهالکړ او وسترمهالکړ له ټولو بڼو یا ځېلونو سره په یوه غونډ نوم "ناتېرمهالکړ" بلل کېږي، لکه څنګه چې مېکنزي او ترږی هم همدغه نومونه کاروي. په هره توګه دا دی، د وسترمهال له دودیزې نومونې سره سم د وسترمهال هماغه کېدوني، یا دود کړ اوړونونه په بېلګو کې وړاندې کوو :

الف - له لېږند "خور - " او "خوړ - " څخه.

یوم - خبري :

۱ - بشپړ وسترمهال : چې اړوند "به" وییکی د سرباري یا بشپړتیایي (و -) او ګردانېدونکي کړ په منځ کې ورلوېږي :

ګړوال

ګنه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	وبه خورم	وبه خورو
۲	وبه خورې	وبه خورئ
۳	وبه خوري	وبه خوري

بې چار

ګنه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	وبه خوړل شم	وبه خوړل شو
۲	وبه خوړل شې	وبه خوړل شئ
۳	وبه خوړل شي	وبه خوړل شي

غبرګوال : ځان به وخورم ....

۲ - نابشپړ وسترمهال :

ګنه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	خورم به (زه به خورم)	خورو به (موږ به خورو)
۲	خورې به (ته به خورې)	خورئ به (تاسې به خورئ)
۳	خوري به (دی به خوري، دا به خوري)	خوري به (دوی به خوري)

بې چار

گڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړي
۱	خوړل کېږم به (زه به خوړل کېږم)	خوړل کېږو به
۲	خوړل کېږې به	خوړل کېږئ به
۳	خوړل کېږي به	خوړل کېږي به

دویم - ناخبري :

اړوتی (شرطي) :

بشپړ : که به وخورم که به وخوړل شم ...

نابشپړ : که به خورم که به خوړل کېږم

ګوماني : ګوندې خورم به ګوندې خوړل کېږم به

توانی :

بشپړ : وبه مې خوړلای شو وبه خوړلای شم

نابشپړ : خوړای به مې شو خوړل کېدای به شم

پوښتني :

بشپړ : وبه خورم ؟ وبه خوړل شم ؟

نابشپړ : خورم به ؟ خوړل کېږم به ؟

هیښني :

بشپړ : وبه خورم ! وبه خوړل شم !

نابشپړ : خورم به ! خوړل کېږم به !

امري :

بشپړ : وبه خورې ! وبه خورئ !

نابشپړ : خورې به ! خورئ به !

د تېنګاري، ارماني او غوښتني وسترمهالکړ کوم ګردودي څرک نه لګېږي .

ب - له نالپړېند ځ - √ او ولاړ - √ څخه .

یوم - خبری :

۲ - نابشپړ، لکه :

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ولاړ به شم (ولاړه به شم)	ولاړ به شو
۲	ولاړ به شې، ولاړه به شې	ولاړ به شئ، ولاړې به شئ
۳	ولاړ به شي ولاړه به شي	ولاړ به شي ولاړې به شي

ګڼه / وګړی	یو ګړی	ډېر ګړی
۱	ځم به (زه به ځم)	ځو به
۲	ځې به	ځئ به
۳	ځي به (دی - دا به ځي)	ځي به

دويم - ناخبري :

ليږند وسترمهالکړ :

اړوتی (شرطي) :

بشپړ : که به ولاړ شم

نابشپړ : که به ځم

گوماني :

گوندې ځم به

تواني :

بشپړ : وبه تلای شم

نابشپړ : تلای به شم

پوښتني :

بشپړ : ولاړ به شم ؟ (وبه درومم ؟)

نابشپړ : ځم به ؟

هېښني :

بشپړ : ولاړ به شم ! (وبه درومم !)

نابشپړ : ځم به !

د کړ رغاوني (ساختماني) ډولونه

د کړ تر بېلا بېلو گرامري ډولونو او اوړونونو (گردانو) وروسته غواړو د ويي رغاونې (لغوي ساختمان) له مخې د هغه رغاونه او جوړښت تر کتنې لاندې ونيسو . په دې توگه له څلورو ډولو کړونو سره مخامخېږو :

ساده، بېلښتي (اشتقاقي)، شا پرشا يا خوا پرخوا، تړښتي (ترکيبي ، .

وروستي درې ډوله په يوه نامه، غونډيز يا فقره يي کړونه (Phrasal verbs) هم بلل کېږي :

١ - ساده يا يوستوی کړ : چې ستبه يا بنسټ يې له يو گړيزې (يوفورفيميزې) ولۍ څخه جوړېږي او اوړوني مختاړي او وروستاړي ورپورې سيده نښلول کېږي، لکه : " خور - " چې خورم، خورو ، خورئ، خورې، خوري، وخوړ، خوړ ... او داسې نورې جوړوني ترې کېږي .

٢ - بېلښتي يا اشتقاقي کړ : چې ستبه يا بنسټ يې له يوگړې ولۍ او کوم تاړي (افيکس) څخه جوړوي. په دې مانا چې د کړولۍ جاج (مفهوم) د يوه تاړي په ملتيا بشپړېږي او څرگندېږي . يا په بله وينا ، دغسې يو تاړی د جاج او مانا له مخې د کړولۍ نه بېلېدونکی توک گڼل کېږي . په دې توگه يې که له ولۍ يا ستبې څخه لرې کړو، تاکلی جاج يې اوړي او يا يې کورټ له لاسه

ورکوي، لکه : راغلل، درغلل، ورغلل، راتلل، درتلل، ورتلل، راکول، درکول، ورکول، کښېوتل، کښېناستل، کښېـ ایستل، کښېښوول، پرېـ وتل، پورېـ وهل، پورېـ ایستل، پورېـ کول ... دغه راز ډېر ستاینومونه او ځیزنومونه هم د روستاړو په نښلولو نه د وسمهالکړ سته یا په بله وینا، بنسټ گرځي، لکه : لوېدل، غټېدل، تېرېدل، کارېدل، اوبېدل، دودېدل، لاسېدل، لویول، غټول، تېرول، کارول، اوبول، دودول، لاسول ...

د بېلښتي یا اشتقاقي او مشتق کړ رغاونه داسې لنډون مومي :

۱) کړ ولی + مختاړي = راتلل، درتلل، ورتلل ...

۲) ستاینوم ولی + روستاړی = لوېدل، لوبول، غټېدل، غټول ...

۳) ځیزنوم ولی + روستاړی = اوبېدل، اوبول، دودېدل، دودول ... له ستاینومو یا ځیزنومو پرته له تېرمهالې یا دویمې ستې ځخه، لکه : پاځېدل، نځېدل ... په - یدل یا - ول

زموږ دودیز ژبپوهان دغې ډلې کړونو ته (یدل والا مصدرونه) وایي چې یو ناپوهیزه نومونه ده، سمه نومونه یې تېرمهالې ستمه ده چې (- ل) ترې په اوړون کې زیاتره غورځي

۳ - خوا پرخوا یا سست ترښتي (ترکیبي کړ) : هغه راز کړ ته وایي چې د کړ سته یا بنسټ له دوو یا ډېرو خپلواکو گړونو (مورفیمونو) ځخه هسې سرسري او یا بابزیو ځایوالی موندلی وي . په بله وینا، یو پوخ ترنگ (ترکیب) یې بللای نه شو، داسې چې سره یوځای شوي توکونه، نه خج له لاسه ورکوي او نه پایلې، او په دې یې پایلې سره جلا جلا خپله اوړوني (تصریفي لوښه (خاصه) راڅرگندوي، حال دا چې په یو پوخ یا رښتیني ترنگ کې د رغنده توکونو (اجزاوو) خجونه او تصریفي پایلې پر وروستي توك باندې پنډېدنه او یو کېد (تجمع او توحید) مومي .

د خوا پرخوا کړ رغاونه په دې لاندې څرگندنو (اصطلاحاتو) کې ښوول کېږي :

۱) ځیزنوم + مرستیالکړ : زمری کېدل - کول، زمری کېدل، کول، زمري کېدل - کول، زمریانې کېدل - کول ...

۲) ستاینوم + مرستیالکړ : مړکېدل - کول، مړه کېدل - کول، مړې کېدل، کول ...

۳) چاروالکړ نوم + مرستیالکړ : سرخوړونکی کېدل - کول، سرخوړونکې کېدل، سرخوړونکي کېدل - کول، سرخوړونکی کېدل - کول ...

۴) بېچار کړنوم + مرستیالکړ : سرخوړلی کېدل - کول، سرخوړلې کېدل - کول، سرخوړلي کېدل - کول، سرخوړلې کېدل - کول ...

۵) شمېرنوم + مرستیالکړ : دوه کېدل - کول، دوې کېدل - کول ...

۶) ستاینوم + مرستیالکړ : لوده - شوده - بدمرغه ... کېدل یا کول

۷) بیا خلي ستاینوم + مرستیالکړ : لوده لوده - شوده شوده ... کېدل یا کول

۸) بیا خلې کړول + مرستیالکړ : پورته پورته - ښکته ښکته - وروسته وروسته کېدل یا کول ...

۹) بیا ځلي ستاینوم + مرستیالکړ : تود تود کېدل - کول، توده توده کېدل – کول، تاوده تاوده کېدل – کول، تودې تودې کېدل – کول ....
۱۰) سربل + ځیزنوم + مرستیالکړ : ترلاسه کېدل – کول ....
۱۱) سربل + ځیزنوم + اوستربل + آر کړ : تر سره کول، ترپایه پورې رسېدل - رسول ....
۱۲) ځیزنوم + اوستربل + مرستیالکړ: مخ ته کېدل - کول، شا ته کېدل - کول ....
۱۳) ځیزنوم + اوستربل + آر کړ : پای ته رسېدل - رسول، سرته ختل - خېژول ....
۱۴) ځیزنوم + اوستربل + بېلښتي کړ : لاس ته راوړل، لاس ته راوستل ....
۱۵) پلوي نومځری + ځیزنوم + اوستربل + مرستیالکړ : رامخته کېدل – کول، رامنځته کېدل – کول ....

۴ - ترښتي (ترکیبي) کړ : له خوا پرخوا کړ سره یې په رغاونه کې توپیر دا دی چې دلته مله یا یوځای شوي توکونه سره یو نه جلا کېدونکی یووالی منځته راوړي . په دې مانا چې مخني توکونه یې خپل خج او اوړوني تاړي او له دې سره مانیزه او گرامري خپلواکي له لاسه ورکوي او یوازې وروستنی هغه یې د گرد ترنگ په ښکارندویې یو غښتلی خج او اوړوني نښې نښانې ځان ته اخلي . البته مخني توکونه یې یا له آره ناوړېدوني وي (لکه آر کړولونه) او یا یې په همدغه ترنگ کې خپله اوړوني او گرامري جوله او چارومانا له لاسه ورکړې وي .

ترښتي کړ هم د (خوا پرخوا) کړ په توپیر تر څرگندنو، په گړنو (ایدیمونو) زیاته اړه لري، لکه په دې بېلگو کې :
۱) ځیزنوم + مرستیالکړ : زړه کېدل (میل درلودل)، غلا کېدل – کول .
(خج پر مرستیالکړ) که نه پرخوا پرخوا کړ بدلېږي .
۲) ځیزنوم + مرستیالکړ : زړه کول (جرئت کول) .
۳) ځیزنوم + مرستیالکړ : توره کول (غیرت یا مېړانه کول) .
۴) ترښتي ځیزنوم + مرستیالکړ : زړه نازړه کېدل (تکنی یا متردد کېدل) .
۵) بیا ځلي ځیزنوم + مرستیالکړ : سترگې سترگې کېدل (انتظار اېستل)، غوږ غوږ کېدل .
۶) ځیزنوم + آر کړ : پښه نیول، لاس اخېستل، سرخوږېدل، ځان پرسول او داسې نور ....

کړاوونه :

۱ - کړ څه راز ګړ دی، څه او څنګه څرګندونه کوي ؟

۲ - مصدر له کړ سره څه اړیکي لري او دغه نومونه (اصطلاح) د څه لپاره کارول کېده او کارول کېږي ؟

۳ - د یو کړ بنسټ او اساس څه څیز دی او په څه نامه یادېږي ؟

۴ - یو اوړون موندلی کړ څومره توکونه او چارونه درلودای شي ؟

۵ - مهال پر څو ډوله دی ؟

۶ - کړ نوړی څه ته وایي او پر څو ډوله دی ؟

۷ - وګړی او ګڼه سره څه توپیر لري ؟

۸ - چاروال، بېچار او غبرګوال یا منځوالکړ په یو یو ساري (مثال) راوپېژنئ ؟

۹ - کړ نوم یا حاصل مصدر څه ته وایي او څه ډول جوړېدای شي ؟

۱۰ - توانې کړ څنګه جوړېږي ؟

۱۱ - بشپړ (مطلق) او نابشپړ (غیرمطلق) کړ سره څه توپیر لري ؟

۱۲ - لر او لنډ کړ په یو یو ساري راوښیاست ؟

۱۳ - کوزاتیف یا لېږند چار کړ څه ته وایي له یو ساري سره یې وښیاست ؟

۱۴ - کړ ول څه ته وایي ؟

۱۵ - په دې متل کې د کړ خبري او ناخبري کړونه ونومېږئ :

نه آشه ښه ده، نه ګله

دوی دې وخوري یو تربله .

۱۶ - ستېه د ګردان شوي کړ کومه برخه ده ؟

۱۷ - تېرمهالې او وسمهالې ستېې سره څه جولېز توپیر لري او د لېږند او نالېږند کړ ستېې سره کومې بېلتیاوې لري ؟

۱۸ - د بشپړ او نابشپړ وسمهال بېلګې ولیکئ !

۱۹ - وسترمهال څه راز مهال دی، روږدنی (اعتیادي) اوړون یې څنګه راځي ؟

۲۰ - د لیږند او نالېږند کړ توپیر په تېرمهال او وسمهال کې څنګه کوئ ؟

۲۱ - د ساده، بېلښتي او تړښتي کړونو یوه یوه بېلګه وکاږئ !

د ګړپوهې (صرف) دویمه برخه :

ناوړېدوني ګړونه Indeclinable Morphemes

د ګړپوهې (مورفولوجی) په تېره برخه کې مو له نومونو او کړونو څخه خبرې وکړې او په هغه ترځ کې مو د هغو ډولونه او اوړونونه (ګردانونه) وړاندې کړل، په دې برخه کې غواړو، د ازادو یا ناوړېدونیو ګړونو (مورفیمونو) دویمه ډله ترکتنې لاندې نیسو. د دې ډلې ځانګړتیا دا ده چې د تېرې ډلې (نومونو او کړونو) په توپیر ناوړېدوني دي او ځانته کومه ازاده وییزه (لغوي) مانا نه لري، بلکې له خپلواکو ګړونو (نومونو او کړونو) سره یې چار او مانا جوتېږي، یا په بله وینا، د غونډلې (جملې) له مرستیالو توکونو څخه ګڼل کېږي او له همدې پلوه زیاتره د ګړپوهې پرځای په غونډله پوهه کې تر څېړنې لاندې نیول کېږي.
نا آر یا ستاینومیزه، څیزنومیز او غونډ ډوله کړولونه (←) بیا له نومونو او کړونو سره د آرو، یا خپلواکو ګړونو (مورفیمونو) ډله جوړوي.

ناوړېدوني ګړونه په دې وروسته توګه بېلا بېلې ټولۍ (کتېګوری) او ډولونه جوړوي

۱ - کړولونه یا قیدونه *Adverbs* :

کړولونه هغه ژبني توکونه دي چې د یوه کړ د پېښېدنې څرنګوالی ښیي، دا څرنګوالی د کړ د پېښېدلو ځای یا مهال ټاکي او یا یې څرګندتیا، اړوندتیا، ټینګار او داسې نورې ځانګړتیاوې ښکاره کوي. په پښتو کې آر کړولونه ناوړېدوني دي، لکه : اوس، بیا، بېرته، ژر، ورو، هرګوره، هرومرو، زازو، ناڅاپه یا ناڅاپي، نابېره، کښته، پورته، لاندې، باندې، پاس، نن، پرون، لرغون، پخوا، وړاندې، وروسته، لرې، نژدې، دلته، هلته .... نا آر، لکه څیزنومونه او ستاینومونه او غونډونه (فقرې) چې په څرمه ډول د کړولونو په توګه کارول کېږي. البته ناوړېدوني نه بلل کېږي. په ټولیز ډول آر او په ترځ کې ورسره ناآر کړولونه دا وروسته وېشنه لري :

۱ - مهالي کړول : چې د مهال له مخې د يوه کړ پېښېدنه اغېزمنوي، لکه :
اوس، وروسته، مخکې، له مخه، پخوا، وړاندې، ، سم له لاسه، سملاسي، په سر کې، په پيل کې، په پای کې، پای ته، بيرته، سرته، ژر، ورو، ګړندې، ځنډيا په ځنډ، بې ځنډه، په بېړه، په تلوار، په چټکۍ، په چابکۍ، ورمه ورځ، نن، پرون، نن سبا، سبا، سبا ته، بل سبا ته، نن شپه، نن ګهيځ، نن غرمه، نن ماښام ....، ګهيځ، سهار، غرمه، ماسپښين، مازيګر (مازيګر چېرې وې لوی مه شې - ما په منګي کې شنه بادرنګ راوړي وونه)، له وخته، ناوخته، وختي، ناوخته، لمرخاته، لمر پرېواته، بل کال ته، ترڅو يا څو، په ځغاسته، په منډه، د منډې له مخې، په لنډو (کې)، د ولاړې له مخې او داسې نور آر او نا آر کړولونه.

بيا ځلي (تکراري)، لکه : ژر ژر، ژر تر ژره، اوس اوس، بيا بيا، کله کله، کله ناکله، وروسته وروسته، وار له واره ، مخکې له مخکې، لنډ پر لنډ يا لنډ پر لنډه، لاس پرلاس ... - " وسمهال " يا " په اوس مهال کې " د " اوس اوس، نن سبا ، نن پرون ... " ناکره انډولونه دي. همدارنګه د " اوس " پر ځای " دا وخت " يا " دا مهال " هم دومره کره نه برېښي.

توني (مکاني) کړول : چې د يوه کړ پېښېدنه د ځای او چاپېريال له مخې اغېزمنوي، لکه :
دلته، هلته، دلې، هلې، دورې، هورې، مخکې، وروسته، شاته، مخ ته، بيرته، وړاندې، لرې، نژدې ... (دغه راز کړولونه زياتره مهالي او توني دواړه کار ورکوي، يا په بله وينا ، هم مهالی او هم توني دي)، کښته، پورته، کښته پورته، لاندې، باندې، لاندې باندې، دننه، له دننه، له د باندې، اخوا، دېخوا، اخوا دېخوا، شاوخوا، له لرې، له نژدې، له ورا- يا له ورايه، له پاسه، له باندې، له لاندې، مخامخ، پشي شا، مخ پورته، مخ کښته، مخ پر وړاندې، مخ پرشا، ستوني ستغ يا ستوني ستاخ، سر پرځنې، ځای پرځای، لور له لوره، لورا لور، کورا کور ... او داسې نور آر او نا آر يا ساده او ترښتي توني کړولونه.

۳ - څرګندني او ښينګاري کړولونه : چې د يوه کړ د پېښېدنې څرګندتيا، حالت، څرنګتيا يا ښينګار ښيي، لکه :
په ځغرده، په ډاګه، ډانګ پېيلې (ويل)، په ښکاره، په پټه، په څرګنده، په غلا، په زيار، په خوارۍ، په مېړانه، په وېړه خوله، په زور يا په زوره، په خوښه، ورو يا په ورو (اواز)، په نره، مړو سترګو، په ښيټو سترګو، په جګه يا هسکه غاړه، خوله پرخوله (،) غاړه پرغاړه، په کلکه، په ښينګه، د زړه له کومې، زړه نازړه (کول - ويل ...)، په ملاسته، هرومرو، زازو، په هر ډول، په هره توګه، هيڅ پر هيڅ يا هيڅ پر هيڅه، خوشې پر خوشې، په اوږدو، په لنډو يا په ساره، څه ناڅه، لړو ډېر، کټ مټ ... يا د اوږدو ګړنو په ښه، لکه : له اوښکو ډکې سترګې، په سترګو سترګو کې، وابنه پرخوله رسې پرغاړه (ورتلل) ....

۴ - اړيککړولونه هغه دي چې د اړيکوييکو په چار کې راځرګندېږي. همدارنګه پوښتکړولونه هم دراخله.

دويم - وييکي (ادوات *Particles*) :

دا هم د ناوړېدونو يا ازادو ګړونو (مورفيمونو) يوه غوره برخه ده او بېلګې يې په دې وروسته ډول دي :

۱ - اړيکوييکي (ارتباطي ادات *Conjunctions*) :

چې د څومره والي او څرنګوالي يا ورته والي له مخې سرة آړې او څېرمه غونډلې (جملې) نښلوي او په دې توګه دوه دوه سره غاړه کېږي. له دويمې سره يې زياتره "چې" هم ملګرې کېږي، که څه هم "چې" د يوه ډېر چاري اړيکوييکي په توګه ځانته بې .ټوړې هم راځي. د اړيکوييکو جوړې، لکه " څومره " او " هومره " په دې غبرګه غونډله کې : (- څومره) ديګ (هسې) تېپر. نورې جوړې، لکه : که څه هم – بيا هم. څومره چې – هومره يا هماغومره. چېرې - هلته (چېرې دې ښه، هلته دې شپه) ؛ څنګه چې – هسې، (داسې، همداسې، همدا راز، هغسې، همدارنګه، هماغسې يا همهغسې). په کندهاري ګړدود کې " ځکه " هم د " څنګه " پازه پرځای کوي، لکه چې وايي : ځکه چې ناروغ وم، نو درمل مې وخوړل. " که " بيا په اړيکوييکو کې يو آړ وييکی دی چې د دوو غونډلو ترمنځ يو آړ (شرط)، ټينګوي او " نو " يا بل کوم توك ورسره په اړونده غونډله کې غاړه کېږي، لکه : (که) ته راشې، (نو) زه به هم راشم.

۲ - تړوييکي (د عطف توري) :

چې دوه توکونه (ويي) يا غونډلې سره ملګرې کوي، لکه : او، و. دا تړوييکي له آره په اړيکوييکو کې راځي، خو د دوديز عربي او پارسي " حروف عطف " له نومونې سره سم ورته دغه ځانګړې نوم ورکړ شو، په دې بېلګو کې :

باغ وای د ګلونو پکې ناست وای زه او ته ....

" و " او " او " سره هممانيز دي او يوازې غږيز (فونېتيکي) توپير سره لري. همدغه " او " دی چې د وييونو ترمنځ په زياته کارېدنه پر " و " اوړي، لکه : مور و پلار، خور و ورور. مګر که له خپلواکپای ويي سره بل ويی تړل کېږي نو په آره ښه راځي، لکه : کاکا او ماما، ښه او بد .... بل دا چې زياتره " او " يو نحوي تړاو ښيي او " و " يو لغوي تړون. هرګوره، د غونډ او غونډلو د تړاو لپاره تل "او" ځېل کارول کېږي.

" سره " هم يو کړ ول ډوله تړوييکی دی چې د دوو نومونو د تړاو لپاره يا د " او " پرځای راځي او يا د ټينګار لپاره له " او " سره يوځای دغه دنده پرځای کوي. له نورو تړوييکو سره دا توپير لري چې

د ملګرو توکونو (وييونو يا غونډلو) ترمنځ نه، بلکې وروسته ترې راځي او هغه سره تړي يا ملګري کوي، لکه : څوکرى، ګنډېرى سره ورونه دي، څوکرى او ګنډېرى سره ورونه دي.

۳ - ناتړوييکي *disconjuctives* : هغه دي چې د تړوييکو سرچپه د تړاو پرځاى نه تړاو، يا په بله وينا، غوراوى (انتخاب) راڅرګندوي، چې له دوو يا ډېرو څيزونو يا پديدو څخه يو ومنل شي او بل يا نور رد کړ شي او هغه "که " او " يا " يا ناکره " ليا " (لا) دي، لکه : نن وي، (که) سبا، دا وطن د زرغون خان دى.

(يا) به دې زلفې کمر بند کړم

(يا) به مې سر د غرغرې شمال وهينه

۴ - ورتني يا تشبيهي وييکي :

چې په دوديز ګرامر او ادبي فنونو کې يې (حروف تشبيه) بولي، هغه وييکي دي چې د دوو يا زياتو څيزونو يا پديدو ورته والى او مشابهت ښيي، لکه : غوندې، په څېر، په رنګ، په شان، په دود، په توګه، په ډول، په راز ... چې د " د " سربل (←) په وړاندې له " غوندې " پرته درغلي (کاذب)، يا په بله وينا، غونډ ډوله (فقره يي) اوستربلونه ګڼل کېږي.

۵ - سربلونه + اوستربلونه :

سربلونه prepositions او اوستربلونه postpositions هغه کوشني ناخپلواک او ناوړېدونې ډېر پېښني (کثيرالوقوع) او ډېر کارنده ژبني توکونه يا وييکي particles دي چې په يوه غونډله (جمله) کې يې د خپلواکو توکونو يا نومونو (صفتونو، ضميرونو او شمېر نومونو) په ملتيا مانا او دنده څرګندېږي. سره له دې چې سربلونه او اوستربلونه د غونډلې (جملې)، يا په بله وينا، په ناخپلواکو او مرستيالو توکونو کې راځي او مانا او پازه يې د همدغو نومونو يا کړونو او کړولونو په ګاونډيتوب کې څرګندېداى شي، خو دا چې پر دغو آرو يا خپلواکو توکونو يو ډول اغېز لري او د هغوى دريځونه او پېرونه (حالتونه) څرګندوي، نو اداره کوونکي، چلوونکي يا واکمن توکونه هم بلل کېږي (په نحوي شننه کې به پرې هم خبرې وشي).

د رغاونې له مخې :

پښتو د پارسۍ، انګريزۍ او نورو ډېرو ژبو د يووستو سربلونو يا د هندي ژبو د يووستو اوستربلونو په وړاندې جوړه جوړه سربلونه او اوستربلونه لري. دا هره جوړه له آره يو(يوون unit)، يا په بله مانا، يوه ګرامري ټولۍ (کټېګورى) ګڼل کېږي. سربلونه تر نومونو (څيز نومونو، نومځرو، ستاينومونو او شمېر نومونو) له مخه او اوستربلونه وروسته راځي. زياتره سربلونه څو څو اوستربلونه لري او په دې توګه په پښتو کې تر سربلونو څخه د اوستربلونو شمېر زيات دى. داسې چې د سربلونو کارونه اړينه ده او هېرول يې په کره ليکنۍ پښتو کې په کار نه دي، خو په

اوستربلونو کې کله کله یو نیم غورځېدای (حذفېدای) شي. هرګوره، په سربلو کې یوازې "و -" له معیاره لوېدلی او اړوند اوستربل "- ته" پرځای پاتې دي.

د سربلونو (او اوستربلونو) ښځایه کارونه ښایسته ډېرې ګرامري او مانیزې ښویېدنې منځته راوړي، د بېلګې په توګه وګورئ، په دې لاندې شعرو کې د (له) پر ځای (د) څومره مانیز بدلون رامینځته کړی دی!
تا به تل ساتم (د) پردو وطنه!
یا په دې بل کې:
ته خو به (د) زلفو کوځې جوړې کړې - زه په دا شلېدلي ګرېوان څه وکړم (خاطر)

پښتو سربلونه. که څه هم ټول یووستوي دي، خو دا چې له هر یوه سره تر اړوند نامه یا غونډ وروسته یو اوستربل د بشپړ اند " متمم " په توګه هم غاړه کېږي، د ساري په ډول د هر انګریزي سربل پښتو انډول یوازې یو ټاکلی سربل نه، بلکې یو سربل او یو اوستربل غبرګ راځي، نو په پوره مانا یووستوي نه بلل کېږي. سره له دې چې ترمنځ یې نوم یا غونډ ټیکاو لري او پتلېز سره نه ویل کېږي. له (بې) سربل سره د (له) ملګري کول هرګوره دومره اړین نه برېښي، همدا راز (سره له) د (باوجود) په مانا کېدای شي، پر غبرګ اوستربل (سره سره) واړول شي چې د غبرګو اوستربلو په توګه تر نوم وروسته راځي. یوازې د شعري اړتیا یا سپما له مخې کېدای شي، (بې له) او (سره له) د غبرګو سربلو په توګه وکارول شي. له دې کبله په جلا جلا ډول ټول پښتو سربلونه یووستوي وییکي دي او بل وېش نه لري، خو اوستربلونه پر درو رغاونیزو ډلو وېشنه وومي:
۱ - یووستوي، لکه : کې، سره، پورې، باندې، لاندې، وروسته، څخه (ځنې، نه)، پرته، ته، غوندې، کره.
۲ - بېلښتي (اشتقاقي) او تړښتي (ترکیبي)، لکه : لپاره، له مخې، دننه، د باندې، پسې، سربېره، راهیسې؛ تړښتي، لکه: (سره سره) یا (سره له)، دننه دننه.
۳ - بدل یا درغلي اوستربلونه (pseudo-postpositions) چې په پښتو کې زیاتره د " د " سربل (◄—) په وړاندې تولي (ملکي یا اضافي possessive) پېر (حالت) جوړوي او ډېر د غونډو په بڼه راځي او دا چې " د " د یوه تولي (اضافي) سربل په توګه یو ډېر پېښنی سربل دی، نو د اړوند اوستربل غونډونه ورسره هم له شمېره وتلي برېښي، لکه :
په رنګ، په شان، په شانې (پشانې)، په شانته، په څېر، په ډول، په توګه، لپاره (له پاره)، په ګډون، په ملاتړ، په وینا، په بدرګه، په ننګه، په ملتیا، په ملګرتیا، په مرسته، له مخې، پر بنسټ، په ګناه، په اړه، په اړوندتیا، په اړوندی (په اړوند ناسم)، په نامه، په پار، په پته، په توپیر، په خوښه، په مینه، په مېرانه، په زور، له لاسه، له کبله، له پلوه، په یاد، په درناوي، په هرکلي کې، په درشل کې، په باب، په باره کې، مخامخ، پرخوا، په پلوی ....

د (له) سربل په وړاندې، لکه : آخوا یا هاخوا (هغه خوا). دېخوا، دې پلو، آپلو، پلوه، سره په ګډه، سره لاس پر لاس، سر اوږه پر اوږه، سره خوله پر خوله، سره غاړه پر غاړه، سره مخامخ، سره مخ پر مخ، سره شا پر شا ....

د (تر) سربل په وړاندې بدل اوستربلونه، لکه : پخوا، له مخه، مخکې، ډېر، زيات، غوره، مینځ ....

د " و " (له معیاره لویدلي) سربل د اړوند اوستربل " ته " په ملګرتیا بدل اوستربل، لکه : ته مخامخ، ته درناوی، ته ورته (مشابه).

د (پر) سربل په وړاندې چېرې کومه بېلګه نیمه پیدا کېږي، لکه : پر ځان له پاسه (بل څوك نه غواړم). د بېلبنتي (اشتقاقي) " راهیسې " اوستربل ترڅنګه ناکره واړینتونه هم په بدلو اوستربلو کې راتلای شي، لکه : را په دیخوا، په راهورې، په را دورې ....

که تولي (اضافي) سربل "د" پورتني اوستربلونه رامنځته نه کړي، یا په بله وینا، کړولي (قیدي) یا ستاینومیز غونډونه جوړ نه کړي او یوازې له یوه تولنوم سره یو (یا زیات) تولي (مضافونه) ونښلوي، نو بیا مانا دا چې " د " یوازې یو تولغونډ (اضافي عبارت) مینځته راوړی دی او بله دنده یې نه ده پر ځای کړې، لکه : د ځلمي کور، د هلك پلار ومور، د اسمان ستوري، ډوره کیلي، د سیند غاړه، د سرو تاویز ....

د دغه پورتنیو پازو او دندو له پلوه سربلونه او اوستربلونه په دې وروستیو ډولو وېشنه مومي :

۱) په : چې له (کې) اوستربل سره د اړوند نوم، تون یا ظرفي حالت څرګندوي، لکه : په (تولګي کې). له (پورې) اوستربل سره یو بل ډول تون پېږ، یا په بله وینا، یو تړاو او پیوستون ښیي، لکه : په ځان پورې، په تا پورې، ستا په خبرې پورې (به ارتباط ګپ شما). له " سره " اوستربل سره یو لوښنېپېږ (الی حالت) راښیي، لکه : په بیاتې سره، په چړې سره، په وینا سره، په زور سره، په خوښۍ سره. له " پسې " اوستربل سره یو بل راز تونپېږ یا پرله پسې والی څرګندوي، لکه : په تا پسې، په سختې پسې اساني راځي، په ژمي پسې پسرلی دی، لکه په لښتیلیك کې چې لیدل کېږي. کله کله ترې " سره " اوستربل لویدای هم شي، لکه : په چاړه، په خوښه که په زور وي، له مظلوم به د ظالم لاس لنډېږي. په تا اړه نه لري (په تا پورې اړه نه لري). په لیکاني لیك کېږي (په لیکاني سره لیك کېږي). مګر (په کور) له (په کور کې) سره یو راز نه دی، ځکه (په کور) له آره (پر کور) دی چې ظرفي نه، بلکې استعلایي مانا ښندي. همدا راز په وخت، په کال، په

مازیگر، په بجو .... د پر وخت، پر کال، پر مازیگر، پر بجو ... ناسم، یا ناکره بڼې دي. همدا خبره ده چې موږ (په پښتو لیکل) او (پر پښتو لیکل) سره توپیروو.

۲) پر: یو باندینی (استعلایي) سربل دی چې یو اړوند اوستربل "باندې" یې زیاتره غورځېږي، لکه: پر مېز باندې یا پر مېز، پر ځمکه باندې یا پر ځمکه، پر زړه باندې یا پر زړه، پر سر باندې یا پر سر، پر زړه یو څه (او) پر خوله بل څه، پر وخت، پر کور، پر کابل، پر ورځ، پر شپه، پر مابنام، پر لسو بجو، پر ۱۳۵۶ کال او داسې نور. "پر میاشت" دومره نه ویل کېږي، بلکې "په میاشت" کې زیات کره برېښي.

"پر" هم د "په" غوندې زوړپای نومونه زیاتره پر اوښتي پېر نه اړوي. له کندهارۍ او تاریخي ادبي پښتو پرته نور زیاتره ګړدودونه "په" او "پر" سره ګډوي او پر یوه وخت دواړه په الي، ارتباطي، استعلایي او پرله پسې (تسلسلي) مانا کاروي. خو په یوه کره لیکنۍ پښتو کې د دغه دواړو سربلونو توپیر اړین دی. یو ژبنی آر هم دا دی چې دوه توکونه یا دودونه په تاریخي او اتېمولوجیک ډول هېڅکله هممانیز او همپازیز نه وي. د همدغه آر په ترخ کې سمپایي آر هم سمبالېږي. که په ګړنۍ ژبه کې دغه آرونه دومره پرځای هم نه شي، مګر په لیکنۍ ژبه کې خو اړخیز ګټور نقش لري.

توپیر یا نه ګډون، چار وېش او سپما د نړۍ د هرې ژبې بنسټ جوړوي، په دې توګه په کار دي (په پښتو لیکل) داسې مانا، کړو چې یو څه په پښتو ژبه لیکل کېږي، نه په بله ژبه. (پر پښتو لیکل) دا مانا چې د پښتو په باره کې څه لیکل کېږي، نه د بلې ژبې یا بلې سکالو په اړه. همدارنګه (پر کابل اوسېږم) دا مانا چې د کابل ښار په شاوخوا کې اوسېږم. او (په کابل کې اوسېږم) دا چې دننه په کابل یا کابل ښار کې اوسم.

په پارسۍ کې هم د "به" او "بر" توپیر په زاړه ادب او اوسني ایراني ادب او لیکنه کې پوره څرګند دي. همداسې یې په هندي کې هم درواخله. د "بر" بل اوستربل "سربېره" دی چې ناکره ډول یې "برسېره" هم لږو ډېر دود لري. دغه اوستربل هېڅکله نه غورځول کېږي. که نه مانا یې له "باندې" سره ګډېږي او سره یو کېږي.

"پر" چې د وییکنومخري (اداتي ضمیر) "پرې" پرځای هم کارول کېږي او په کندهاري ګړدود اړه لري، هم د یادو شویو ژبنیو آرونو له مخې په ټولیزه لیکنۍ پښتو کې د منلو وړ نه برېښي. همداسې "تر" او "په" هم درواخله چې له "ترې" او "پې" یا "پرې" سره ګډول یې ګډوډي پېښوي.

۳) **د** : یو ډېر پېښنی تولي (اضافي یا ملکي) سربل دی چې له " کره " او "غونډې" پرته نور ساده او آر اوستربلونه نه لري، بلکې بې شمېره بدل، درغلي (کاذب) یا په بله وینا بېلښتي، تړښتي او غونډېز (فقره یي یا عبارتي اوستربلونه ( ) ورسره غاړه کېږي. له مهالنومونو سره بې له اوستربلونو کړولونه جوړوي، لکه : د شپې، د ورځې، د غرمې .... خو تر ټولو زیاته او بنستیزه پازه یې د دوو نومونو ترمنځ د تول (اضافت، اړیکي ټینګونه ده.

۴) **تر** : چې د "پر " بډ (مقابل) سربل دی، هغه دا چې "تر " تر هرڅه له مخه د " پر " غونډې د باندې " نه، چې د " لاندې " مانا ښندي، له دې کبله یې لومړی اوستربل " لاندې " دی چې، هېڅکله غورځېدنه، نه مني، لکه : (ترمېز لاندې) چې " ترمېز " بیا ګرد سره بله مانا ښندي او هغه توني او مهالي پیوستون دی، لکه : تر ننګرهاره، تر مازیګره چې اوستربل " پورې " یې هرومرو ملتیا نه کوي. درېیم اوستربل یې " وروسته " یا " راوروسته " کړول دی، لکه : تر غرمې وروسته یا تر غرمې راوروسته، تر ځلمي راوروسته زما وار دی .... له څلورم اوستربل څخه (ځنې – نه) سره پرتلیز جاج ښندي، لکه : ترتا څخه زه ښه یم چې د دغه اوستربل په غورځېدو، " ترتا " هم سم راځي. د دې پرځای چې د نورو ژبو په پېښنو (سړنی کال د پروسږکال په نسبت ډېر ورندی دی، ووایو)، (سړنی کال تر پروسږکال ډېر ورندی دی) لنډ او کره راځي. " تر " پر دغه پرتلیزه (نسبي یا تدرجي) مانا له " له " سربل سره همهانیزه کېږي. خو دا چې (له څخه) تر هرڅه له مخه وتون پېر (منشائي) حالت څرګندوي، نو یې بیا هم له (تر – څخه) سره ګډول په کار نه دي، یا لږ تر لږه بېځایه دي، لکه : ننګرهاریان چې وایي : د کوره په سارا خوښ یم-- د وېشه په تالا. خو دا چې په ګډه کره لیکنی پښتو کې دلته د پرتلې مانا موخه (مطلوب) ده، نو (تر کوره پر سارا خوښ یم - تر ویشه پر تالا) ترې سم برېښي.

دغه راز په شمال ختیزو ګړدودو کې د (په)، (تر)، (له) پرځای هم زیاتره (د) کارول کېږي چې دا هم له ژبني آرو معیار څخه چپ بلل کېږي، لکه : د ځلمي پسې، د ننګرهار پورې، د مېز لاندې، د ننګرهار نه، د ځلمي سره د کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانګې د خوا. یا د منځنیو ګړدودو " د تا نه یا ستا نه زه ښه یم ... ". یا خو دغلته هېڅ سربل نه کاروي، لکه : ځلمي سره، تا نه یا ستا نه .... کره ډول یې : په ځلمي پسې، تر ننګرهار پورې، تر مېز لاندې، له ننګرهاره، له ځلمي سره له کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانګې له خوا. تر تا (څخه) زه ښه یم ....

۵) " **له** " چې له (څخه، نه یا ځنې) اوستربل سره له آره د یو نوم (وتون پېر) یا منشائي حالت څرګندوي، لکه له سیستانه یا له سیستان څخه، یا له سیستان نه او یا له سیستان ځنې. په دویمه " نسبتي " مانا یې کارول دومره کره نه برېښي، لکه پاس چې ورته ګوته ونیول شوه.

" له " له دویم اوستربل " سره " سره د ملګرتیا (معیت) جاج ښندي، لکه : له ځلمي سره تر هرات پورې ملګری وم او داسې نور. په دغه مانا یې اوستربل (سره) پر (څخه یا څه) اړول له ګډې کره لیکنې پښتو څخه چپ بریښي، که څه هم په ځېنو ګړدودو او د خوشال په وینا کې " څخه د " سره " پرځای هم ډېر کارول کېږي. په هره توګه باید (له ځلمي سره) او (له ځلمي څخه) په یوه مانا ونه کارول شي. د " سره " اوستربل غبرګون (تکرار) د " سره له " ترځنګه د " باوجود " مانا ښندي، لکه : " سره له " ناروغۍ لمبا ته ولاړم. یا : " له " ناروغۍ "سره سره " لمبا ته ولاړم. " سر له " د ترښتي سربل په توګه له " څخه " اوستربل سره غاړه کېږي او پیل ښووند کړول رامنځته کوي، لکه : سر له ننه، سر له مابنامه. توني، لکه : سر له همدې څېرکي .... دریېم اوستربل یې " وروسته " دی چې مهالي او توني کړول (قید) ورسره جوړوي او له (تر) سره یې پاړه یو کېږي، لکه له غرمې وروسته کور ته ځم چې البته (تر غرمې وروسته) ترې زیات کره بریښي، په بله وینا، (وروسته) د " له " نه، بلکې د " تر " معیاري اوستربل دی.

څلورم اوستربل یې " راهیسې " دی چې یو مهالي کړول ورسره جوړوي، لکه : له پروسږکال راهیسې، له ډېرو کلو راهیسې، له پخوا راهیسې ... په دې توګه "راهیسې" د یوه اوستربل په توګه باید په (نوم یا نومغونډ) پورې سیده ونښلول شي او بل کوم زیاتي اوستربل یا بل ژبنی توک ترې له مخه نه شي، په بله وینا ، (له ډېرو کلو څخه راهیسې) نه، بلکې (له ډېرو کلو راهیسې) وویل شي. (د ډېرو کلو را په دې خوا) یې هممانیز انډول دی، خو د پارسي (از سالها به اینطرف) ټکي پرتکي اړونه ده او دومره رواني او لنډون هم نه لري. د " له " پنځم اوستربل " پرته " دی چې د " سره " بېل او مقابل جاج ښندي، دا مانا چې د اړوند نوم ملګرتیا نه، چې بېلتا او نشتوالی څرګندوي، لکه : له بلليو پرته نابللي هم راغلي وو.

۶) " **بې** " : چې زیاتره د " نا " غونډې یو ستاینومیز (صفتي) مختاړی دی، لکه: بې کوره، خو لږو ډېره سربلي ځانګړتیا هم لري او هغه هم زیاتره د " له " په ملګرتیا او د یواځېنې اوستربل (څخه، نه یا ځنې) په درلودلو. لکه بې له تا څخه، بې له هغه څخه، چې (بې له تا) او (بې له هغه) هم ویل کېږي. د منځنۍ پېر په شعر کې یې " بېتا " د ردیف په توګه هم کارول شوی دی.

۷) " **و** " : یو پخوانی سربل دی چې له " ته " اوستربل سره ورتلون پېر (مفعول له حالت) څرګندوي. پخوانی څرك یې په لویدیزو (کندهاري) ګړدودو کې پاتې دی او نورو ټولو ګړدودو له لاسه ورکړی او د هغه اوستربل " ته " یوستوی کاروي، لکه : (و) تاته وایم، (و) ښوونځي ته ځم ....

د منځنۍ دورې شاعرانو هم ډېر کارولی او لا کله یې دویم ځلي تر نوم وروسته هم راوړي او له اوستربل " ته " سره یې بیا هم پتلیز (جوخت) نښلولی، لکه رحمان بابا چې وایي:

خدای وما وته ښکاره کړ هغه لمر بیا.
ځینو بیا د پارسي " به " غونډۍ بې اوستربله هم کارولی دی، لکه پیرمحمد کاکړ چې ویلي دي :
سوز گداز د محبت وهسې مارا.
په هره توگه د ویونکو د ډېرښت په لاسوند تر (و – ته)، (ته) زیات معیاري ارزښت لري.

۸) " لکه " : لکه " د " په برخه کې چې ورته نغوته وشوه، پر دې سربېره چې له دغه تولي سربل سره ډېر درغلي اوستربلونه رامنځته کوي، د یووستوي سربل په توگه هم له ځان سره یو لړ بېلا بېل ساده وییکي، لکه: غونډۍ، هومره، هسې ... ملگري کوي : (لکه) زمري (غونډۍ)، (لکه) غر (هومره)، (لکه) – گل (هسې) ....

د کره لیکنی پښتو سربلونه او اوستربلونه په لښتیلیك (جدول) کې داسې ښوول کېږي :

۶ - بېلا بېل وییکي :

پر پورتنیو وییکو سربېره ځینې نور راز راز وییکي هم شته چې په غونډله کې بېلا بېلې پاڼې لري. په دوي کې د ځینو پاڼې صرفي بلل کېږي او د ځینو نحوي او د ځینو دواړه ډوله. صرفي، لکه " به " چې د نابشپړ او ناخبري (لکه گوماني) او اوسترمهالکړ یو ټوك جوړوي. یا " نه " او " مه " چې کړ نفي او نهي کوي. یا "که" چې هم ناترووییکی (   ) دی او هم آړ وییکی ؛ غونډله پوهیز یا نحوي، لکه "نه" د منفي ځواب په توگه. " سره " په صرفي ډول، لکه : سره تلل – په نحوي ډول، یا په بله وینا ، د اوستربل په توگه، لکه : له ځلمي سره ولاړ. " بیا " د کړول او هم د اړیکوییکي په توگه. کورټ، سکوټ، بېخي، چور، سوچ، هډو، چورلټ، ورټ، رټ، بېخپوره، لا، ان، هن، ایله، په مټ، په متې یا متې ... د مرستیالکړولونو په توگه. و، یه، یا، آ، ای ... د بلن وییکو په توگه ؛ " ایا " د پوښتوییکي په توگه چې تر بلن وییکو یې عربیوالی پوره څرگند دی ؛ پارنوییکی لکه اخ، اوخ، وش، وېش و آه ... چې د ناڅاپي خوښی یا وېرې او داسې نورو هیجانونو (پاربدنو) څرگندونه کوي او تر آرو او مرستیالو توکونو وروسته د غونډلې د رغنده توکونو دربېمه ډله جوړوي او پرخپل ځای ځېرل کېږي. منښتي وییکي، لکه : هو، هوکې، آهو. نمښتي (انکاري)، لکه : نه (یه)، خو، مگر او داسې نور.

وینا وابښتي :

وینا وابښتي یا تکیه کلامونه، لکه : ماسکه، غوله یا غولې، مره یا مرې، غوچې، چې دی ... کاکا گوري، ما گوري ... هم لرو ډېر په یوستوو او ترېښتي وییکو کې راځي چې د پار - بلن وییکو یا پارنوییکو غونډې د نومونې پاڼه نه پرځای کوي، بلکې د غونډلې پرځای د وینا د توکونو په توگه راز راز ننگیرنې (احساسات) څرگندوي.

د پښتو ګړونو (مورفيمونو) د ډلبندۍ انځورليك :

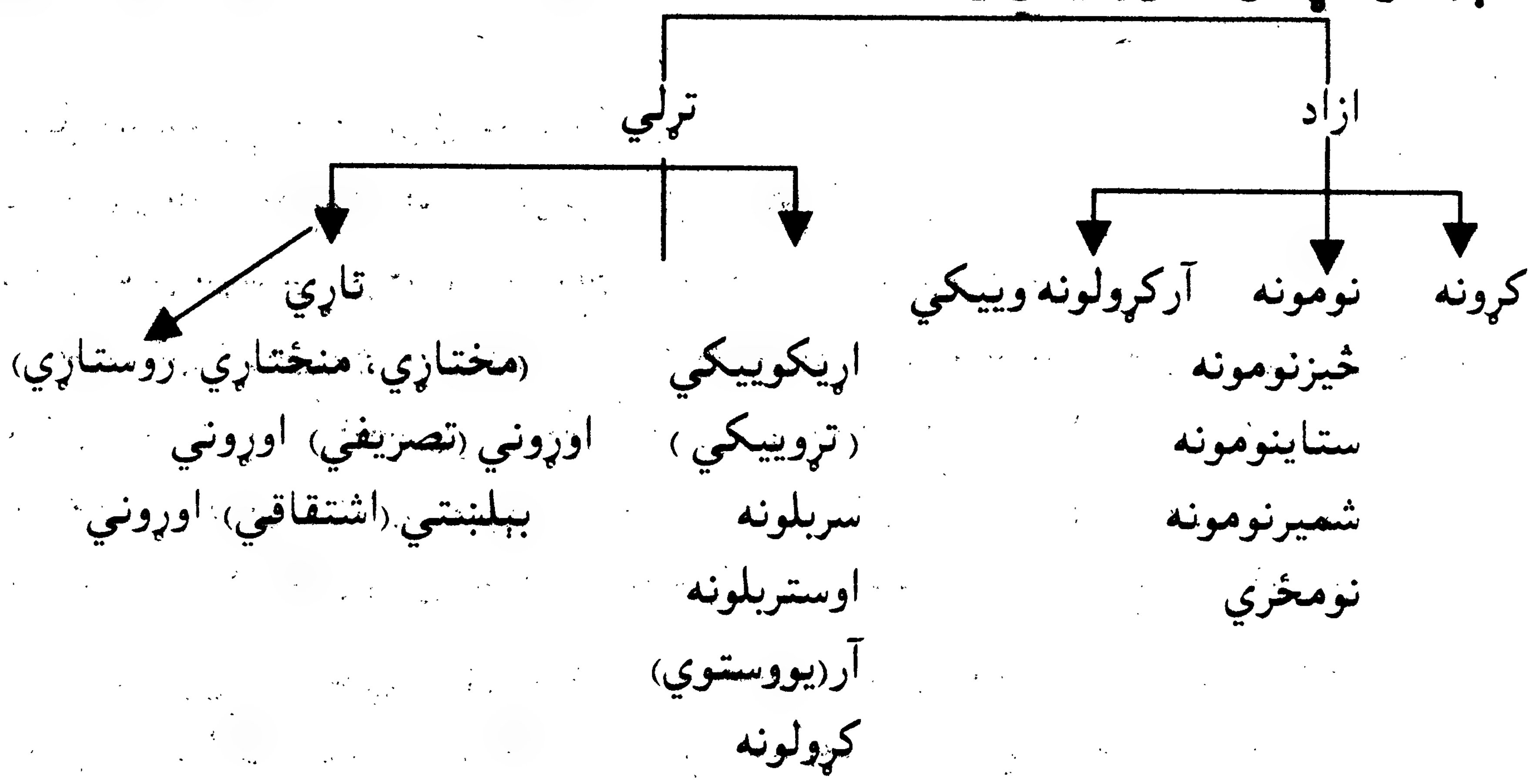

يادښت : لکه مخکې چې پاس وويل شول، انګينومونه يا اصوات (ډز و ډوز، درب و دروب، غر و غور ...)، پارنوييکی (وخ، اخ، ويش ...) او داسې نور بيا د غونډلې ځېرمه توکي بلل کېږي او له آره وينا توکي دي. له دوی ځخه يوازې يوه برخه، هغه هم انګينومونه د ازادو ګړونو په ډله کې راځي او نور په تړليو يا ناخپلواکو کې (←د غونډله پوهې اړونده سکالو).

کړاوونه (تمرینونه)

۱ – سربل څه ته وايي او اوستربل څه مانا ؟ .
۲ – پښتو تول څو سربلونه او څو اوستربلونه لري او هغه کوم دي ؟
۳ – د دې لاندې غونډلو تش ځايونه په سمو سربلونو او اوستربلونو ډک کړئ !

... کابل کې د ژمي ډېر ساړه وي. ... زړه به دې يوه وي، درېښنبه به شي بله. زه ... ليکاني سره ليکل کوم. زه ... انګليسي... روسي ښه غږېدای شم. کوچيان د اوړي ... کابل وي او د ژمي ... ننګرهار ... اوسي. زما پر کاليو ... مه خانده ! سپين ... تور اوښتل يا بد لېدل. اوبه ... ډانګ ببلول. ... زده کړې پسې ملا وتړه ! په تا ... اړه نه لري. زه کور ... پنځو بجو ځم. ... غره باندې واوره اوري. ... ډېوې لاندې تياره ده. ... ځلمي سربېره زمری هم راغی. ... ځلمي پرته نور تول ولاړل. ... تولګي دننه. ... تولګي د باندې سپوږمی. ... منځ د اسمان راغله - يا خو خوب نشته يا خو ما ... نه راځينه. که غم ... شرمېدلای - ... ما به نه راتلای ځولی ځولی غمونه. ... تور توپك ويشتلی راشي - د بې ننګی اواز دې مه راځه مېنه ! د يار ... پاره درمسال جارو کومه. ... ګودر سور سالو ښکاره شو. اشنا مې سر ... وطن کېښود - ... تار د زلفو به کفن ورته ګندمه. که زما عمر ... ضروري وي تېر به شينه. ... لويو غرو د خدای نظر دي - ... سر يې واورې وروي چاپېر ګلونه. که ولاړ شې ... بلخه - درسره ده خپله برخه. ګلاب ... اصله شاهزاده دی - رامبېل چامبېل يې اردليان ورسره ځينه. ... ګودر څه کانه راوشوه - چې کشره خور يې ورسره ګودر ... ځينه ما ... په سرو زرو منظور دی - که د جانان ... لاسه خاورې اېرې وينه. خپه پرې نه يم ... جانان سره به يمه. ... خمارو سترګو دې جار شم - چې ... ژړا شي مرغلرې تويوينه. ... وچه ډاګه د لونګو بوي راځينه. زما ... تشه خندا مسته. ما به جانان ... لاس نيولی ګرځونه. که شينکی خال مې د چرو ... ځوکو ځينه. چې ... سنګره پورې زه درسره ځمه. سپوږمی. ... دې څه احسان دی - زما جانان ... د ديواله سيوري ته ځينه.

۳ - څپرکی

پښتو غونډله پوهه (نحو *Syntax*)

۳ - څپرکی

غونډله پوهه (نحو Syntax)

لکه څنګه چې د غږ پوهې د سکالو یوون (د بحث واحد) غږ دی او د ګړ پوهې هغه ګړ دی. نو د غونډ له پوهې د سکالو یوون غونډله (جمله ۱-۴۴) ده. په بله وینا، غونډله پوهه د غونډلو، دغه راز د غونډونو (فقرو) او ګړنو (ایډیمونو) جوړښت، اوډون او ډولونه تر کتنې او څېړنې لاندې نیسي

غونډله (جمله) :

غونډله د ګړونو او ویپونو یو داسې اوډلی غونډ (کُل) دی چې یو بشپړ جاج (مفهوم) او موخه (مطلب) پرې پوهول کېږي. له بله پلوه. دا چې خبرې یا وینا په غونډلو کېږي او بې غونډلو خبرې او وینا نه ترسره کېږي، نو داسې یې هم پېژندلای شو : غونډله د خبرو. وینا یا ګړهار هغه بشپړه خپلواکه ناشنونې رغاونه ده چې نرې بله ستره رغاونه نشته، په بله وینا : غونډله د خبرو او ویناوو تر ټولو لوی یوون (واحد) دی

د پښتو غونډلې جوړښت :

پښتو یوه " کړند - کړی - کړ " اوړونې (تصریفي) او په دې ډول یې غونډله لومړی پر دوو برخو یا غونډونو (فقرو یا ګروپونو) وېشل کېږي چې یوه ته نوموال (اسمي) او بل ته کړوال (فعلي) غونډ وایې. د پازې له مخې نوموال غونډ ته اینبنې (مسندالیه) او مبتدا. او کړوال غونډ ته اینبنونې (مسند) یا خبر هم ویل کېږي. په اینبني کې یا کړند له خپلو اړوندو سره راځي (که په چاروال کړ اړه ولري) او یا کړی له خپلو اړوندو سره (که په بېچار کړ اړه ولري ، په اینبنوني کړ او

کړی دواړه له خپلو اړوندو سره راځي، په دې اړ (شرط) چې کړ چاروال لېږندوي، که نه یوازې کړ له خپلو اړوندو سره راځي.

د کړند او کړي اړوندونه ستاینوم، شمېرنوم، تولنوم (مضاف الیه) تولوییکي، پېژندوییکي او داسې نور اړین وییکي کېدای شي او د کړ هغه کړولونه (قیدونه). په دې توګه ټول لوی او واړه یا خپلواك او ناخپلواك، یا ناوړیدوني ګړونه او توکونه په یوه غونډله کې راغونډېدای شي او د همدغو توکونو په کموالي او زیاتوالي سره وړې یا لویې غونډلې منځته راځي.

د یوې غونډلې د شتوالي لپاره کی اړ یا بنیادي ټوك ګردان شوی کړ دی. که هرڅومره ژبني توکونه سره لړی شي او کړ ونه لري. غونډله جوړولای نه شي او په سرچپه ډول، یو یوازې ګردان شوی کړ د یوې غونډلې لپاره کې کچه ده، لکه : خورم، څښم، ځم او داسې نور. ځېنې نادوده او یا غېرعادي غونډلې چې کړ یې غورځي او بیا هم غونډلې بلل کېږي، هغه بلن غونډلې یا ندائیه او ځوابیه غونډلې دي، لکه :
په پښتیانا !، په ځلمیه !، دغه راز، هو، نه، ښه، څنګه، ولې او داسې نور وییکي او پوښتنومځري هم نیمګړي یا لنډ کړ شوي غونډلې دي، هغه هم د خبرو اترو او دیالوګ په بهیر کې لکه چې یو ووایي : ته ناروغ یې – بل یې داسې ځواب وایي : هو، نه، ولې، څنګه ؟ او داسې نور.
اوس د یوې پوره ساده غونډلې څو بېلګې وړاندې کوو :

١ - ځلمی راغی

....

اېښی اېښوونی

٢ - د ځلمي ورور راغی

....

اېښی اېښوونی

٣ - د ځلمي مشر ورور راغی

....

اېښی اېښوونی

۴ - د ځلمي یو ورور نن له کندهار څخه کابل ته راغی

....

اېښی اېښوونی

۵ - ځلمی لیك کاږي

....

اپښی اپښونی

۶ - یو هلك یو لیك کاږي

....

اپښی اپښونی

۷ - یو لیك کښل کېږي

....

اپښی اپښونی

په لومړۍ غونډله کې هم اپښی (مسندالیه) له یو ساده کړند څخه جوړ دی او هم اپښونی له یو ساده کړ څخه. په دویمه غونډله کې اپښی له داسې کړند (ورور) څخه جوړ دی چې (خلمی) ورسره د تولنوم (مضاف الیه) او " د " ورسره د تولوییکي په توګه اړوند (متعلق) بلل کېږي. خو اپښونی لا هماغسې یووستوی کړ " راغی " دی. د دریېمې غونډلې د اپښي کړند (ورور) یو ستاینوم (مشر)، یو تولنوم (خلمی) او یو تولوییکی " د " د خپلو اړوندونو په توګه له ځان سره ملګري کړي او په اپښوني کې کړ (راغی) له ځان سره یو مهالي کړول " نن " او یو توني کړول. یا په بله ژبه مفعول له (کابل ته) د خپلو اړوندونو په توګه ملګري کړي دي.

د څلورمې غونډلې په اپښي کې کړند (ورور) له ځان سره یو ناپېژند یا نکره (یو)، خلمي د تولنوم او (د) د تولوییکي په توګه ملګري کړي او په اپښوني کې یې کړ (راغی). یو مهالي کړول " نن " او دوه توني کړولونه (له کندهار څخه) او (کابل ته) په خپله اړوندۍ کې لري. د لومړي توني کړول په درو توکونو کې (کندهار) د سربل او اوستربل (له - څخه) په ملتیا وتونپېر (مفعول منه حالت) موندلی دی او په دویم توني کړول کې (کابل) د اوستربل (ته) په ملتیا ورتلونپېر (مفعول له حالت).

سر له پنځمې څخه د پورتنیو څلورو غونډلو پرخلاف د نالېږند (لازمي) کړ ځای لېږند (متعدي) کړ نیسي او په دې توګه یې کړي (مفعول) ته اړتیا پیدا شوې ده. د پنځمې په اپښي کې کړند (خلمی) یوستووی راغلی دی او په اپښوني کې کړ (کاږي) له کړي (مفعول) سره ملګری شوی او په شپږمه کې اپښي د تولنوم (عام اسم) په توګه له (هلك) سره ناپېژند (یو) هم ملګری کړی دی او همدا راز د اپښوني له کړي (لیك) سره هم یو ناپېژند د لومړي هغه پرځای بل ډول ناپېژند (څوك یا کوم) او د دویم پېژند پرځای بل پېژند (کوم) هم راتلای شي. په بله وینا (یو هلك یو لیك کاږي)، (څوك یا کوم هلك کوم لیك کاږي) سره څومره بیږ او ځرنګیز (کمي او کیفي) توپیر نه لري. اوومه غونډله بیا د پنځمې او شپږمې غونډې چاروال لېږند کړ. نه. بلکې بېچار

لېږند کړ لري. په دې توګه يې کړی (ليك) له خپل ناپېژند (يو) سره اېښي جوړوي او (کښل کېږي) د يو ترېښتي کړ په توګه اېښوونی. دغه راز کړی (ليك) چې د کړند ځای نيسي او کړ وړپوري اړه (اسناد) پيدا کوي، په دوديزه نومونه " نايب فاعل " بلل کېږي.

دا دی د پوره څرګندتيا لپاره د څو بېلګو غونډلو انځورليك (ګراف) وړاندې کوو :

۱ - نالېږنده غونډله :

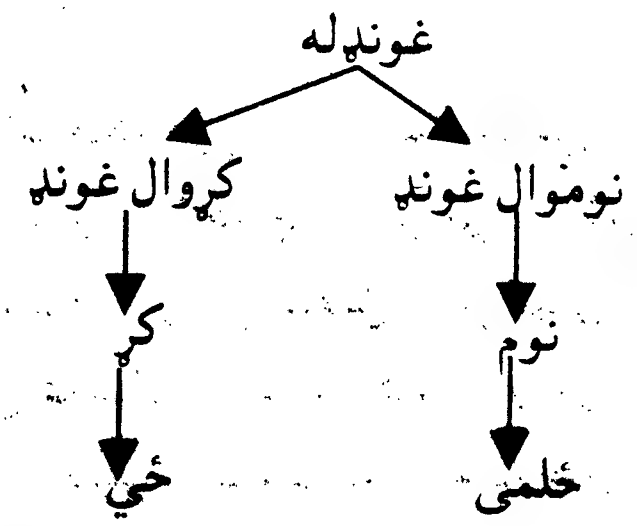

۲ - چاروالە لېږنده غونډله :

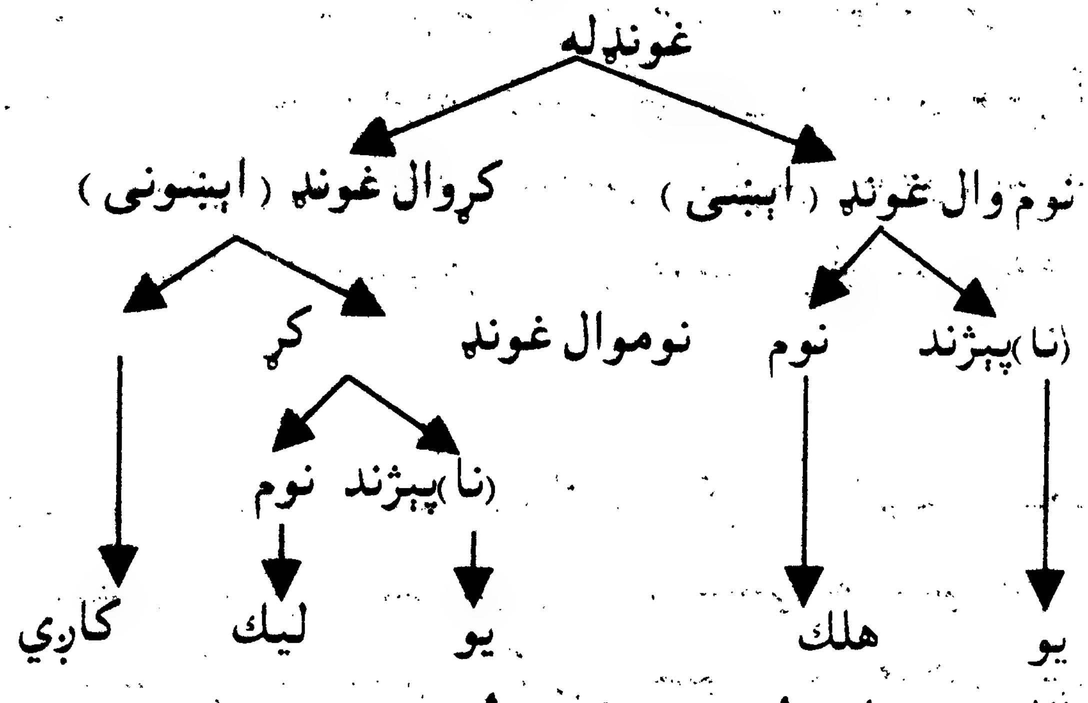

۳ - بېچاره لېږنده غونډله :

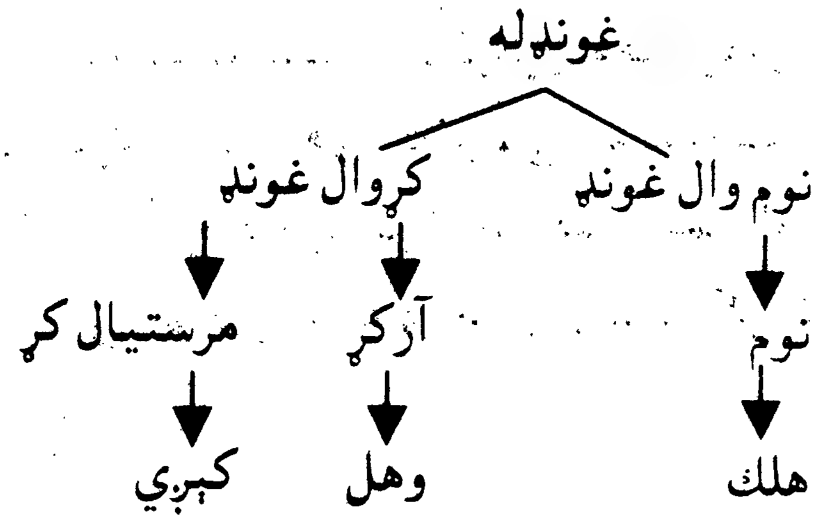

د غونډلې رغنده توکونه :

پاس مو پر دوو برخو (اېښي او اېښوني) د غونډلې وېشنه وکړه، دلته غواړو، په ټولیز ډول یې ټول رغنده توکونه تر کتنې لاندې ونیسو او د هغوي د شومره والي له مخې د غونډلې جولیز (شکلي) ډولونه ونوموو. دغه توکونه ټول ازاد یا خپلواك ګړونه او له ناخپلواکو یا تړلیو ګړونو څخه یوازې وییکي رااخلي. البته (تاړي) د ازادو ګړونو د نه جلا کېدونکو توکونو (اجزاوو) په توګه د غونډلې سیده توکونه (عناصر) نه بلل کېږي، په دې توګه یې که ازاد توکونه اوړون موندلي، بېلښتي (اشتقاقي) او ترښتي (ترکیبي) هم وي، د غونډ له پوهې (نحوي) له پلوه بیا هم د شننې وړ نه دي، بلکې هر یو د غونډلې یو یوازینی توك (جُز) یا توك (عنصر) او یا یوون (واحد) ګڼل کېږي، لکه : خورم، خورو، خوړلی، خوړونکی، خوړل، ورکوم، ورکوو، ورکړی، ورکوونکی، ورکول ... زمری کېدل - کول لاس ته راوړل او داسې نور. د ساري په توګه :

زه خپلو شاګردانو ته په درنه سترګه ګورم.

دغه غونډله په نحوي ډول اته توکیزه بلل کېږي چې څلور یې (زه، ته، په، سترګه)، ساده یا نااوړېدلي توکونه (ګړونه یا وییونه) دي او څلور یې (خپلو، شاګردانو، درنه، ګورم) د اوړوني (تصریفي) تاړو په درلودلو سره اوړېدلي (ګردان شوي) توکونه (ګړونه یا وییونه) دي. یا (ځلمي، یو، کتاب، تر، لاسه کړی دی)، په غونډله پوهیز ډول یو پنځه توکیزه غونډله ده چې یې (ځلمي، یو، کتاب، دی) ساده توکونه (ګړونه یا وییونه) دي او (ترلاسه کړی) یو غونډیز (فقره یي) توك دی، ځکه له شننې سره یې اوسنی یوازینی مانا له منځه ځي او غونډیز جاج له لاسه ورکوي. د غونډلې توکونه په لاندې ډول ډلبندي کېږي:

۱ - آر یا خپلواك توکونه : چې ټول خپلواك ګړونه رااخلي نومونه (ځېزنومونه، ستاینومونه، شمېرنومونه، نومځري)، کړونه (آر یا مرستیال او یا ساده، بېلښتي، خوا پرخوا، ترښتي) او ناآر کړولونه دي.

په دې لړ کې مرستیالکړونه، پر دې سربېره چې د یوې غونډلې دننه له آرو کړونو سره د اړوند کړن په بشپړونه کې مرسته کوي، له یوې آرې غونډلې سره د مرستیالې غونډلې په رغونې سره غبرګه غونډله هم جوړوي او په دې توګه د آرې غونډلې د اړوند آر کړ چار ورټاکي. له دې لامله دغه راز کړو ته چار ټاکي کړونه (Modal verbs) وایي او هماغه منځته راوړې غبرګغونډله یې چارټاکې غبرګغونډله ( ) بلل کېږي، لکه: ښایي، بویه، باید، کول - کېدل (+ شول) ....

۲ - مرستیال توکونه : چې په دوي کې ناوړېدونې ګړونه (وییکي ←) راځي، لکه: آر کړولونه، آړوییکي، ترویکي، سریلونه، اوستربلونه او داسې نور.

۳ - په درېيمه ډله کې انګيوييکي، پارنوييکي يا هيجاني غږونه او چغې، بلن وييکي او داسې نور راځي.

لومړۍ ډله (آر توکونه يا خپلواك توکونه) د موضوع څرنګوالي، څومره والي، چاروالي (فعاليت) او داسې نور جاجونه (مفهومونه) نوموي او يا ورته نغوته کوي. يا په بله وينا ، هم وييزه (لغوي) مانا ښندي، هم پښوييزه. دغه ډله له آرو کړولو (ژر، اوس، ورو، هرومرو ...) پرته ټول اوړېدلي ګړونه رااخلي.

دويمه ډله مرستيال توکونه د نومونې او نغوتنې پازه، نه بلکې يوازې پښوييزه مانا او چار لري. مرستيال ورته په دې وايي چې د غونډلې د آر توکونو، غونډونو او غونډلو ترمنځ اړيکي ټينګوي.

درېيمه ډله (پارنوييکي، بلن وييکي ...) د نومونې پازه نه لري او د بېلا بېلو ځانګړو ننګېرنو څرګندونه کوي. پارنوييکي، لکه: د خوښۍ (واخ، وخ، اوخ ...) يا د خپګان، خواشينۍ يا اندېښنې او درد (واى، وى، وي، وې، وئ، آه، اوه، وش، هئ شو، الا، هله ...) او داسې نوري هيېجاي چغې، سورې او اوازونه. بلن وييکي د ځارويو، ژويو او مرغانو د بلنې او هڅونې يا رټنې او شړنې لپاره راځي، لکه: اوشه ! اڅه ! کشې ! ټغه ! ډرې ! کچ کچ ! کورې ! ورکيش ! پيش پيش ! خخخه ... خې ! څکڅك ! کورکور (خرو ته)، ډيو ډيو (غوييو ته)، نتڅه نتڅه ... مګر انګيوييکي يا انګينومونه لږو ډېر بيا د نومونې پازه ترسره کوي، لکه : بغ، بم، بو، غر، ګر او داسې نور بې مانا اوازونه چې د طبيعي پېښو په بڼه له خولې راوځي، په دوي کې ځېنو د آرو ژبنيو توکونو (څيزمونو) ارزښت هم پيدا کړی وي، لکه : درز، غرز ... (د غورځېدو اوازنه)، درب، دروب، ډب، ډوب .... (د وهنې اوازونه) او داسې نور (د څيزنوم ډولونه دې هم وکتل شي). [لودين، زېړی ۱۳۵۱ ل].

اوډون (ترتيب) :

اوډون دا مانا چې په يوه غونډله کې بېلا بېل ياد شوي رغنده توکونه سره څنګه اوډون مومي. مخکې مو وويل چې د " يوې کړند - کړي - کړ " اوړوني ژبې په توګه د پښتو غونډله په لومړي دوه برخيز وېش کې د يوې غونډلې نوموال غونډ (اېښی يا پيل او مبتدا) له مخه او کړوال غونډ (اېښونی يا پای يا خبر) وروسته راځي، مګر په دغه هر يوه غونډ کې د بېلا بېلو توکونو ټاکنه او اوډنه د هرې ژبې يوه بېلندويه ځانګړتيا بلل کېږي.

لکه څنګه چې مو په تېرو بېلګه غونډلو کې څه ناځه وليدل چې که په لومړۍ برخه (اېښي) کې يوه نالېږند يا چاروال لېږند کړ والا غونډله وي، کړند (فاعل) ځانته يا له خپلو اړوندو توکونو

سره راځي او که بې چار کړ والا غونډله وي، کړی (مفعول) ځانته یا له اړوندو توکونو سره راځي او په اېښوني کې کړ. که نالېږند او بېچار لېږند وي، کړی او نور اړوندونه، لکه : کړولونه، پېژندونه، تولنومونه، شمېر نومونه، او راز راز وییکي. په اېښي کې ټیکاو ومومي. یا د بېچار لېږند کړی کړند ترځپلو ټولو اړوندونو وروسته راځي، لومړی یې نژدې ټاکونکي، لکه : پېژند، ستاینوم، شمېرنوم، یا تولنوم او بیا د هغه ترمخه تولوییکي راځي، لکه په دې بېلګو کې :

یو سړی - راغی یا : یوه سړي - ډوډۍ وخوړه.

یو غټ سړی - راغی یا : یوه غټ سړي - ډوډۍ وخوړه.

د ځلمي مشر ورور - ولاړ یا : د ځلمي مشر ورور - وینا وکړه.

د ځلمي دوه ورونه - ولاړل یا : د ځلمي دوو ورونو - ویناوې وکړې.

د ځلمي دوه مشران ورونه - ولاړل یا : د ځلمي دوو مشرانو ورونو - ویناوې وکړې.

زما یو کشر ورور - کور ته ولاړ یا : زما یو کشر ورور - واده وکړ.

په اېښوني کې کړ (آر یا مرستیال) تر نورو توکونو وروسته راځي. که دغه کړ، له دوو غبرګو (آرو او یا ناآرو) کړو څخه جوړ وي، نو آر ترمخه او ناآر (مرستیال) وروسې بېځي او to be (استل، ول، اوسل یا اوسېدل) پای ته راځي.

تر کړ (آر یا مرستیال) له مخه کړی (که کړ چاروال لېږند وي) او کړی بیا له ځپلو اړوندونو وروسته ځای نیسي. کړول (که چېري وي) زیاتره تر کړي له مخه راځي، خو که دوه کړولونه په یوه اېښوني کې راغلي وي او یو مهالي او بل توني یا بل ډول وي، نو زیاتره مهالي له توني یا بل کړول او کړي څخه مخکې کېږي. توني یا بل کړول بیا کېدای شي، تر کړي وروسته ځای ونیسي، لکه په دې لاندې غونډلو کې :

زمري نن ازموینه ورکړه.

زمري (نن) (په بریالیتوب سره) ازموینه ورکړه.

زمري (نن) (له ځپل ورور سره) (له کندهاره) (کابل ته) راغی.

په پاسنیو غونډلو کې (نن) مهالي کړول دی، (په بریالیتوب سره) او (له ځپل ورور سره) څرګندني او (له کندهاره) او (کابل ته) توني کړولونه دي. همدا راز (ازموینه) او (ځپله ازموینه) کړي (مفعولونه) بلل کېږي.

پا نادوده یا نارووړدني (غیرعادي) ویناییز بهیر کې کړی تر کړند له مخه راځي، لکه : لمر یا سپوږمۍ تندر نیولې ده، سړی پېریانو نیولی دی ....

د غونډلې بشپړ اند توکونه (نازنځيري يوونونه ۱-۲۰) :

يوه غونډله پر پورتنيو نومول شويو توکونو سربېره ځېنې بشپړ اند (متمم) توکونه هم لري، لکه : خج، اهنګ، بېلتون او پېوستون او د غونډلو د پای غاړه (لحن).

د غږ پوهې له مخې دغه ځانګړتياوې (توکونه) دويمي اواوزنه (فونيمونه) بلل کېږي چې د لومړيو يا آرو اوازونو، لکه: (ا، ب، پ، ت، ټ ... ی) غوندې د ګرهار په بهير کې د پړله پسېوالي يا تسلسل (لينيال) لوبنه نه لري او د غونډله پوهې له مخې هماغسې مانيز او چاريز (تعاملي يا فنکشنال) نقش او اغېز لري، لکه : آر توکونه (ګړونه)، ځکه د غونډلو مانيز او پښوييز ډولونه سره توپيروي.

نو له دې کبله خج، اهنګ، بېلتون او پيوستون او د غونډلو د پای غاړه (لحن) د غونډلې بشپړ اند توکونه بلل کېږي .

۱: اهنګ

د غونډلو اهنګ څلور ډوله دی : خبري اهنګ، پوښتني اهنګ، هېښني، بلني اهنګ (تعجبي او ندايي اهنګ) او امري اهنګ. په بله وينا خبري، پوښتني، هېښني، بلني او امري غونډلې سره د خپلو ځانګړو اهنګونو په مرسته توپيرېږي [الهام : ۱۳۴۹] :

۱) د خبري غونډلې اهنګ هوار پيلېږي او بيا غورځېدلې پروت پای ته رسېږي، لکه : زمری راغی.

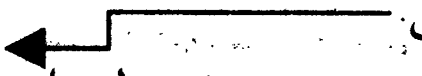

۲) د پوښتني غونډلې اهنګ ټيټ پيل مومي او بيا نېغ شوی پروت پای ته رسي، لکه : زمری راغی ؟

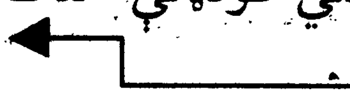

که په سرکې پوښتنومځری يا پوښتوييکی راشي، بيا نو اهنګ په سرکې لوړېږي.

۳) د هېښني، بلني، ګوماني او داسې نورو غونډلو اهنګ کابو يو راز راځي، او هغه دا چې ټيټ پيلېږي بيا پورته ځي او په پای کې ريب پای ته رسېږي، لکه :

زمری راغی !

۲: خج

لکه څنګه چې په غږپوهه کې ورته نغوته وشوه، غونډله يېز خج هماغه پياوړی خج دی چې د نورو توکونو په ترخ کې يې پر يوه راشي او هماغه خجن توك تر نورو توکوتو زيات موخن (مطلوب) وښيي. نور توکونه يې يا هېڅ خجن نه وي او يا د هماغه يوه پياوړي خج تر اغېز لاندې کمزوري ويل کېږي. په دې ډول درې رازه غونډله يېز خجونه سره توپيروو. پياوړی، لږ پياوړی او کمزوری، لکه د اولمير په دې سندره کې : (ستا د سترګو بلا واخلم. بيا دې سترګې ولې سرې دي) پر (ولې) پياوړی، پر(واخلم) لږ پياوړی او پر(سترګو) کمزوری خج اوربدل کېږي.

۳: بېلتون او پیوستون

بېلتون او پیوستون دا مانا چې د غونډو یا غونډلو د پای ویپونه سره پیوست او بې لارغې (بې مکثه) وویل شي او یا سره ناپیوست په لارغه. په دې توګه که کله د هماغو یو راز غونډو یا غونډلو ترمنځ بېلتون پر پېوستون بدل شي او یا سرچپه، نو هغه جاج او مانا یې سره نه توپیرېږي چې د ویونکي موخه وي. دا چې دغه بېلتون او پیوستون یوازې د نحوي یوونونو (واحدونو) ترمنځ نه، بلکې د غږ پوهېزو هڅو ترمنځ هم نقش او اغېز لري، نو د خج، اهنګ او غاړې (لحن) غونډې ببلتون او پیوستون هم له آره دویمي اوازونه (فونیمونه) دي. بېلتون او پیوستون د لیکونکي په دې کرېو (بیتو) کې ښه ترا جوتېږي :

کړې که بخشش د وصل را زیاره - زړه سوزول پرما ملنګ ښه دي.

بولي دي بې علمه شیخ کافر. زیاره - پته د ښه بد خو پر محشر لګي

په لومړۍ کړۍ کې که (ز) له مخني ویې، یا په بله وینا. له مخني اواز (الف) سره پیوست وویل شي، مانا یې داسې راځي چې (یه یاره) که ماته (د وصل راز) رابخشش کړې او که نه (ز) له (یاره) سره پتلیزه وویل شي، یا په بله ژبه، د (الف) او (ز) ترمنځ ببلتون او لارغه راوړل شي، بیا دا مانا ښندي چې (یه زیاره !) که ماته د وصل بخشش راکړې. په دې توګه که مخنۍ مانا موخه وي، په کار ده، د (راز) او (یاره) وییونو، یا په بله وینا، د (ز) او (ی) ترمنځ په وینګ (تلفظ) کې لارغه او ببلتون، او له بله پلوه د (الف) او (ز) ترمنځ پېوستون راشي، او که وروستۍ مانا موخه وي، نو په کار ده، د (را) و (زیاره)، یا په بله وینا، د (الف) او (ز) ترمنځ لارغه او ببلتون، او له بله پلوه د (ز) او (ی) ترمنځ پیوستون راشي. ١

په دې ډول نوموړې نیم بیتی یا غونډله دوه رازه کارږو : د لومړۍ مانا له مخې : کړې که بخشش د وصل راز - یاره !

د دویمې مانا له مخې : کړې که بخشش د وصل را - زیاره !

په دې توګه په دویمه بېلګه کې هم یو مانیز بدلون بېښېدای شي.

لیکنښې د تورو غونډې د همدا راز دویمنیو توکونو(خج، اهنګ، لحن، بېلتون او پیوستون ...) سېمبولونه بلل کېږي.

د اېښې او اېښوني سمون :

د اېښي او اېښوني ترمنځ هماغه سمون موخه دی چې د ګڼې، نوږي او وګړي له مخې د کړند (یا کړي) او کړ ترمنځ راځي. د ګڼې له پلوه سمون دا چې که کړند یو ګړی وي، نو کړ ورسره یوګړی راځي او که کړند ډېرګړی، یا د ډېرګړي انډول (لکه جنس) وي، کړ ورسره ډېرګړی راځي.

د نوږي له پلوه دا چې که کړند ښځینه وي، کړ ورسره ښځینه کارول کېږي او که کړند نرینه وي، کړ ورسره نرینه کارول کېږي، او د وګړي له مخې سمون دا چې کړ باید له هر یوه وګړي (لومړي،

دويم، دريم) سره سم وکارول شي. نه داسې چې د لومړي وګړي کړ د دويم وګړي لپاره پر کار واچول شي او داسې نور. لکه په ګړپوهه کې مو چې وليدل، دغه دود (قاعده) دېره بېدودي (استثنا) لري، لکه د ارګاتيف (←) له مخې په چاروال لېږند تېرمهال کې چې کړ د کړند نه، بلکې د کړي (مفعول) اړوند (تابع) دی، په بله ژبه، د ګنې نوري او وګړي له مخې کړ له کړي سره سمون خوري، نه له کړند سره. همدا راز دغه سمون په وسمهال کې يوازې د ګنې او وګړي له پلوه څه ناڅه رښتينوالی مومي، مګر د نورېي له پلوه هېڅ نه.
همدغو ټکو ته پام سره له ټولو استثناګانو د اېښې او اېښوني ترمنځ سمون په دې وروستو غونډلو کې ليدای شو :

۱ - نالېږند تېرمهال :

زه - راغلم.
ته - راغلې.
دی - راغی.
دا - راغله.
تاسې - راغلاست.
دوي - راغلل.
دوې - راغلې.

۲ - لېږند تېرمهال (چاروال) :

ما - ختکی وخوړ.
ما - ختکي وخوړل.
ما - هندوانه وخوړه.
ما - هندوانې وخوړې.
تا - ختکی وخوړ.
تا - ختکي وخوړل.
تا - هندوانه وخوړه.
تا - هندوانې وخوړې.
او همداسې د درېيم وګړي لپاره.

۳ - لېږند تېرمهال (بېچار) :

زه - وخوړل شوم.
ته - وخوړل شوې.

همداسې تر پايه پورې.

۴ - نالېږند وسمهال :

زه - ځم.
ته - ځې.
دی - ځي.
همداسې ترپايه پورې.

۵ - لېږند وسمهال (چاروال) :

زه ډوډۍ خورم.
ته ډوډۍ خورې.
دی، دا - ډوډۍ خوري.
همداسې تر پايه.

۶ - لېږند وسمهال (بېچار) :

زه - خوړل کېږم.
ته - خوړل کېږې.
دی، دا - خوړل کېږي.

د ګنې سمون او نه سمون : که په اېښني (مبتدا) کې کړندونه (يا کړي په بېچار کې) دوه يا زيات وي، په اېښوني کې ورسره د ډېرګړو چلند کېږي، لکه :
ځلمی او زمری – راغلل – ووهل شول.
ځلمی، زمری او بری – راغلل – ووهل شول.
مګر : نولسمه او شلمه پېړۍ – تېره شوه.
وشول. په اتلسمه يا : پر ۱۳۷۱، ۱۳۷۲ او ۱۳۷۵ کال (نه کلونو) په کابل کې سخت جنګونه، نولسمه او شلمه پېړۍ (نه پېړيو) کې نړۍ ډېر پرمختګ وکړ.

د نوږي سمون او نه سمون : لکه چې له مخه ورته نغوته وشوه، که په اېښني (مبتدا) کې لږ تر لږه يو نرينه او يا يوه يا څو ښځينه وي، په اېښوني کې ورسره د نرينه ډېرګړي چلند کېږي، لکه :

ځلمی او زرمينه - راغلل - ناروغه شول.
زرمينه او ځلمی - راغلل - ناروغه شول.

زرمينه، زرينه او زمری - راغلل - ناروغه شول.
زمری، زرمينه او زرينه - راغلل - ناروغه شول.
يو زېړ ناك او يوه مڼه - پر سرك راورغښتل.
زما مشر او كشر زوی او مشره او كشره لور - لمبا ته ولاړل.
خو : پرون مازيگر او بېگا شپه – راباندې (ارام تېر شول) او هم (ارامه تېره شوه) دواړه ډوله دود لري.

په هر ډول، كه وغواړو دوه يا زياتې غونډلې، يا په بله وينا، غبرگغونډلې (⟵) يا گډې غونډلې (⟵) په يوه كړ پورې وتړو، نو د نوړي او گنې له پلوه د هماغې غونډلې د اړښې اړوند ېړي چې ورسره ملتيا كوي، لكه :
ځلمی – دولس كلن او زرمينه – لس كلنه ده.
ځلمی – دولس كلن دی او زرمينه لس كلنه.
زرمينه – لس كلنه ده او ځلمی – دولس كلن.
ځلمی او زمری – دولس كلن دي او زرمينه – لس كلنه.
ځلمی او زمری – دولس كلن دي او زرمينه او زرينه – لس كلنې ....
ځلمی، خوازك او زرينه لس كلن دي – زمری، غمی او زرمينه اته كلن (دي).
د شعر نړۍ پر خيال او د پوهنې بنسټ پر حقايقو ولاړ دی.
خو (هاندو هڅه مې وكړه)، په دې لاسوند وايو چې (هاندو هڅه) يو پوخ تړنگ (تركيب) دی او د خپلې ښځينه پايلې په درلودلو سره يو يوازينی ښځينه ويی. نوځكه د يوگړي ښځينه ويي چلند ورسره كوو : كه هڅه او هاند ووايو، نو بيا يې د ډېرگړي نرينه نوم په توگه كاروو :
هڅه او هاند مې وكړل.

نومواله او كړواله غونډله

كه د يوې غونډلې په اينښوني كې د آر، يا مرستيالكړ (لكه خوړل، كېدل، شول) پرځای يوازې " استل + ول " يا " to be" كړ، لكه : يم، يو، يې، ياست، دی، ده، دي، يا وم، وو، وې، واست، وو، وه، ول، وې راشي، هغه غونډله (نومواله) غونډله بلل كېږي، كه نه كړواله غونډله، لكه : زرين، روغ دی يا وو؛ يا : هلكان – ناروغه دي يا ول ؛ زرينه – ناروغه ده يا وه ؛ يا : نجونې ناروغې دي يا وې ....

د غونډلې مانيز ډولونه :

غونډلې د كړدود له مخې په خبري يا بياني او ناخبري يا انشائي (التزامي) غونډلو وېشل كېږي.

۱ - خبري :

ببرك - ولاړ.

ببرك - تللى دى.

ببرك - تللى وو.

ببرك - ته.

ببرك - ځي.

ببرك - به ولاړ شي.

... او داسې نور.

۲ - ناخبري :

ببرك - ولاړ ؟ (پوښتني)

ببرك - ولاړ ! (هېښني)

ببرك - به تللى وي ! (گوماني)

(كاشكې) ببرك - تللى واى ! (ارماني)

ببرك - دې تللى واى ! (ټينگاري)

(كه) ببرك - تللى وي ! (اړوتى)

ببركه - ځه ! (امري)

ببرك - به ولاړ شي (گوماني او ټينگاري)

... او داسې نور.

د غونډلې جوليز ډولونه :

د جولې او ځومره والي له مخې غونډله يووستوې وي، يا غبرگه، يا گډه او يا گډلې.

يوستووې غونډله : هغه راز غونډله ده چې له دوو غونډونو (اېښى او اېښوني) ځخه جوړه وي، لكه :

ځلمى - يېوه كوي. يو غښتلى سړى - په ځغاسته راغى.

د كندهار انار - خواږه دي.

بوره - نشته.

او داسې نوري.

يوستووې غونډله د نورو ډولو بنسټ بلل كېږي.

۱ - آره یوستوې غونډله : چې اېښی له یوه (کړند)، یا (کړي) او اېښوونی له یوه (کړ) او د لېږند په ترڅ کې له یوه کړي او (کړ) څخه جوړوي، او د دود له مخې د دغو درو واړو توکونو (کړ - کړند - کړی) اړوندونه له دوو دوو توکو څخه تېری ونه کړي، لکه :
زمرك - ځي.
زرك - اوبه څښي.
یوه نجلۍ - یو لیکی لولي.
یوه ښکلې نجلۍ - یو ښه لیکی لولي.
زما یو ملګری - هېڅکله خپل کورنی کار نه هېروي.

۲ - ارته یووستوې غونډله : چې په اېښي یا اېښوونی یا دواړو کې د کړ - کړند یا کړي یا درو واړو اړوندونه تر دوو دوو توکونو تېری وکړي او په دې توګه پکې زیات ارتوالی راشي، لکه :
د دوست هېواد هند مشر، اتل ببهاري واجپایي - به بله میاشت د افغانستان د جمهوري دولت له هېواد مشر، حامد کرزي سره د خبرو اترو لپاره پلازمېنې، کابل ته راشي.

۳ - غبرګغونډله :

غبرګغونډله هغه ده چې د یوه اېښي او یوه اېښوونی پرځای دوه دوه اېښي او اېښوونی ولري، یا په بله وینا، که د یوې موخې د بشپړتیا یا دوو اړوندو موخو د څرګندونې لپاره سره دوې غونډلې په کوم اړیکوییکي یا لارغه (مکث) غبرګې او ملګرې شي، یوه غبرګغونډله منځته راوړي. د اړیکوییکو د ډولونو له مخې سره ډول ډول غبرګغونډلې توپیرولای شو. د غبرګغونډلې په دواړو ببلا ببلو غونډلو کې یوه آره یا خپلواکه او بله څېرمه یا ببواکه غونډله بلل کېږي. آره یا خپلواکه په دې مانا چې آره موخه پکې څرګندېږي او ځانته پخپلو پښو درېدای شي. څېرمه یا ببواکه په دې مانا چې آره موخه پکې نه څرګندېږي او ځانته پخپلو پښو درېدای نه شي. په دې توګه په یوه غبرګغونډله کې ببواکه یا څېرمه له خپلواکې یا آرې سره د یوې موخې په څرګندونه کې مرستیاله او بشپړوونکې وي. د اړیکوییکو له مخې د غبرګغونډلې ډولونه په لاندې توګه ښوول کېږي :

۱ - تړ غبرګغونډله :

چې دواړه یووستوې غونډلې پکې په یوه تړوییکي " او " یا لازغې سره یوځای شوې وي، لکه :
زما زوی اووه کلن (دی) او لور مې شپږ کلنه ده.
یا زما زوی لس کلن دی او ستا لور دولس کلنه (ده).

۲ - اروتي غبرګغونډله :

چې يې يوه (زياتره لومړۍ) يووستوې غونډله بېواکه او بله (زياتره دويمه) خپلواکه وي. په دې توګه دلته بېواکه غونډله آړ (شرط) بلل کېږي او خپلواکه اروتې، لکه :

که ته راشي - زه به درشم.

که وريځ سپينه شي - باران کېږي.

که شمال نه وي - ونه نه ښوري.

د " که " په وړاندې د اروتې غونډلې په سر کې د " نو " اړيکوييکي هم راتلای شي، لکه :

که شمال نه وي - نو ونه نه ښوري.

۳ - توسني (علتي) غبرګغونډله :

چې يې دواړه يووستوې غونډلې سره په يوه يا غبرګو توسنوييکو (ځکه، ځکه چې، چې، دا چې، په دې چې، نو ...) غبرګې شوې وي. په دې ډول خپلواکه توسني (معلوله) او بېواکه توسني (علتيه) غونډله نومېدای شي، لکه :

زه راغلم، ځکه تا بللی وم يا : زه راغلم، (په دې) چې تا بللی وم.

تا بللی وم، (نو) ځکه راغلم يا : ځکه راغلم، (په دې) چې تا بللی وم.

ځکه راغلم، چې تا بللی وم، ځکه راغلم، (په دې) چې تا بللی وم.

دا چې تا ويلي وه، نو راغلم يا : څنګه چې تا ويلي وه، نو (ځکه) راغلم ....

۴ - څرګندني (بياني *Final*) غبرګغونډله :

چې دويمه مله غونډله د لومړۍ هغې د زياتې څرګندتيا لپاره وي او د يوې پوښتنې ځواب وايي. د دغسې څرګندتيا د څرنګوالي له مخې يې دا لاندې کوښني ډولونه د يادولو وړ دي :

۱ - موخنه يا مرامي څرګندني غبرګغونډله : چې په خپلواکه غونډله کې د راغلې مطلب يا پېښې موخه په بله څرمه غونډله کې څرګنده شي، لکه :

سنګ ايران ته ولاړ، چې ځانته کار مزدوري پيدا کړي.

زه راغلی يم، چې تا ووينم ....

۲ - مهالي څرګندني غبرګغونډله : چې لومړۍ (بېواکه) غونډله د دويمې (خپلواکې) غونډلې د څرګند کړي چار او پېښې مهال او وخت ټاکي، لکه :

چې ته راغلې، زه به ولاړ شم يا : چې ته راغلې - نو زه به ولاړ شم.

کله چې ته راغلې، زه به ولاړ شم يا : کله چې ته راغلې - نو زه به ولاړ شم.

سم چې ما ور پرانيست، پر هغې مې سترګې ولګېدې.

زه به هله درشم – چې ته مې وغواړې.
ترڅو ته رانه شې، ترهغې زه نه راځم.
یا : زه به هله درشم، کله چې تا وغوښتم.
هومره به دې مړ نه کړم، څو دې رنگ د مړي نه کړم.
هله به خبر شې – چې تارو جبې له ورشې !
هله به دې په یاد شي، چې دې یو دیوال ته مخ بل ته دې شا شي !

۳ – توني څرگندني غبرگغونډله : چې څرمه غونډله یې د آرې لپاره تون (ځای) وټاکي، لکه :
چېرې دې ښه، هلته دې شپه !
چې نه کار، هلته څه کار یا : چې دې نه کار، هلته څه کار !
چې له کومې راغلی یې، پر هماغه ځه !
چېرې چې اوسې – په خوي به د هغو سې یا : چېرې چې اوسې – په خوي به د هغوی اوسې !
یا د پردیو ژبو په بې ځایه پېښنو (←) اړیکنو مځري او پښتو)، لکه :
د هند جمهور رئیس اسلام آباد ته ولاړ (چېرې) چې له پاکستاني چاړواکو سره خبرې کوي. دلته (چېرې) یو زیاتي توک دی، البته له (چې) سره بیا (کوي) نه، بلکې (وکړي) راځي.
د (تون) د زیاتې څرگندتیا لپاره له (چې) سره (هلته) هم ملگری کېدای شي، لکه :
د هند جمهور رئیس شوروي ته ولاړ چې هلته له شوروي مشرانو سره خبرې کوي.

۴ – وگړیزه څرگندني غبرگغونډله :

چې په دواړو ملو غونډلو کې راغلی کړند یا کړی یو (وگړی) وي، لکه : څوك چې خوب کړي، نر کټې به زېږوي.
یا د نورو ژبو په پېښنو په ناسم ډول :
ځئ هغو خوارو ته جنت وگټو – (څوك) چې له موره دوزخیان پېدا دي.
دلته دا پایله (نتیجه) اخیستلای شو چې (څوك)، (چېرې)، (کوم)، (څه)، (کله) او داسې څرگندني اړیکوییکو غوندې یوازې د هماغې څرمه غونډلې په سر کې له (چې) سره راتلای شي، چې تر آرې له مخه وي. دغه توپیر په دواړو ساریو (مثالو) کې ښه ترا لېدای شو.
۵ – څیزواله څرگندني غبرگغونډله :
چې په دواړو ملو غونډلو کې راغلي کړندنه یا کړي یو (څیز) وي، لکه :
څه چې کري، هغه به ربېي
څه چې وي، هغه به وي
۶ – کړولي (قیدي) څرگندني غبرگغونډله :

چې د دواړو غونډلو اړیکوییکي کړلونه وي، لکه :
لرې څه، ژر راځه.
یا د دې لنډۍ دویمه برخه :
پر لویو غرو د خدای نظر دی - پر سر یې واورې، پر لمن یې زېړ ګلونه
۷ - پرتلیزه څرګندني غبرګغونډله :
چې د دواړو ملو غونډلو اینبني سره د اړیکوییکو په وسیله انډول، پرتله یا همځېر شوي وي، لکه :

څنګه دېګ، هسې تېپر یا : هسې یې تېپر (کړ پرېښوول شوی)
څنګه غر، هسې کربوړی (کړ پرېښوول شوی)
یو یې ګټي، سل یې څټي.
سل دې ومره، یو دې مه مره.
یا : سل دې ومره، د سلو سر دې مه مره.
سل پتنګان سوځي، د یوې شمې ژړا سره.
۸ - اړېچنه (متضاده) څرګندني غبرګغونډله :
چې د آرې او څرمې څرګندونې یا اېښې سره اړ پېچ یا بډوالی (تضاد یا تقابل) ولري، لکه :
که څه هم ما زیار ایستلی نه و، (خو) بیا هم بریالی شوم.
سره له دې چې ناروغ وم، پوهنځي ته راغلم.
یا : سره له دې چې ناروغ وم - خو بیا هم پوهنځي ته راغلم.
یا د یوې ارتې یوستوې غونډلې په بڼه :
له ناروغۍ سره سره پوهنځي ته راغلم.
له ولسه ووځه، له نرخه مه ووځه.
که غر لوی دی، پر سر یې لار ده.
خپل، خپل دی، پُردي په ډېرو نارو خپل دي.
دښمن به دې وخندوي، دوست به دې وژړوي.
شمه چې سوزېږي رڼا هم لري (ګوره په خندا کې ژړا هم لري).
۹ - سرغاړې (منصرفه) څرګندني غبرګغونډله :
چې دویمه (څېرمه) غونډله یې د لومړۍ (آرې) له څرګندونې څخه سر وغړوي او نور زیات څه څرګند کړي، لکه :
ځلمی ګرم نه دی، بلکې زمری ګرم دی
یا ځلمی ګرم نه دی، چې زمری ګرم دی
۱۰ - بشپړ انده څرګندني غبرګغونډله :

چې دویمه (څرمه) یې د دویمې (آرې) د جاج (مفهوم) په بشپړولو یا پراخولو کې مرستیاله اوسي، لکه:

خوشال ختټك نه یوازې شاعر وو، چې تورزن هم وو.

یا : بلکې تورزن هم وو.

یا : خوشال ختټك یوازې شاعر نه وو، چې تورزن هم وو.

یا : بلکې تورزن هم وو.

یا : خوشال ختټك لوی شاعر و، چې لاتل هم وو.

دلته گورو چې (نه یوازې) د (چې هم) یا (چې لا هم) او یا (بلکې هم) په ملگرتیا د دواړو غونډلو اړیکي ټینگوي یا په بله وینا (نه یوازې) او (چې هم) یا (نه یوازې) او (چې لاهم) یا (نه یوازې) او (بلکې هم) د دواړو ملو غونډلو ترمنځ د بشپړتیا اړیکي څرگندوي. همدومره خبره ده چې که د پور ویي (بلکه یا بلکې) له کارونې څخه ډډه وشي، نو د سکینډې (جبران) لپاره یې په هماغه څېرمه غونډله کې د اېښي پر آر توك باندې یو پیاوړی خج راوړل په کار دي چې له همدغه خج سره اهنگ هم پټلیز لوړولای شي.

۷- چارټاکي غبرگغونډله: چې تر آرې غونډلې تر مخه څیرمه له یوه چارټاکي کړ (←) څخه رغیدلې وي. پښتو چارټاکي کړونه (Model verbs) له (ول، استل، اوسل یا اوسېدل)، یا په انگرېزي نومونه "to be" کړونو پرته نو ټول مرستیالکړونه رااخلي او په ترڅ کې یو شمېر آر کړونه هم چې ورته مرستندویه دریځ راخپلوي، د دغو کړونو له بېلابېلو مانیزو او پښوییزو چارونو سره اړوندې غبرگغونډلې بېلابېل ډولونه غوره کوي:

۱- تواني، چې د کول – کیدل (+شول) په مرسته جوړېږي، لکه:

ما (و) کړای شول، په خپل کار کې سترې بریاوې تر لاسه کړم.

ما به وکړی شوای، خپلې چارې سرته ورسوم. زه به وکړای شم، ښځې چارې تر سره کړم....

۲- گوماني(احتمالي، شکي)، چې د کېدون او نه کېدون پته یې سمه نه لگي، لکه: کېدای شي، نن واوري. ښایي، نن واوري. د آرو کړو په مرسته ملگرتیا، لکه: داسې ښکاري (برېښي یا اېسي) چې واوري.

۳- ټینگاري، چې زیاتره د ناوړیدونې" بویه " یا یې پارسي انډول " باید " په مرسته رغېږي، لکه:

بویه یا باید کار وکړې. باید نجونې ښوونځي ته ولاړې شي...

او یا هم د کړ غونډونو (فقرو) په مرسته، لکه:(په کار ده)، ښځې له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار وکړي. (دا اړینه ده) چې هر څوك لومړی زده کړه او بیا کار وکړي....

غوښتنل له آره یو آر کړ دی، د ښکارېدل، برېښېدل، اېسېدل غونډې د ورته چار تاکې مرستیالکړ په توګه په ګړنۍ او لیکنۍ پښتو کې لړو ډېر کارول کېږي او زیاتره ټینګاري ځانګړتیا لري، لکه: زه غواړم، یو ګاډی واخلم. یا : زړه مې غواړي، واده وکړم ... خو دا چې کنبښني (پیښوري) لیکوال یې له بل آر کړ سره مرستیالوي، انګرېزي- اردو پېښنې برېښني، لکه : زه یو کتاب لیکل غواړم او داسې نور.

۳-۱۱-۳: ګډه غونډله :

ګډه غونډله هغې ته وایي چې په هغه کې تر دوو نه زیاتې غونډلې پرله پسې راغلې وي او څرګندونې یې سره یوه له بله کوم ډول اړیکي او اړوندي ولري. او دا چې هماغه یوه یواځېنۍ موخه یا سره څو اړوندې موخې د بېلا بېلو غونډلو له خوا به بېلا بېل ډول څرګندېدنه موندلې وي، نو زیاتره یې یوه غونډله خپلواکه یا آره وي او نورې ټولې ملې ورسره بېواکۀ یا څېرمه وي. په ګړنۍ (محاوروي) پښتو کې ګډې غونډلې زیاتره له دوو غبرګغونډلو څخه جوړې وي. چې په دې ډول په ډواړو یوځای شوو غبرګغونډلو کې د آرو او څرمو غونډلو شمېر یو پریو وي. لکه په دې لنډیو کې :

بنه دی چې سترګې دې ورې دي - که چېرې غتې وای خوړلای به دې ومه
یار مې د کوټ زه د تیرا یم - خدایه کوټ وران کړې چې جوړه تیرا له څونه

په لومړۍ لنډۍ کې لومړۍ برخه (مسره) یوه غبرګغونډله ده چې آره غونډله پکې له مخه او څېرمه ورپسې ده. دویمه برخه (مسره) یوه بله غبرګغونډله ده چې څېرمه غونډله د آرې غونډلې ترمخه راغلې ده. دا چې په لومړۍ مسره کې دویمه (څېرمه) غونډله په څرګندني وییکي (چې) پیل شوې، نو ټوله دویمه مسره یوه اړوتې غبرګغونډله ده. دواړې مسرې (غبرګغونډلې) سره بیا په یوه توسني اړیکي چې په لارغه څرګندېږي، یوه ګډه غونډله جوړوي. نو له دې پلوه زمونږ پاسنۍ لومړۍ لنډۍ یوه توسني غبرګغونډله ده چې یې د غړیو غونډلو شمیر څلورو ته رسېږي او لومړۍ یې (بنه دی) آر غونډله بلل کېږي او که دغه لنډۍ ته د دوو غبرګغونډلو په سترګه وګورو، نو لومړۍ غبرګغونډله (لومړۍ مسره) آره او دویمه غبرګغونډله (دویمه مسره) څېرمه ده. د دویمې غبرګغونډلې بیا دویمه مله غونډله (خوړلای به دې ومه) آره یا اړوتې او لومړۍ هغه یې (که چېرې غتې وای) څېرمه (آړ) بلل کېږي.
او دا هم د لومړۍ (ګډې غونډلې) لښتیلیک (جدول) :

... اېښوني اړیکوییکی اېښي/اېښوني لارغه ... اېښوني اړیکوییکی اېښي/اېښوني

له پټ اېښي سره څېرمه — له پټ ایښي سره څېرمه — آره

.... لارغه ....

لومړۍ څرګندني غبرګغونډله — دویمه اړوتې غبرګغونډله

۳-۱۱-۴: ګډلې (مختلطه) غونډله:

ګډلې غونډله هغه ده چې د یوې یوستوې غونډلې په منځ کې یوه یا زیاتې څرمه غونډلې ورننوتې وي. دغه راز څرمه غونډلو ته منځیپښې (معترضه) غونډلې ویل کېږي.

جوړښت یې دا چې د آرې غونډلې تر اپښې (مسندالیه) یا د هغه تر کومې بلې برخې وروسته د هماغې اپښې یا برخې په اړه یوه یا زیاتې غونډلې په څرمه ډول راشي او بیا د آرې غونډلې پاتې برخه تر ټولو پای ته راووځي.

په ګړنۍ پښتو کې ګډلې غونډلې ډېرې لږې کارول کېږي او هغه هم په دومره بېچلې بڼه نه. دا مانا چې نه آره غونډله پکې دومره ارته وي، او نه پکې منځیپښې تر یوې زیاتې وي. او هغه هم دومره ارته نه وي، که نه پر غبرګو او ګډو غونډلو اړول کېږي. دلته لومړۍ له ګړنۍ او بیا له لیکنۍ پښتو څخه د ګډلو غونډلو بېلګې رااخلو:

(۱) زه - چې کور ته څم - رخصت اخلم.

(۲) څلمی - چې پرون راغلی وو - ما ونه لید.

(۳) ما پروفیسور مورګنستیرنې - چې دا وروستی ځل کابل ته راغلی وو - ونه لید. یا د غبرګې غونډلې په ډول:

- ما دا وروستی ځل پروفیسور مورګنستېرنې ونه لید - چې کابل ته راغلی وو.

(۴) خوشال ختك - ترهغې پخوا چې په ګوالیار کې بندي شي - له اورنګزیب سره په داسې مېړانه - چې ساری یې نه درلود - جنګ وکړ.

دا یوه دوه اړخیزه ګډلې غونډله ده. په دې توګه د لومړۍ آرې غونډلې (خوشال ختك له اورنګزېب سره په مېړانه جنګ وکړ) دوه منځیپښې غونډلې راغلې دي چې لومړۍ برخه یې (په ګوالیار کې بندي شي) د اپښې (خوشال ختك) په ګوالیار کې بندي کېدل څرګندوي او دویمه یې (ساری یې نه درلود) د اپښوني (جنګ وکړ) یو کړول (په مېړانه) څرګندوي او پیاوړی کوي. (تر هغې پخوا - چې) او (داسې - چې) د درو واړو ملو غونډلو ترمنځ د اړیکوییکو دنده پرځای کوي، لومړی د زماني اړیکي او دویم د څرنګیز اړیکي.

دلته وینو چې د آرې غونډلې اپښی (خوشال ختك) له خپل اپښوني (جنګ وکړ) څخه یو نادوده لرېوالی لري، نو په دې لاندې ډول دغه لرېوالی له منځه وړلای شو:

خوشال ختك - تر هغې پخوا چې په ګوالیار کې بندي شي - له اورنګزېب سره په داسې مېړانه جنګ وکړ - چې ساری یې نه درلود.

د ننني پرمختللې علمي - تخنیکي نړۍ له غوښتنو او اغېزو سره دغه راز غونډلې په " لیکنۍ " پښتو کې مخ پر زیاتېدو او پېچلي کېدو دي، لکه:

۵ - د یونان نومیالي فیلسوف اپلاتون - چې په اسلامي نړۍ کې د لوی نامه خاوند شو - د لوېدیزې نړۍ لومړی پوهاند دی - چې د ژبې د بنسټ او څرنګوالي په باب یې فلسفي څېړنه کړې

ه - او له دې لامله د لوېدیزې نړۍ د ژبپوهنې بنسټوال او د پرله غښتې ګرامر برسیرونی ګڼل کېږي.

۶ - د یونان سترې جنګې بوللې یا حماسې (الیاد او اودېسې) - چې سپېڅلې ګڼل کېدې - په خورا لرغونو زمانو کې په داسې یوه ژبه او سبك لیکل شوې وې - چې کابو نابومه (نامانوسه) شوې وې. په پنځمه ګډلې غونډله کې یوازې (د یونان نومیالی فیلسوف اپلاتون چې په اسلامي نړۍ کې د لوی نامه خاوند شو - د لوېدیزې نړۍ لومړی پوهاند دی) رښتینی ګډلې غونډله جوړه کړې، ځکه د یوې آرې ترمنځ یوې منځپېښې غونډلې ځای نیولی دی، او ورپسې نورې دوې ورسره په څرګندنې او توسنې بڼه د زیاتې څرګندونې لپاره ملګرې شوې دي.

ګړنې او څرګندنې - محاورې او اصطلاحات
Idioms and Expressions

په غونډله پوهه کې مو تراوسه د وینا بشپړ یوونونه (واحدونه)، یا په بله ژبه غونډلې وڅېړلې او په ترڅ کې مو واړه واړه غونډونه یا لغوي ګروپونه (فقرې) چې د ګړنو (ایدیمونو) او څرګندنو (اکسپرېشنونو) په نامه بلل کېږي.

هغه ځانګړې څانګه چې دغه غونډله پوهېزې ټولۍ(کټېګورۍ)څېړي،غونډ پوهه(Phraseology) بلل کېږي. څېنې ژبپوهان نن سبا دغه پوهه د ژبپوهنې د څېړنې کومه څېرمه څانګه نه ګڼي، بلکې د ژبپوهنیز الواك په یوه مرکزي ډګر (ساحه) کې ورته ځای ورکوي او وایي : د فرازیولوجۍ سکالو هغه ځانګړې ژبنې یوونونه رااخلي چې موږ یې د فرازیزلوګیزمونو ترنامه لاندې راولو.

دغه ټول یوونونه د خپل جوړښت له مخې تر یوه زیات وییونه رااخلي او په یو لړ اکرو کې د ویې غونډ ، تر پولو هم تېرې کوي او کولای شي، غونډله ییزه ځانګړتیا ترلاسه کړي. په دې توګه موږ په فرازیولوجۍ کې له ځانګړو ویې غونډونو او غونډلو سره کار لرو.

د دغو یوونونو ځانګړتیا د دوي په هغه مانا کې پرته ده چې دوی په څرنګیز (کیفي) توګه د " ازادو " ویې غونډونو او ازادو غونډلو له مانا څخه توپیروي او خپله څرګندونه په پرله غبنتیا او یا ګړنیزتیا کې ترلاسه کوي (کونیګ + وېرنر ۴ مخ).

پېژند (تعریف) له مخې:

یوه ګړنه یو داسې ویی غونډ دی چې له راز راز مانا لرونکو وییو او وییکو څخه منځته راغلی وي او په ژبه کې یو نااټکل کېدونکی لرغونتوب لري.

یوه ګړنه تل په جولیز ډول یو ناشنونی غونډ ګڼل کېږي. په بله وینا، یوه ګړنه د داسې دوو یا زیاتو وییو غونډ دی چې په یوه غونډله ییز، یا په بله وینا، غونډله پوهیز (نحوي) چاپېریال کې ځانته بېلا بېله جولیزه خپلواکي او یووالی ساتلای شي. د ساري په ډول له هر راز اوښتنې راوښتنې سره مخامخېدای نه شي او په ګډه چې کومه یوه یوازینی مانا منځته راوړي، نه شنل کېدونکې مانا بلل کېږي. دغسې یوه منځته راغلې ګډه مانا کله داسې وي چې د ټوکونو (اجزاوو) له بېلا بېلو ماناوو سره څه ناڅه ورته والی او اړیکې لري او د شنلو (تجزیه کېدلو) پروخت یې ګډه مانا کوږته له منځه نه ځي، د چا خبره یو څرك هومره یې لالګېږي، لکه برخه اخېستل. سر پرځنې کېدل، مقصد ته رسېدل، وروسته پاتېدل، خوله پرخوله کېدل، پرمخ تلل، لاسته راوړل، یا راوستل، له منځه وړل ... او نور. دغه راز جوړښتو ته بیا څرګندنې (اصطلاحات) هم ویل کېږي.
په دویم ډول ګړنو کې ګډه مانا داسې وي چې د بېلا بېلو ټوکونو ماناوې یې ښکارندوې نه شي کولای او له ټوټه کېدو سره هر ټوك خپلې ګوښې آرې مانا ته ورګرځي، کټ مټ، لکه د یو کیمیایي ترنګ ټوکونه. (د ساري په ډول هایدروجن او اکسیجن چې یو یې هم ځانته د خپل ترنګ "اوبو" ښکارندویي نه شي کولای). بیلګې یې، لکه: غوږ ربول، زړه مړېدل، زړه خوړل، زړه ماتېدل، زړه یخېدل، سپینې ښویېدل، تښتیدل (سپېنې غوټه کېدل بیا زیات د څرګندنې په توګه کارول کېږي)، پزې ته رسېدل، سترګې ربېدل، لاس تر زنې لاندې کیناستل، لاس پرسر کېدل، لاس اخېستل او داسې نور کنایي او مجازي مانا ښندونکې کړ غونډونه.

درېیم هغه ګړنې دي چې د متلونو او بولنو (مقولو)، یا وراشو (وجیزو) په ډول وي، یا په بله وینا، یو راز غورې خبرې یا وراشې او یا وجیزه ډولې او مقوله ډولې ویناوې او یا متلونه وي. دا مانا چې کومې کیسې ته ګوته نیسي او هر یو د ګړهار بهیر کې د یوه نا شنونکي ویي غونډ (لغوي ګروپ) په توګه لکه یوه ګړ نه کارول کېږي. کټ مټ د شاعرانه ارسال المثل غوندې، د بېلګې په ډول: د کبر جام - نسکور دی. پلانی او بیستانی سره نوك او اووری دي. پلانی او بیستانی د یوې سوړې ماران دي، یا د یوې باغچې ګلان دي. په یوه ګل نه پسرلی کېږي. دا هم په انارو. خوند یې باران وړی دی. د کوهي خته پر کوهي لګي. وروري - خوري به کړو حساب ترمنځه. یوه بلا بلې ته وایي چې بو! ښه ښه دي - بد بد دي. خپل عمل د لارې مل. د جولامنډه تر مړوي پورې ده. لرې څه - ژر راځه. مه کوه پرچا چې وبه شي پرتا! لاس چې مات شي د غاړې بار شي یا غاړې ته ورځي. د چا پرتوګاښ تښتېدل (خجالت کېدل). پر پچه سپرېدل او کشمیر لیدل. لور پر لوټه تېره کول. اوبه له ورخه تېرېدل. اوبه په ډانګ بېلول.

له هسې عادي وراشو، بولنو او متلونو سره د دغه راز ګړنو توپير همدومره دی چې دلته وراشې، بولنې او متلونه په جلا او خپلواك ډول د وينا له بهيره بهر د يوې کړې يا شوې وينا د ټينګار، پخلي او جوتيا لپاره په ځيرمه او سرباري (اضافي) ډول نه، بلکې پخپله د آرې وينا يا يوه ويناييز يوون (غونډلې) د يو نه جلا کېدونکي ټوك او برخې په توګه کارول کېږي، له دې کبله د داسې تضمين شوي يا ګومارل شوي متل يا بولنې آره بڼه تل خوندي نه پاتېږي. خو په هر ډول د يوې ګړنې غونډې د وينا يا غونډلې دننه د مانا او جوليې له مخې يو نه شنل کېدونکی ويی غونډ او برخه جوړوي، لکه : غرزی - لاس تر زنې کښېناست. په دې غونډله کې (لاس تر زنې کښېناست) ګړنيز غونډ دی چې د يوې غونډلې اېښونی يې جوړ کړی دی. نور ساري (مثالونه) يې، لکه :

درخو - ګوته پر غاښ ونيوله.

ځلمی - اوبه په ډانګ بېلوي.

ځلمی - له زانو کټوري غواړي.

يا د يوه غونډ (اېښي - اېښوني) يوه برخه جوړوي، لکه : تور - (اوبه په ډانګ بېلول) غواړي.

او يا دواړه غونډه، يا په بله وينا، يو متل سمته غونډله جوړوي، لکه : نوك او وري - سره نه بېلېږي.

د پېښوييز چار له مخې دوه رازه ګړنې سره توپيرېږي : نومواله ګړنه، لکه : د بوډۍ ټال (سره زرغونه) يا د ګيدړ واده (آفتاب بارانك) ؛ دويمه کړواله غونډله، لکه : غوږ ړيول، په ډنډ کې خولې کېدل. بيا هم يوه نومواله ګړنه کېدای شي، د کړ په ملګرتيا کړواله شي، لکه : لاس تر زنې کښېناستل يا کېدل او داسې نور.

غونډله پوهيزه (نحوي) شننه :

د دې لپاره چې د غونډله پوهيزو يوونو (غونډلو او غونډونو) پرمانيزو او جوليزو جوړښتونو، اوډون او خپلمنځي اړيکو موښه ترا رڼا اچولې وي، دلته غواړو ځينې بېلګې يې تر شننې، ځيرنې (تجزيې) او سپړنې (تشريح) لاندې ونيسو. په دې ترڅ کې به راته دا هم ښه ترا څرګنده شي چې دغه راز شننه له غږ پوهيزې او ګړ پوهيزې شننې سره څه توپير لري.

١ - زما ورور - نن له کندهار څخه کابل ته راغی.

دا غونډله وينو چې له (٩) کوشنيو ټوکونو (زما، ورور، نن، له، کندهار، څخه، کابل، ته، راغی) څخه جوړه ده او د غونډله پوهې له پلوه تر دغې زياته نه شنل کېږي. که څه هم ځينې توکونه، لکه (زما) ساده ويی نه بلل کېږي او پر دوو توکونو يا ټوکونو توټې کېږي، مګر دغه راز ټوټه کېدنه يا شننه په ګړپوهې پورې اړه لري، نه په غونډله پوهې پورې، همداسې "راغی" هم دروا خله. دلته يوازې پر نهو توکونو شننه، د هغوی د اوډون او خپلمنځي اړيکي ښوول د غونډله پوهې وينه ده.

په دې توکونو یا ټوکونو کې ځینې بیا داسې دي چې د غونډله ییزو اړیکو له مخې سره غونډ غونډ یا جوړه جوړه کېدای شي، لکه:
زما ورور ـ نن - له کندهار څخه کابل ته، راغی.

دلته بیا ګورو چې په دغو پنځو غونډونو (کړند، کړول، کړول، کړول، کړ) کې ځینې سره د بل ډول اړیکو له مخې پر دوو سترو غونډونو یا برخو ډله ډله کېږي چې یوې برخې ته یې نوموال غونډ یا اېښی (مسندالیه) او بلې ته کړوال غونډ، یا اېښوونی (مسند) وایي، لکه: زما ورور – نن له کندهار څخه کابل ته راغی.

د اوډون له پلوه ګورو چې لومړی نوموال غونډ راغلی او بیا کړوال غونډ. په کړوال کې د پښتو غونډله پوهې له دود او دوی (قاعدې او قانون) سره سم لومړی تولنومځری (زما) او بیا یې اړوند ځېز نوم (ورور) او په کړوال غونډ کې لومړی د کړ اړوند توکونه او بیا پخپله کړ راغلی دی.

دا چې غونډله خبري ده، نو اهنګ یې هوار پیل کېږي او ورو ورو کښته لوېدلی پای ته رسېږي. ټوله غونډله یو پیاوړی خج لري چې ویونکی یې له خپلې موخې سره سم پر یوه ویي باندې راوړي، یا په بله مانا: پر هر ویي اوڅپه چې ویونکی ورته زیات ارزښت ورکوي، که نه په عادي او منطقي ډول یې یو لوستونکی پر کابل او بیا د (بل) پرڅپه راوړي. له دې کبله موږ یو غونډله ییز خج دوه ډوله پېژنو: یو عادي یا منطقي خج، لکه پر (کابل) او بل ځانګړی یا فوق العاده خج چې ویونکی یې د یوې ځانې خوښې یا فوق العاده موخې له مخې پر یوه بل ګوم ویي یا څپه راوړي. د ساري په ډول که د ویونکي موخه د (زما) ارزښت او اوچتوالی وي، نو پر (زما) باندې زور اچوي. بیا نو د ویونکي موخه داسې پوهېدل کېږي چې د بل چا ورور یې نه، بلکې خپل یې موخه دی او که پر (ورور) خج راوړي، دا مانا ترې اخلو چې ویونکی له نورو اړوندو کسانو (خپلوانو یا ملګرو) څخه خپل ورور جلا کول او نومېرل (مشخصول) غواړي او همداسې یې پر نورو پاتې وییونو باندې خج اچونه درواخله.

کوم اړیکي چې په دغه غونډله کې د اېښي او اېښوونې ترمنځ لېدل کېږي، هغه یې سره د وګړي، نوږي او ګڼې له مخې برابرښت او سمښت دی. په بله وینا، (زما ورور) چې یو اېښی دی، د اېښوونې له آر توك (راغی) سره د پورتنیو اړخونو له مخې سمون لري، داسې نه، لکه د وګړي له پلوه (راغلم یا راغلی) وویل شي، یا د نوږي له پلوه (راغله) او یا د ګڼې له پلوه (راغلل) ناسم وویل شي او دا ځکه چې د تېرمهال نالېږند کړ په درېیم وګړي کې دغه درې اړخیزه سمون دود دی.

دا چې نن سبا د پرمختللې فرهنګي نړۍ په پښتو، د نمانځنې له کبله د یو ګړي لپاره ډېرګړی کړ او نومځري کارول، لکه زرك، زمرك ته وایي: (تاسي له کندهاره کله راغلاست) یو پښتوییز دود نه، بلکې ټولنیز دود بلل کېږي. المانیان دغه راز نمانځنه په یو بل ډول څرګندوي او هغه دا چې د

مخامخ یوګړي وګړي لپاره د درېیم ډېرګړي وګړي نومځری کاروي. خټيځوال زياتره د درو واړو يوګړو د نمانځنې له کبله ډېرګړي کاروي، لکه ستاسې پلار چېرې (ولاړل). په کندهاري ګړدود کې د درېیم وګړي ښځينه يوګړی د تېرمهال نالېږند کړ د کړند او يا د بېچار لېږند کړ د کړي په توګه ډېرګړی کارول کېږي: (وږمه راغلل) يا (وږمه مې ووهل) چې ټولنيزه يا درناويزه پېښنه ورته ويلای نه شو، بلکې يو سيمه ييزه ګړدودي ځانګړتيا ده او له ټوليزې (معياري) پښتو څخه يو سرغړاوی بلل کېږي.

زموږ ترڅېړنې لاندې غونډلې په اېښوني (نن له کندهار څخه، کابل ته راغی) کې (نن) د (راغی) مهال ټاکي، په بله وينا، يو مهالي کړول دی. (له کندهار څخه) يو توني کړول دی او (کابل ته) يو بل توني کړول بلل کېږي. له بله پلوه (نن) يو ساده کړول دی او دا نور دواړه ترښتي کړولونه، يا په بله ژبه، کړولي غونډونه. په لومړي کړولي غونډ (له کندهار) کې (له) سربل او (څخه) اوستربل (کندهار) په وتون پېر Ablative کې اچوي. د همدغه وتون پېر له کبله (کندهار) پر (کندهاره) اوړي چې اړونده پايله (a) يې، هم د اوستربل "څخه" استازي کوي او هم د اوښتي پېر خو که "څخه" ورسره وکارول شي، بيا يې نو پايله کره نه بلل کېږي. په دې توګه (کندهار) د سربل او اوستربل تر واکمنی لاندې دی او دا ټول کړولي غونډ (له کندهاره څخه) بيا پرګړ باندې واکمني لري، درې واړه کړولونه (نن، له کندهار څخه، کابل ته) د کړ اړوندونه دي او په يو مهال کې پر کړ (راغی) واکمنان.

د اوډون له پلوه د غونډلې ګرد توکونه پرخپل خپل ځای راغلي دي. يوازې (نن) کولای شي، تر (له کندهار څخه) وروسته ځای ونيسي، بې له دې چې پکې پښوييز او مانيز ونجون پېښ شي.

۲ - خدايه ته په زړه کې اچوې دا مينې - چې په ښکار دې مبتلا کړم ته مې وينې (د خوشال خټك د بازنامې د سر بيت).

دغه بيت يو ګډ غونډله ده چې که (خدايه !) جلا بلنې (ندائيه) غونډله ونه ګڼو، نو لومړی نيم بيتی يې يوه يووستوې غونډله ده او دويم نيم بيتی يې دوه يووستوې، يا په بله وينا، يوه غبرګغونډله ده، خو د موخې له مخې لومړی نيم بيتي غونډله د دويم نيم بيتي له لومړۍ غونډلې سره يو پرله غښتی (منسجم) يووالی يا غبرګه غونډله جوړوي او درېيمه (ته مې وينې) وړپورې هسې يوه سرباري غوندې غونډله ملګرې شوې او د مخنيو دوو غونډلو د څرګندونې يوه بشپړوونکې او پخوونکې غوندې پايځوړ بلل کېږي. دا دی، لومړۍ يووستوې غونډله پرخپلو رغنده ټوکونو وېشو :

خدايه - ته - په - زړه - کې - اچوې - دا - مينې

دغه اته ټوکونه سره د خپنو ګرامري اړيکو له مخې د وروستيو څلورو غونډونو په بڼه ډله کوو:

خدايه ته - په زړه کې - اچوې - دا مينې

لومړی کړند غونډ (فاعلي ګروپ) دی، دويم کړولی، درېيم کړ دی او څلورم کړی غونډ (مفعولی ګروپ). د دغو غونډونو شمېر بيا دوو سترو غونډونو (اېښي او اېښوني) ته راټيټېږو :
خدايه ته - په زړه کې اچوې دا مينې

د اوډون له پلوه د اېښوني کړي غونډ (دا مينې) د شعري اړتيا له کبله خپل ځای پرې اېښی دی، که نه رښتينی ځای يې هم د اېښوني په سر کې له کړ ول غونډ (په زړه کې) له مخه او هم ترې وروسته ټاکل کېږي. دا غونډله که څه هم يوه خبري غونډله ده او په کار وه چې اهنګ يې ډېر ټيټ پای ته رسېدلی وای، خو دا چې شعري اړتيا اوډون ويجاړ کړی او کړی غونډ (دا مينې) تر کړ (اچوې) وروسته راغلی، نو اهنګ تر ځوړېدلو وروسته يوځل بيا لوړ شوی پای ته رسي.

خج پر (ته)، (اچوې) او (مينې) درو واړو ويبو باندې راځي، مګر وروستی د زيات پياوړتوب له کبله د غونډلې يوازينی پياوړی خج بلل کېږي. دا ګرده غونډله (يا مسره) د مانا او موخې له مخې يو بيخي بشپړ يووالی نه برېښي، بلکې "دا" د يوه اړيکوييکي په توګه د يوې بلې څرګندني څېرمې غونډلې غوښتنه کوي. له همدې کبله دا بله څرګندني غونډله ورسره په بل همغاړي اړيکوييکي يا څرګندني اړيکوييکي (چې) پيل کېږي. د آرې غونډلې د اړيکوييکي "دا" دا ځواب وايي چې څه ډول او کومه مينه. په دې توګه د دواړو غونډلو له ملګرتيا منځته راغلې يوه غونډله يوه غبرګغونډله بولو او هغه بيا يوه څرګندني غبرګغونډله.
دا هم د لومړۍ څېرمه غونډلې شننه :
چې - په - ښکار - دې - مبتلا - کړم

ټوله څېرمه غونډله شپږ ټوکه لري. لومړی ټوك (چې) يو څرګندني اړيکوييکی دی. دويم (په) يو سربل دی چې بې اوستربله (سره) لوښنه (الی) پازه ترسره کوي او (ښکار) ترخپل واك لاندې راولي او په لوښن پېر (الی حالت) کې، يي اچوي. (دې) د دويم يو ګړي وګړي (مفرد مخاطب شخص) کمزوری نومځری (دې) او بيا يو کړند چې د ګردې غونډلې اېښی جوړوي. (مبتلا) له (کړم) سره يو کړوال غونډ ، يا په بله وينا ، يو ترښتي کړ رامنځته کوي.
د پورتنيو پېښوييزو اړيکو له پلوه ګرد ټوکونه داسې اوډو :
چې - په ښکار - دې مبتلا کړم.

(چې) خو، لکه چې وويل شول، له تېرې غونډلې سره د يوه څرګندني اړيکي چار پر غاړه لري. (په ښکار) يو توسني غونډ دی، په بله وينا، توسني سربل (په) د (ښکار) څيزنوم ته توسنېېر ورکړی او په دې توګه پرې واکمني لري او بيا دا ټول غونډ (په ښکار) پر (مبتلا کړم) باندې خپله واکمني چلوي، کټ مټ لکه د يو کړول غونډې (دې) د يوګړي وګړي کمزوري وګرنومځري (د مفرد مخاطب شخصی متصل ضمير) په بڼه د غونډلې کړند يا په بله ژبه (اېښی) جوړوي.

(مبتلا کړم) یو کړ غونډ یا ترښتي کړ دی چې له (په ښکار) سره د غونډلې اپښنونی جوړوي. په دې ډول گرده غونډله پر دوو بنیادي برخو (اپښي او اپښنوني) وېشلای شو :
دې - په ښکار مبتلا کړم

د اوډون له مخې کومه نیمګړتیا نه لري. اپښی (دې) له پښنوییز دود سره سم د اپښنوني په منځ کې ورننوتی، ځکه د یو کمزوري نومځري په توګه یې په سر کې راتلل دود نه دي. که اپښنوني منځنۍ برخه (په ښکار) نه درلودای، نو هرومرو بیا د کړ غونډ په منځ کې ورننوته (لکه مبتلا دې کړم). او که د دغه ترښتي کړ (مبتلا کړم) پرځای کوم یوستووی کړ (لکه، وخورم، وای، نو بیا، دې) بېخي پای ته واته (لکه، وخورم دې). بل ځېز چې په دې غونډله کې د یادولو دی، هغه د کړي (زه) نه راوړل دي او پرځای یې یوازې پر وګړیزې پایلې (- م) بسنه ده چې له همدې کبله یې دودیز پښنوپوهان (متصل ضمیر) یا (کمزری متصل ضمیر) او یا (فعلي ضمیر) بولي.

دویمه څېرمه غونډله (ته مې وینې) د منځنۍ غبرګغونډلې په بشپړتیا کې سیده برخه نه اخلي او یوازې یوه تکراري بڼه لري، نو که بیا یې هم مله وبولو. زموږ غبرګغونډله پر ګډې غونډلې اوړي چې د غونډلو شمېر یې درو ته رسېږي. ړومبۍ آره، دویمه څرګندني څېرمه او وروستنۍ تړ (عطف) او بیا آره غونډله بلل کېږي. دغه وروستنۍ تړ آره غونډله لومړی په لاندې درو توکونو شنل کېږي :
ته - مې - وینې

(ته) یو کړند او بیا د تولې غونډلې (اپښی) دی. (مې) یو کړی دی او (وینې) د دویم یوګړي وګړي یوستووی او وسمهال کړ دی. دا چې کړی (مې) د کړ (وینې) له اړوند څخه ګڼل کېږي، نو د اپښي (ته) په وړاندې په ګډه یو اپښنونی جوړوي، یا په بله ژبه توله غونډله پر دوو بنیادي برخو وېشو :
ته - مې وینې

۳ - د پښتو د فعلي اصطلاحګانو واحدونه چې د جوړښت له مخې به په دغې مقالې کې په صنف بندیو ووېشل شي، مهمې او د یادولو وړ ننبې یې دا دي (د لودین له لیکنې څخه).
دا غونډله د دوو ملو غونډلو جوړه شوې ګډلې غونډله ده. په دې ډول چې د آرې غونډلې د اپښي او اپښنوني ترمنځ یو څرګندني څېرمه غونډله اچول شوې ده. څه چې دلته نابومه (نامانوسه) او نادوده بربښي، هغه د آرې غونډلې بیا پېښې (تکرار) دی او دا بیا پېښي او نادودي هله راڅرګندېدای شي چې منځپېښې غونډله ترې واېستل شي. لکه: "د فعلي اصطلاحګانو واحدونه مهمې او د یادولو وړ ننبې یې دا دي : ". ښاغلي لودین کولای شول چې دا توله ګډلې غونډله داسې وکاږي :

(د پښتو د فعلي اصطلاحگانو د واحدونو مهمې او د يادولو وړ نښې چې د جوړښت له مخې به په مقاله کې ډلبندي (صنف بندي) شي، دا دي). خو دا ډول، ده ځکه نه غوښتل چې منځنی څرگندني څېرمه د آرې غونډلې په موخن توك يا مطلوب عنصر (واحدونو) پورې نه، بلکې په ناغوښتلي توك (نښې) اړه پېدا كوله. كه ټوله گډلې غونډله يې په غبرگغونډلې اړولې واى، لکه:
(د پښتو د فعلي اصطلاحگانو د واحدونو مهمې نښې او د يادولو وړ نښې دا دي چې د جوړښت له مخې به په دغه مقاله کې ډلبندي يا صنف بندي شي). په دې ډول کې بيا هم د مخني ډول کانه کېده او د آرې غونډلې اېښونى (دا دى)، هم بېځايه ښکارېده. خو يوازېنى کره سمونه يې داسې کېده چې د آرې غونډلې د اېښونې برخه يې له (نوموالې)، يا په بله وينا ، له تولوالي يا ملکيت څخه ژغورلى واى، لکه په دې ډول : (د پښتو د فعلي اصطلاحگانو واحدونه چې د جوړښت له مخې به په دې مقاله کې ډلبندي (صنف بندي) شي، دا مهمې او د يادولو وړ نښې لري :). په نړه پښتو، لکه : (د پښتو کړوالو گړنو يوونونه، چې د جوړښت له مخې به په دغه ليکنه کې ډلبندي شي، دا غوري نښې لري :). (په صنف بنديو ووېشل شي) يوه خندا وړ تېر وتنه ده. (صنف بندي) پخپله د وېشنې مانا لري، وېشنه بيا څنگه ووېشل شي !

که څه هم ځېنې ليکوال چې په پښتو کې له گډلو غونډلو سره کورټ ناباندې (مخالف) دي. پاسنى گډلې غونډلې پر دوو، درو بېلا بېلو پرله پسې يوستوو غونډلو ټوټې کوي، خو دا کار د ژبې له سپمايي آر (اقتصادي اصل) څخه تېرى دى. په دې مانا چې په هره ژبه کې دا هڅه کېږي چې تر وسې وسې پورې په لږو او پرله غښتو (منسجمو) جوليزو توکونو سره ډېره مانا او جاج (مفهوم) څرگند کړ شي، نه دا چې په سرچپه ډول، په ډېرو نا پرله غښتو جوليزو توکونو سره لږه مانا او جاج. نو که يو بشپړ او ناشنونى يوون (واحد) په ځو جوليزو يوونو (لفظي واحدونو) کې څرگند شي، له ژبنى دوى اوسول (قانون او منطق) څخه يو ښکاره سرغړاوى دى.

اوس بېرته خپلې گډلې غونډلې ته راځو چې بېلا بېل رغنده ټوکونه يې څه راز خپلمنځي اړيکي او اوډون لري.
د آرې غونډلې اېښى له پښتو دود سره سم اوډل شوى، د کړند (واحدونه) اړوند توکونه له مخه او پخپله کړند وروسته راغلى دى. دويم تولوييکى (د) کېداى شو چې وسپمېږي، ځکه پښتو د ستاينوم په توگه هم کارول کېږي. د دې آرې غونډلې بله برخه (اېښونى) د اوډون له مخې هم کومه نيمگړتيا نه لري. يوازې د (يې) زياتوالى پکې د گوتنيوي (انتقاد) ټکى دى، چې له مخه مو پرې رڼا واچوله. دغه ټوله آره غونډله دواړو خواوو ته د ځو اړوندو توکونو په درلودلو سره يوه آر ته. يوستووې، د اېښوني د آر توك په ډول د (دي) په درلودلو سره يوه نومواله او له دود پلوه خبري غونډله بللاى شو. دا بله منځپېښې څېرمه غونډله د اوډون له پلوه سمه ده، خو تونېبر غونډ (په دغې مقالې کې) (دغه) او (مقاله) هسې بېځايه په اوښتې بڼه کښل شوي دي، ځکه په (ليکنى معياري) پښتو کې د ويونکو د ډېرښت په لاسوند (په – کې) د خپل اړوند ځېزنوم د

پایلې ونجون دود نه دی، لکه (په اسره کې)، (په کوټه کې) او یا د حمید مومند په یوه درست غزل کې:

ـــ پر مخ د صنم راغی، که سپوږمی شوه په هاله کې
دا یې غاښ په خوله کې زیب کا، که ژاله شوه په لاله کې
ترپایه.

کړاوړنه

الف: دا وروسته پوښتنې راځواب کړی:

۱ – غونډله پوهه څه ته وايي او له څه نه غږېږي ؟

۲ – د غونډلې پېژند (تعریف) څنګه کېږي ؟

۳ – یوه غونډله پر کومو دوو سترو برخو وېشل کېږي ؟

۴ – د غونډلې د هر بنستېز توك کوم دی ؟

۵ – نیمګړې غونډله څه ته وايي ؟

۶ – غونډ څه ته وايي ؟

۷ – د غونډلې رغنده توکونه (متشکله اجزا) کوم دي ؟

۸ – د پښتو غونډلې اوډون څه ډول دی او له دغه پلوه په کوم څېل (ټیپ) ژبو کې راشي ؟

۹ – د ګرامري جار او مانا له مخې د غونډلې ډولونه وښیاست !

۱۰ – غونډله د جوړښت له مخې په څو ډوله ده ؟

۱۱ – یوه ستوې غونډله په څو ډوله ده، بېلګې یې وښیاست !

۱۲ – یوه ارته یووستوې غونډله په انځورلیك کې وښیاست !

ب : لږ تر لږه د جولۍ له مخې د هرې لنډۍ غونډله پيز ډول راوپېژنئ:

۱۳ - که په ميوند کې شهيد نه شوې - ګرانه لاليه بې ننګۍ ته دې ساتينه

۱۴ - په تور ټوپك ويشتلی راشې - د بې ننګۍ اواز دې مه راځه مينه

۱۵ - اشنا مې سر پر وطن کېښود - په تار د زلفو به کفن ورته ګندمه

۱۶ - مخ دې ځراغ خوله دې غنچه ده - درته حيران يم چې پتنګ که بورا شمه

۱۷ - ولې به زه ورپسې نه مرم - چې مور ته شا کړي، ماته شنه له خندا شينه

۱۸ - تورې کوه برې به مومې - که برې نه وي ځوانان تل پر وطن مرينه

۱۹ - اخر به وران شي پېښوره - د ننګرهار پېغلې ښېرا درته کوينه

۲۰ - له خمارو سترګو دې جار شم - چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

ج : په دې لنډيو کې آرې (خپلواکې) او څېرمه (ښواکې) غونډلې سره توپير کړئ:

۲۱ - که زه خبر واى چې ښېلتون دى - ما به مې يار ترلاس نيولی ګرځونه

۲۲ - که راته ګورې، درته ګورم - که راته نه ګورې، پروا دې نه لرمه

۲۳ - ښېلتون پر تنګه کوڅه راغی - ما ويل سلام دی، ده ويل کور دې ورانومه

۲۴ - ما ته وعده د خولګۍ راکړه - څه که د تورو پر سر لار وي دربه شمه

۲۵ - مينه يم، منکره نه يم - که شينکی خال مې د چړو په څوکو ځينه

۲۶ - له لرې مرم، له نژدې سوزم - زه ليونۍ طاقت د دواړو نه لرمه

۲۷ - د خوشالۍ ياران مې ډېر وه - چې ښادې ولاړه، ټولو پورته کړل لاسونه

۲۸ - يارې خو تا کړه، ما خو نه کړه - چې تومت راغی، اوس پرما کړې منتونه

۲۹ - سپوږمۍ پرما دې څه احسان دى - زما اشنا د دېوالـه سيورې ته ځينه

۳۰ - سپوږميه سروهه، راخېژه - زما اشنا د تورو شپو مزل کوينه

د : دا وروسته شعرونه له سم اوډون سره په نثر وليکئ:

۳۱ - د مسلمان زړګي ازار چې اخلې - څه شول په دې چې کليسا ته درومې

۳۲ - مړې د زيار خو دا يو سوال کړه ځواب - چې له ما درومې وايه چاته درومې؟

۳۳ - د سپېڅلو ګروهو کچه مې له پاکو ګناهونو - او د هيلو پيمانه مې نهيلو نه وپوښته!

۳۴ - پر ژوند پېښنو که د زيار په رښتيا خبربدل غواړې - پرهرژلی نارام ژوند يې له شعرو نه وپوښته!

۳۵ که په مينه کې د يار ستي شوې زياره - د ياد ځلی به دې جوړ شي له ايرو نه

۳۶ - ګړنه څه ته وايي او په دري او لاتيني يې څه بولي ؟
۳۷ - ګړنې د مانا او رغاونې له مخې څو ډوله دي ؟
۳۸ - څرګندنه او ګړنه سره څه توپير لري ؟
۳۹ - فرازيولوجي څه ته وايي ؟
۴۰ - د ګرامري چار له مخې د ګړنې ډولونه وښياست !
۴۱ - (له سره تېريدل) د پورته ډولونو له مخې څه راز ګړنه ده ؟
۴۲ - يو کنايي او مجازي مانا لرونکې ويې او ګړنه سره څه توپير لري ؟

د پښتو یې بشپړیزه

۱- د نالیږند کړسته (۸۹ -۹۱ مخ) د دوه ګونو(تېر مهالو او وسمهالو) او بیا یووسنوو او غځېدلو ډولونو په لړ کې دا وروسته زیاتون پامور دي:
۱) د وسمهالي ستې توك (- ېږ-) په یو نیم کړکې غورځي او له ولی سره برابرېږي یا په بله وینا. دغه کړونه غبرګې ستې لري لکه: پاځېږم- پاځم، رسېږم- رسم، خوځېږم- خوځم، ښورېږم- ښورم، ارمانېږم-ارمانم، رپېږم-رپم، رېږدېږم- رېږدم، لړزېږم- لړزم، رغېږم-رغم....

۲) "تل -" یایې مونډی بنه" ت -" تېر مهالي ساده ستمه له مورفو - فونیمیکي بدلون سره سمه په وسمهال کې له ځ - سره همغاړې کېږي، لکه: تلم - ځم ، پر تلم یا (و -) پر تم - پر ځم (د انډړو په ګرډود کې د پر ځېدم یا وپرځېدم پر ځای)، (و-) پرتلم یا (و-) وتم وځم، پرېوتم - پرېوځم، ننوتم ننوځم کښېوتم-کښېوځم، جاروتم - جاروځم ......
په ختل. کوتل (حلالول)، متل (متیاز کول) او ښایې یو نیم بل ورته کړ کې بیا د تېر مهالي ستې وسمهال انډول " ژ " راځي، لکه په (و -) ختم - (و -) خېژم (و - کوته - (و -) کوژم، (و -) متل (و -) - میژم کې. " کتل - کړ بیا په وسمهال کې " لیدل "، "وینل" "ګورل" یا " کسل " له ځان سره انډولوي، که څه هم کېدای شي همدا وروستی انډول یې همرېښه اوسي، یو نیم ګرډود. لکه وزیري هغه یې په وسمهال کې هم د کتم، کتي .... په ډول هم ګردانوي.
"تتل " " یا" رتل"، " ترتل" ... خو په یو مخیز ډول په تېر او وسمهال کې بشپړ اوړون لري. کومه لیکدودي شخړه چې د "ز" او "ځ" په اړه رامنځته کېږي، څخه نا څه د پورتنیو بېلګو له مخې سپیناوی موندلا شي.

۲- کمزوري ځانګړي نومځري(۶۷ مخ) په یو لړ غونډلو کې همزمان په څېرمه توګه د کمزورو تولنو مخرو دنده هم پر غاړه اخلي، لکه: بستره "مې" جوړه کړه= "خپله" بستره "مې" جوړه کړه = ما خپله بستره جوړه کړه.

ډوډۍ دې وخوره ؟ = " خپله" ډوډۍ "دې" وخوره ؟ = تا خپله ډوډۍ وخوړه ؟ "يې" او يو نيم بل ځانګړی کمزوری کېدای شي، په يوه غونډله کې د کړند او کړي دواړو استازي وکړي، لکه: پلوشې مورته ورغله اويوه ډالۍ "يې" ورکړه.

مګر دا چې په ځېنو منځنيو ګړدودو کې دواړه ډوله کمزوري نومځري خوا پر خوا کارول کېږي. دومره معياري ارزښت درلودای نه شي، يوه دا چې غونډله پېچلې کوي او بله دا چې د ټولو وګړو او ګڼو لپاره بشپړ او ړون نه لري او له دې سره يې د ګډون (التباس) کېدون هم شته، لکه په دې غبرګه غونډله کې: د نارنج مانۍ په اړه مې اورېدلي وو. خو تصوير او انځور "مې يې" لا تر دې دمه نه و ليدلی (ګوربت، يوويشتمه ګڼه ۴۹ مخ). د ننګرهار خواته دغلته د دويم کمزوري (تولنومځري) پر ځای "ورته" کاروي چې يو څه غوره ګڼل کېدای شي، لکه: ... انځور "مې" "ورته" لا تر دې دمه نه و ليدلی. همداسې (درته، راته) هم کارول کېږي، خو بيا هم کره نه ارزول کېږي، بلکې د دې اړتيا پېښېږي چې له اړوندو غبرګو کمزورو نومځرو څخه يو پر غښتلي بدل شي.

۳- پښتو د انګرېزي ناټيکنو مځري يا مبهم ضمير (۹۳ مخ) "one pl. ones" سيده انډول نه لري، لکه:

دا ښه دي. This is the nice one .

دا ښه دي These are the nice ones.

پارسي يې په وړاندې بيا د درېيم يو ګړي وګړي (مفرد غايب) ناټيکنو مځری کاروي، لکه:
اين خوبش است. يا : اين از خوب هايش است.
له همدې کبله "د کابلی "پښتو والا هم د پارسي (- ش) تر اغيز لاندې داسې وايي:
ښه يې دی، يا : ښه يې دي. يا هم د "دا" له ملتيا سره سره:
دا ښه يې دی، دا ښه يې دي.

۴- کله کله پښتو د انګريزي ناټيکنو مځري (۷۶ مخ) "it" او جرمني "es"... په وړاندې د "دا" پر ځای د درېيم وګړي کمزوري ناټيکنومځري "يې" پر کار اچوي، لکه په داسې غونډله کې:

نن "يې" وروي. It rains to day.

(= نن اوري) Es regent heute.

په ګړنيز يا ځرګنديز غونډ (Idiomatical or expressional phrase) کې، لکه: ډېره يې توده مه خوره! Take it easy.

Wie geht es?

څنګه تېرېږي ؟ څنګه يې؟

دا څومره وخت نيسي؟ How long does it take?

Wie lange geht es?

۵- په پښتو کې د پارسي، انګرېزي، جرمني او نورو ډېرو ژبو په توپير هېڅکله يو لېږند (متعدي) کړ (۹۴ مخ) بې کړيه (مفعوله) راتلای نه شي،

لکه:

پارسي: او مينويسد.

انګرېزي: He writes.

جرمني: Er schreibt.

خو لکه څنګه چې يو نيم پښتون يې د کابلي پښتو په پېښو همداسې را پښتو کوي: دی يا هغه ليکي. کره پښتو: دی يا هغه يو څه ليکي يا ليکل کوي.

۶- بېلابېل وييکي (۱۳۳ مخ)

۱) "هن" د "دا دی" او پارسي "اينك" په مانا د "ګوندې، ګنې، کاشکې... غوندې د چارټاکو کړونو ورته چار پر ځای کوي، لکه:

"هن" ما خو درته وويل چې ما ستا لاره کتله

اوس ته وايه رښتيا چې تا د چا لارې کتې

۲) چك (په زورکي) يو بل وييکی (Interjection) يا هيجاني غږ (مخ).دی چې په ځېنو ګړدودو کې د "نه" ځواب په توګه کار بدنګ لري، لکه:

يو پوښتي: ډوډۍ دې وخوړه؟

بل يې ورغبرګوي: چك!

۳) "کنه" د ويناو ابنتي او ټينګار وييکي په توګه کارول کېږي، خو د نورو وييکو په توپير د غونډلې په سرکې نه، بلکې په پای کې راځي.

د رديف په توګه:

توره چې تېرېږي، خو ګوزار لره ((کنه))

زلفې چې ولول شي خو خپل يار لره ((کنه))

که جلا وليکل شي، کړولي جاج "وګرنه" ښندي چې د "ګنې" يوه مانا همداسې ده او بله يې له "ګوندې" سره برابره ده.

۴) "هډو" کوزه خوا زياتره د "هېڅ" کړول پر ځای کارول کېږي، لکه:

ګنډېر "هډو" سړی نه دی.

له "هېڅ" سره يوترېښتي ټينګاري کړول رامنځته کوي، لکه:

دلته "هڅو هڅ" اوبه نشته.

د ناټيکنو مخري"څه" په ملتيا هم ټينګاري کړول رامنځته کوي، لکه:

دلته "هڅو څه" اوبه نشته

۸- چارټاکي کړونه يا Modal verbs (۱۵۷مخ):

۱) "توا" د (ته وايې) يا (ته به وايې) او پارسي " ګويا" د "ښايي" "بويه، بايد"... غونډې له کړ رغنده ټوکونو. يا په بله وينا چارټاکو کړونو څخه شمېرل کېږي او له "ارکاييك" والي سره سره په کندهاري ګړدود کې په همدې ښه ژوندی پاتې دی چې د غبرګغونډلې د لومړنۍ (څېرمه) غونډلې په توګه د دويمې (آرې) هغې پرتليز او ورتني چار او جاج ورټاکي. لکه دښکارندوی په بولله (پټه خزانه ۵۲ مخ) کې:

... ته وا ، راغله له ختنه کاروانونه.

۲) "ګنې" هم زياتره د " توا" په څېر جاج ښندي او کله هم د "ومنه، باور وکړه، که نه، ګنې" په مانا کارول کېږي. لکه د خوشال په دې شعر کې:

... ګنې ، ما به د مغول ګرېبان پاره کړ

۳) "ګورې!gwáre " د پارسي"زنهار، هشدار!" دانډول په توګه يوبلنوييکی(interjection) دی چې هم د ګوابښنې (اخطار،جاج ښندي او هم د "پام!" يا " پام کوه!" ، لکه:

ګورې، ما درته څو خله وويل!

ګورې، ناروغه نه شې!

۴) "پام!" د "پام کوه!" د لنډيز په توګه د "ګورې" غونډې دګوابښنې او سپارښتنې جاج او چار پر ځای کوي.

۵) "پرې"يا"پرېږده!" د " اجازه راکړه" او " هيلې" جاج او چار را اخلي. لکه د استاد حمزه شينواري په دې شعر کې

پرېږده، چې لفظونه د دروغو دې رښتيا کړم

ته را ته سبا سبا کوه زه به ببګا کړم

(پای)

پایڅور

د ژبپوهنې بنسټونه
او
غږپوهه

۱ - څپرکی

د ژبپوهنې بنسټونه

نیولیك

(پایځوړ : د ژبپوهنې بنسټونه او غږ پوهه)

سرلیك	مخګڼه
۱ - **څپرکی** : د ژبپوهنې بنسټونه	۹
ژبه	۹
ژبه څنګه لومړی ځل منځته راغلې ده؟	۶
اندو ژبه	۷
ژبه یوه ټولنیزه پدیده ده	۷
ژبنی چار څنګه ترسره کېږي؟	۸
آر او رښتیني ژبني توکونه	۸
غږ و ژبه . غږپوهنه او ژبپوهنه	۹
د غږ او لیك ، یا ژبې او لیك اړیکی	۱۰
توری ، ابېڅې (الفبې)	۱۱
لیکدود ، ژبه او ګړهار	۱۲-۱۱
د وینا توکونه ، ګړدود ، کره ګړدود	۱۲
زنځیري یوونونه (واحدونه)	۱۳
اواز ، خپلواك (واوېل) ، بېواك	۱۴-۱۳
نیمواك ، غبرګغږ ، بلغږ	۱۴
خج ، زېروبمي	۱۵
اهنګ ، بېلتون وپیوستون ، څپه	۱۶
وازه - تړلې څپه ، ګړ (مورفیم)	۱۷-۱۶
ازاد - تړلی ګړ ، بلګړ	۱۷
ګړ اواز ، ګړپوهه (صرف) ویی	۱۸
وییپوهنه ، پورویی ، غونډله (جمله)	۱۹-۱۸
غونډ ، غونډله پوهه (نحو) ، د غونډلې توکونه	۲۰-۱۹
نومونه ، ځیزنوم ، پژنوم ، مانا نوم ...	۲۰
ستاینوم (صفت)	۲۱
شمېر نوم	۲۲
نومځری (ضمیر)	۲۳
کړ	۲۴

سرليك	مخگڼه
كړنومى ، كړولى ، كړول	۲۵
اېښى ، اېښوونى ، وييكى (ادوات)	۲۶
سربل	۲۷
اوستربل ، تاړى	۲۷
ژبپوهنه ، ژبه او ژبپوهنه	۲۸
نښنپوهه ، ماناپوهه ، پښتپوهه ، ژب-ادبپوهنه	۳۰
گړدود پوهنه ، پښويه (گرامر)	۳۱
آرپوهه	۳۲
بېچار پېر (ارگاتيف)	۳۳
كړاوونه (تمرينونه)	۳۴
۲ - څپركى : غږپوهه	۳۶
د غږپوهې او اوازپوهې اړيكي	۳۷
غږپوهه او ډولونه	۳۸
همرنگي او ډولونه	۳۹
(منخ -) خپلواكونج	۴۰
ويناييز يا گړهاري غږي	۴۱
سابيز غږي	۴۱
انځورونه	۴۳-۴۲
غږښتيارغي غږي	۴۴
د ناغږښتيا اكر (حالت)	۴۴
ويند غږي ، تمبزي ، د ستوني تشه	۴۵
د خولې تشه ، زېږ ډولونه	۴۶
د خولې ، ژبې او شونډو انځورونه	۴۷
تم (انسدادي) غږونه	۴۸
پزيز ، مښن ، رغښتي ، يوړېي	۴۸
اړخيز ، نامښن ، زېږځي ، زېږ غږي	۴۸
وتوځي ، كومكي وتوځي	۵۰-۴۹
كړاوونه (تمرينونه)	۵۰
نوموني (اصطلاحات)	۵۲-۵۱
اځليك	۶۴

۱- څپرکی

د ژبپوهنې بنسټونه

۱-۱: ژبه (*Language*) :

د غږیزو او اوریزو پیلامو (سېمبولو) یو داسې کسبي او اتفاقي غونډال (سېسټم) دی چې د یوې ټولنې وګړي یې یو له بله د پوهولو او راپوهولو لپاره پر ژبه راوړي او یو بل ته یې اوروي .

یا په بله وینا :

ژبه د یو لړ اختیاري ویېزو او اوریزو سېمبولونو (پیلامو) یوه ټولګه ده چې هر یو سېمبول یې زموږ د یوه ذهني انځور ښکارندویي کوي .

دا انځورونه د انساني چاپېریال او مهال څیزونه، ځانګړتیاوې، پېښې او کړه وړه رااخلي . په دې توګه ژبه د انسانانو ترمنځ د پوهولو راپوهولو یوه آله او وسیله ګرځي .

۱-۲: ژبه څنګه لومړی ځل منځته راغلې ده ؟

ژبه له ټولنیز ژوند سره سمه منځته راغلې ده . داسې چې د ټولنیز کار په بهیر کې لومړی د نغوتو او اشارو او وریسې د جړو پړو ولولیزو او هیجاني غږونو په بڼه غږېدا پیدا شوې او بیا له هغو څه د پرله پسې ټولنیزې اړتیا په توګه ژبه منځته راغلې ده . په دې توګه د نړۍ د بیلا بېلو لومړنیو (ابتدايي) ټولنو ترمنځ بیلا بېلې ژبې رارغبدلې دي . په دې مانا چې د نړۍ ژبې هم د بیلا بېلو انساني ټولنو یا توکمونو غوندې یوه ګډه آره (منشا) نه لري .

ژبه د انسان د فکري بشپړتیا تر هرڅه زیاته ځلانده او نژدې پیلامه ده . یا په بله وینا، ژبه د پوهاوي راپوهاوي هغه سېمبولیکه غږېزه - اوریزه وسیله یا اوزار دی چې ودې یې بشر د انسانیت

بشپړتیایي پړاو ته رارسولی او د لیك ایجاد یې بیا د مدنیت او څانګه پرمختیایي پړاو ته، تر دې چې تر دغه ایجاد ترمخه بشري تاریخ تر تاریخي پېړه بهر (ماقبل تاریخ) بلل کېږي .

۱-۳: اندو ژبه : د انسان فکر چې هر ډول وي، د غږېدلو یا لیکلو او یا انځورولو پر وخت همېشه او هرومرو له ویيو (کلمو) سره ملګري وي . ویيي (کلمې) د اندونو (فکرونو) مادي استر ګڼل کیږي. شعور یوازې د دغه مادي استر په مرسته راتلونکو توکمونو ته د لېږد وړ دی .

انسان یوازې د ویيونو په مرسته وکړای شول او کولای شي، خپل اندونه او د څیزونو او مادي پدیدو، موخو او لیدتوګو آګاهانه غبرګونونه (انعکاسات) ثبت کړي، له خپلو همځېلو سره ازمېښت او الواك (نظر) وونجوي، د یوې موخې لپاره پر ټولنیز او ګډ کار لاس پورې کړي او د یوه پښت یېبری (بریاوې) راتلونکي پښت ته ورولېږدوي . ژبه د ځانخبری یا شعور په وده او د مجرد او تیوریك اند په راپیدایښت کې ستره اغېزه لري .
د ژبې پیدایښت او بشپړتیا چې د انسان ټولنیز کار دی، د انساني شعور له بشپړتیایي بهیر سره نه شلېدونکي اړیکي لري .

د زېږند کار په بهیر کې بشر څیزونه او پدیدې او ګډ لاملونه (عوامل)، خوځښتونه او اوښتونونه نومولي دي او جوت او مجرد جاجونه (مفاهیم) یې منځته راوړي او په دې توګه یې خپل شعور بډای کړی او بشپړ کړی دی له همدې کبله وایو :
ژبه له آره له ویيونو نه رغېدلې ده چې هر یو د یوې بهرنۍ غږیزې بڼې او یوې مانیزې منځپانګې لرونکی دی . یوازې تش غږونه له مانا پرته ویيي او ژبه کېدای نه شي . د عیني واقعیت انګازه د ویيونو په مانا کې موندای شو او دا مانا د ویيي په غږونو کې ځای نیسي او خوندي کېږي او د ټولو همژبو وګړو لپاره اړوندویي ټولنیزه او ټولپوهیزه (عام فهمه) مانا پیدا کوي چې د هغې په وسیله خپلې ګروهې او موخې څرګندوي او نورو ته لیږدوي .

په لنډ ډول دري څیزه او کړنه - کار، اند او ژبه د ټولنیز زېږندویه کار پر بنسټ هممهال منځته راغلل او بشپړتیایې وموندله . دغه درې واړه یو له بله یو نه شلېدونکي یووالی لري په دې ترڅ کې کار د دغه دیالکتیکي یووالي بنسټ جوړوي .

۱-۴: ژبه یوه ټولنیزه او دنده یې پدیده ده
ژبه د نښو، پیلامو (سېمبولو) د یوه غونډال (سېستم) په بڼه یوازې انسان پخپله ټولنه کې زده کوي چې د هغې په مرسته خپل اندونه (فکرونه)، غوښتنې، انګېرنې او ننګېرنې (خیالات او إحساسات) نورو همځېليو (همنوعانو) ته څرګند کړي او په دې توګه سره د پوهولو او راپوهولو اړیکي وساتي . د همدې له مخې وایو چې :

ژبه یوه دنده یي (کسبې)، تړوني (اتفاقي) ټولنیزه او مدني پدیده ده، نه فطري او طبیعي او عضوي چې مخکې له مخکې د انسان په خټه کې اخښلی چار اوسي، لکه سهیز، ساییز او وژیز (هضمي، تنفسي او عصبي) جوړښتونه او د هغو چارو نه . دا چې موږ د خپلو غړو، لکه د (ژبې، اووریو، غاښونو، شونډو، تالو، ستوني، مری، سږو او داسې نورو) په وسیله غږېږو او په دې توگه یې غږیز، یا ژبني غړي بولو، دا مانا نه لري چې گوندې دغه غړي له آره د همدې دندې لپاره جوړ شوي دي، بلکې هر یو ځانته جلا - جلا بیولوجیکي او طبیعي دندې لري، لکه خوراك، څښاك، ساایستنه او داسې نور. او ژبنی دنده یې څېرمه او ضمني دنده بلل کېږي، هغه هم په کسبي ډول په کړاو (تمرین) سره.

۱-۵: ژبنۍ چار (عملیه) څنگه ترسره کېږي ؟

کله چې یو څوك (غ) وغواړي. یو څه (خ) پر ژبه راوړي، لومړی یې په مغزو کې یو غږ انځور (ځ) جوړېږي، چې یو روحي چار دی، ماغزه غږیز غړي پر کار اچوي چې دغه (ځ) د سا هوا او بیا بهرنۍ هوا په مرسته د غږ پر څپو بدل کړي . په دې توگه د هماغه غوښتنې یا موخې (خ) ذهني غږ انځور (ځ) د ویلو او اورېدلو وړ گرځي او گړنی یا ژبنی چار ترسره کېږي . نو که غږېدونکی (غ) غواړي، هماغه (خ) بل یو چا (ا) ته څرگند کړي، په بله وینا (ا) د (غ) خبرې واوري، همدا چار په سرچپه ډول پیل وپای مومي :

له غوږ نه یې مغزو ته د (ځ) فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له (خ) سره د (ځ) روحي سازښت . مانا دا چې که اورېدونکی (ا) پر خپل وار هم وغواړي له غږېدونکی (غ) سره وغږېږي، نو د ده (ا) له غوږه د غږېدونکی (غ) تر غوږ پورې به هماغه لار وهي، لکه پاس چې څرگنده شوه، نو په دې توگه دا سکالو یا خبرې اترې په لاندې ډول انځوروو :

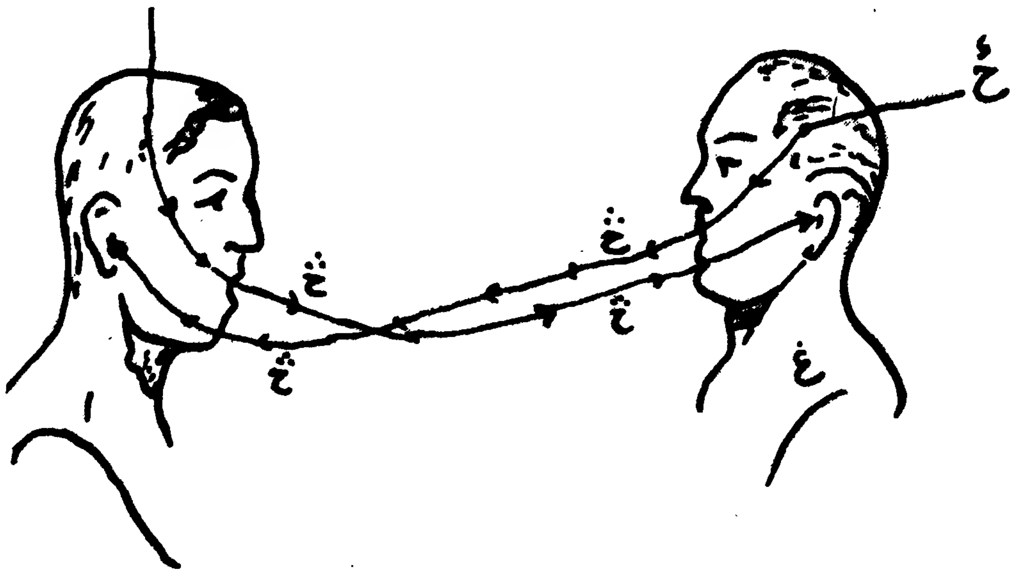

۱-۶: آر او رښتیني ژبني توکونه

د ژبې آر او رښتیني توکونه هماغه غږونه او غږ غونډونه دي چې څرگندني، لېږدني (مخابروي)، شعوري او سېمبولیکه ځانگړتیا ولري. پارنغږونه یا هیجاني چغې که څه هم څرگندني کېدای

شي. مګر سېمبوليك ورته ويلای نه شو. د درد يا خوند، خواشينی يا خوښی ... غږونه او دغه راز د انګيوييو (طبيعي اصواتو) پېښې سوچه شعوري نه شي ګڼل کېدای، بلکې يوازې د ټولنې له خوا په "اتفاقي" ډول د يوه څه څرګندولو لپاره ټاکل شوي دي. که چېرې يو، يووستوی غږ د ژبنې توك ځانګړتيا ولري، هغه به هرومرو د دوو يا څو غږونو لنډيز وي. لکه: پښتو (آ)، يا انګليسی (a) چې د (يو) مانا ورکوي او هغه هم له آره د an (= one) لنډيز ګڼل کېږي.

۱-۷: ژبنی څېړنه د غږونو په څېړنه پيل کېږي.

غږ او ژبه، غږ پوهنه او ژبپوهنه:

ژبپوهان په ټوليز ډول ژبه د داسې مجردو او ذهني نظامونو د يوه پېچلي غونډ (مجموعې) په ډول راپېژني چې د انساني مغزو له زېږندو څخه ګڼل کېږي او د وګړو ترمنځ د اړيکي ټينګولو لپاره په کارېږي.

د دغې پېژند (تعريف) له مخې ژبه يوه مانيزه او ناتوکيزه (غېرمادي) پديده ده. له بلې خوا دا چې غږ هوايي څپې دي، نو مادي ګڼل کېږي. له دې کبله وايو: غږ يوه توکيزه ښکارنده (پديده) ده چې د غوږ له لياري ننګېرل کېږي او نه شي کېدای چې د ژبې د ذهني نظام يو توك وشمېرل شي. له دې ټولو څرګندونو سره غږ د يوه داسې توك په توګه له ژبې سره اړيکی پيدا کوي چې ژبني نظامونه پکې راڅرګندېږي. په دې ډول ويلای شو چې: د غږ او ژبې ترمنځ هماغه ډول اړيکی دی، لکه د يوې موسيقي آلې د يادښتونو (نوټونو) د غونډ (ټولګې) او د هغې د ترسره شوې بڼې ترمنځه، په بله وينا، غږ د ژبې د مانيزو (مجردو) ذهني نظامونو لپاره يوه ننګېرلې (محسوسه) توکيزه او ګړنی نښه ده.

څنګه چې د ژبپوهنې په څېړنو کې د ژبې د مجردو او ذهني نظامونو پوهېدنه په عملي توګه په ژبنی ماده کې، د دغو نظامونو له ښکارندويی پرته کيدونې نه ده، نو هرومرو ژبنی څېړنې د ژبې د غږونو له څېړنې سره پيل کول په کار دي. له دې کبله غږ پوهنه بايد د ژبپوهنې د هغو سريزو په لړ کې وشمېرل شي چې لوستنه يې د ژبنيو پلټنو لومړی آړ (شرط) بلل کېږي.

پر دې سربېره څنګه چې په غږ پوهنه کې د غږيزو پلټنو ډګر پر هغه ډلې غږونو پورې راچاپېرېږي يا محدوديږي چې يوازې په ژبه کې پر کار لوېږي او ناژبني غږونه له آره په غږ پوهنه کې تر څېړنې لاندې نه راځي. بايد وويل شي چې غږ پوهنه په ژبپوهنې پورې تړلې پوهه ده. په دې ډول ژبه يوه يوازينی ذهني پديده ده، له دوو بيلا بېلو مادي څرګندونو سره چې يوه وييزه بلل کېږي او بله اوريزه.

۸- : د غږ او لیك، یا ژبې او لیك ترمنځ اړیکې

لیك هم لکه غږ د یوه داسې توك (مادې) په توګه چې غږیز نظامونه رانغاړي، له ژبې سره اړیکې پیدا کوي . د همدې ټکي له مخې له لیك سره د ژبې اړیکې هماغسې یو اړیکي دي، لکه د غالۍ دنقش او د هغې داوبدلې بنې ترمنځه اړیکې . مګر دا اړیکې له هغه اړیکي سره توپیر لري چې د غږ او ژبې ترمنځ شتوالی لري . ځکه د غږ او ژبې ترمنځ اړیکې سیده او بې واسطه دي، هغه هم په دې وروسته لاسوندونو (دلیلونو) :

۱ - د هر ډول لیك تر نوښتنې (اختراع) له مخه، ژبې په سلونو او ښایي په زرونو کلونو له غږیزو نښو څخه د خپل یوازیني مادي ځرګند ځای په توګه کار اخیست، په داسې حال کې چې د لیکنیو نښو (سېمبولو) کارونه څه ناڅه یوه نوې پدیده ده چې تاریخچه یې تر پنځو زرو کلونو څخه تېره نه کوي .

۲ - لیك د ژبې د غږیزو نښو د لیکنې لپاره رااېستل شوی او له همدې کبله، لکه چې، له مخه وویل شول، لیکنۍ نښې د غږیزو نښو له لارې په ناسیده ډول له ژبې سره اړوند ېږي.

کوم لاسوندونه چې د دغې خبرې د پخلي لپاره وړاندې کېدای شي، دا دي چې هرکله په یوه ژبه کې ستر غږیز بدلونونه رامنځته شوي دي، د هغې ژبې د لیکنیو نښو بدلون ته هم اړتیا پیدا شوې ده . که څه هم دغه کار په ډېرو ژبنیو ټولنو کې له ځنډونو سره مخامخ شوی ؤی . چې غوره بیلګې یې انګلیسي او پرانسي لیکنې سېستمونه دي او هغه دا چې یې لیکونوله ژبنیو بدلونو سره هیڅ کوم بدلون نه دی موندلی او ستونزې یې رامنځته کړې دي، په نورو خپلوانو ژبو لکه الماني، اسپانیي، ایتالیي، روسي، بلغاریي ... کې بیا څه ناڅه له ژبنیو بدلونونو سره لیکنې سمونونه هم راغلي دي او تر دا منځ واټن کم شوی دی . خو په سرچپه ډول داسې هېڅکله نه دي شوي چې لیکنی بدلون پر ژبني غږیز نظام کوم اغېز ښندلی وي. له دې کبله ویلای شو چې لیکنی نښنه د ژبنۍ غږیزې نښې لپاره لیکنی نښنه ده . یا په بله وینا ، که غږ د ژبې ښکارندوی دی، نو لیك د غږ ښکارندوی دی .

۳ - د لیکنیو نښو (تورو) پر کار اچولو لپاره کېدای شي، د انسان له بدني غړو پرته له نورو وسیلو څخه هم ګټه واخېستل شي . په داسې حال کې چې د غږیزو نښو کارونه له غږیزو غړو پرته کېدون نه لري . له دې کبله بې ځایه نه ده چې ومنو، د ژبنیو غږونو کارونه ډېره اسانه او بې سرخوږه ده او لکه توري په کاغذ ، قلم او نورو وسیلو پورې تړلې نه ده . نو باید غږونه ترلیك له مخه او پخواني وي . بله دا چې لومړني انسانان د لوښو (ابرازو) له پلوه تل په تنګسه کې ول او تر لیکه ورته غږیدا اسانه وه، که څه هم پخپله ژبه هم یو لوښي ګڼل کېږي او د نورو لوښو له جوړېدنې او پرمختګ سره یې سمه رغښدنه او پرمختګ موندلی دی .

۴ - غړیزې نښې د ژبنیو نظامونو په څرګندونه کې زیاتې دقیقې دي او په دې برخه کې داسې وړتیاوې یا امکانونه لري چې د لنډو تنګو لیکنیو نښو له هغو سره په هیڅ ډول د پرتلې وړ نه دي . همدا خبره ده چې د ساري په توګه یوه لیکلې غونډله (جمله) په هره ژبه کې کېدای شي، په بیلا بېلو جولوله بیلا بېلو ماناوو سره ولوستل شي . په داسې ډول هره غونډله چې ویل کېږي، یوازې په یوه بڼه لیکل کیدای شي . نو په دې توګه وینا په هره ژبه کې تر لیکنې زیاته ژوره او دقیقه ده .

له همدې لامله ژبپوهان په خپلو څېړنو کې وینا ته زیات ارزښت ورکوي چې له غړیزو نښو څخه جوړه شوې ده . او له لیکنې څخه تروسې - وسې ډېره کوي چې له لیکنیو نښو څخه رغېدلې ده . بیا هم دا لاسوند (دلیل) دی چې په ژبپوهنه کې د ژبې ګڼی اړخ تر لیکني هغه غوره دی او د ژبې ژوندۍ بڼه ګڼل کیږي . او په دې لړ کې د یوې - کره غږ پوهنې، پښویې او لیکلارې تر ټولو باوري او اړینه سرچینه ده .

۵ - همدا اوس په نړۍ او بیا په ځانګړي ډول زموږ پخپل هیواد کې لاډېرې ژبې شته چې لیك نه لري او د ژوندیو ژبو په توګه د خلکو ترمنځ ویل کېږي او شتمن ګڼی ادب لري، لکه نورستاني، دردي او یا پامیري ژبې .

۱-۹: توری (حرف) : هغه لید وړ انځور دی چې د یوه اواز (←) یا څو اوازونو ښکارندویې کوي .

۱-۱۰: ابېڅې یا الفبې (الفبا) : د هغو ټولو توریو ډلې ته وایې چې د یوې ژبې د ټولو اوازونو انځورنه کوي . بشپړه ابېڅې هماغه ده چې د هر یوه اواز لپاره یوه نښه (توری) ولري دغه راز ابېڅې ته غړیزه یا فونیمیکه ابېڅې وایې .

۱-۱۱: لیکدود : املا یا آرتوګرافي د یوه ټاکلي الفبایي سېستم په چوکاټ کې دننه د یوې ژبې د وییونو (کلمو) کښنګ، لیکدود او ډول ته وایې . د ساري په توګه په اوسني پښتو الفبایي سېستم کې ځېنې توري د یوه ویي په هره برخه کې له بل توري یا توریو سره یوځای لیکل کیږي او ځېنې یکې په نیمګړې توګه یو له بل سره نښلول کېږي . سم لیکدود هماغه دی چې تر کېدنه پورې د یوې ژبې وییونه داسې انځور کړای شي چې په لوستلوکې یې تېروتنې ونه شي . په بله وینا، د توپیر او نه ګدون (عدم التباس) آر (اصل) پکې پرځای شي. لیکدود که څه هم تر ژبې زیاته تړوني (قراردادي) بڼه لري او څنګه یې چې اړوند ژبپوهان او لیکوال وټاکي، هماغه د اړوندې ژبې لیکدود بلل کېږي، مګر لکه څنګه چې ژبنۍ نښې (سېمبولونه) د توپیر او نه ګډون پرېنسپ منځته راغلي دي، نو په لیکدود کې هم دغه آر (اصل) پرځای کول اړین دي .

۱-۱۲: ژبه او ګړهار - (Language (Langue) and Speech (Parole))

لکه څنګه چې په (۱-۱) (۱-۲) او (۱-۳) کې وویل شول، ژبه د انسانانو ترمنځ د پوهاوي یا مخابروي وسیلې په توګه د تړوني (قراردادي) غږیزو او اوریزو نښو یا سېمبولونو سېستم دی . مګر د نوې ژبپوهنې استادان چې سوسیور یې په سر کې دی، تردغه نامه لاندې دوې نومونې سره توپیروي، یوه پخپله ژبه د یوې ګوښې (مجردې) پدیدې او بله د ژبني چار (ګړهار) په توګه، په دې ډول :

ژبه یا لنګویج (لانګ) هغه انساني اړتیا ده چې د هغې په مرسته غږېږي .

او وینا ، ګړهار - سپیچ (پرول) ګړنی چار (عملیه) او جوته (مشخصه) څرګندونه ده (اولرینښ ۱۰۷) .

ماریوپای (۱۶۰) وینا یا پرول داسې راپېژني : په یوه ټاکلي اکر کې د یوې ټاکلې یو ګړې (فردی) ژبې کاروني (استعمال) ته وینا یا پرول وایي .

۱-۱۳: د وینا توکونه - اجزای کلام - Parts of speech

هغه ټولی (کتیګوری) دي چې په هغو کې د یوې ژبې ویيونه (←) ډلبندي کېدای شي . څه که دغه ډلبندي په غونډله ییزه رغاونه (←) کې د هغې د چار (فنکش) له مخې وي او یا د هغې د بڼې، اوړون ډول (طرز ګردان) او داسې نورو له مخې (ماریو - پای - ۱۶۱) . په وینا توکیو کې د غونډۍ له توکو په توپیر ناسېمبولیك توکونه، لکه ولولیز یا هیجانی او طبیعي غږونه یا انګینومونه (۱-۵) هم رااخېستل کېږي .

۱-۱۴: ګړدود - ګویش یا لهجه - *Dialect* : د یوې ژبې هغه ځانګړې بڼه ده چې په یوې ټاکلې جغرافیایي سیمې، تاریخي پېر (دورې)، ټبر یا ټولنیز پوړ (قشر) او یا پاړکي (طبقې) پورې اړه لري . د نړۍ هره ژبنۍ کورنۍ له آره له یوې لرغونې مورنۍ ژبې څخه منځته راغلې ده . داسې چې د هماغې مورنۍ ژبې بېلا بېل ګړدودونه د مهال او چاپېریال له بدلون سره پر بېلا بېلو خپلواکو ژبو اوښتي او په دې ډول یې یوه ژبنۍ کورنۍ رامنځته کړې . د هرې کورنۍ دننه بیا نورې ګړدودي ډلې ټپلې یا څانګې او ښرانګې وده وش مومي او په پای کې ژبني دریځونه راخپلوي .

۱-۱۵: کره یا معیاري ګړدود: که د یوې ژبې د ټولو ګړدودو له منځه یو ګړدود د ټولنیز، وټیز، فرهنګي، سیاسي، کولتوري او سیاسي دریځ د لوړوالي له پلوه د دغې ژبې په ښکارندویۍ د ورځني لیکني کارونګ لپاره وامرل (انتخاب) شي، لیکنی، ادبي، رسمي، ټولیز یا په لنډ ډول یو یوازینی کره ګړدود ګڼل کېږي او د دې په وړاندې نورې بڼې ناکره ګړدودونه . که څه هم دا

ګړدودونه د کره ګړدود په پراخوالي او بشپړوالي کې بې برخې نه دي . د زماني په تېرېدو سره کره ګړدود د اړوندې ژبې تر هر یوه ګړدوده زیات بشپړ او بډای کېږي . نور ګړدودونه ورو - ورو تر اغېزې لاندې راوړي او په پای کې یې نشتوي، یا په بله وینا ، هغه ټول په خپل ځان کې ځایوي او بیرته یو تقریبي ګړدودي - ژبنی یووالی منځته راوړي، ځکه هغه مهال بیا ګړدودي بریدونه (وییز، ګړني، ګرامري او لېکزیکي توپیرونه) پخپله ړنګېږي او بیرته یوه ټولیز ګډ سېستم (ژبې) ته اوړي.

د پرانسې نومیالي ژبپوهاند خبره، نن سبا ګړدودي توپیرونه د یووالي خوا ته روان دي او تر وېش یا انشعابه یې د یووالي کېدون ډېر دی . (اندرې مارتین ۵-۱۴) .

رښتیا هم اوسنی علمي او تخنیکي پرمختګ د دې لامل شوی دی چې نه یوازې د یوې یوازینۍ ژبنۍ ټولنې د غړو ترمنځ، بلکې د ټولې بشري نړۍ د اوسیدونکو ترمنځ اړیکي ټینګ شي او د دې پر ځای چې دا راز توپیرونه زیات شي، په سرچپه ډول ورو ورو لږېږي .

۱-۱۶ : زنځیري یوونونه (واحدونه)

هغه دي چې د ګړهار په بهیر کې پرله پسې او پیوست راځي، په بله وینا : که ګړهار د خپلې لوښې له مخې یو زنځیر وګڼو، نو دغه راز یوونونه پکې د بیلا بېلو کړیو په څیر پرله پسې او پرله پېیلي راڅرګندېږي او هر یو یې د جلا غړ په نامه بلل کېږي . له همدې کبله دغو غړونو ته زنځیري یوونونه (واحدونه) هم ویل کېږي (حق شناس ۶۹) .

۱-۱۷ : نازنځیري یوونونه

هماغو (رنګارنګیو) ته وایي چې بې له ژبني آر (پرله پسیوالي) منلود غړونو، وییونو او نورو ژبنیو ټوکونو (اجزاوو) ترمنځ پېښېږي او په دې توګه د مانا بیلا بېل تیاره اړخونه څرګندوي. یا په بله وینا ، داسې ژبني یوونونه (واحدونه) دي چې د ګړهار په بهیر یا زنځیر کې جوت ځای نه لري، بلکې کولای شي، خپل ځای وونجوي (عوض کړي) او د ځانته جلا (مستقلو) زنځیري .یوونونو په شمار کې را نه شي، لکه : فشار یا خج، اهنګ، بیلتون او پیوستون (فصل ووصل)، زیروبمې، وزن یا ریتم او داسې نور .

۱-۱۸ : اواز، واج = واک - *Phoneme*

د ژبې تر ټولو کوچني غږیز توک (عنصر) ته وایي چې پخپله کومه مانا نه لري، مګر په مانیزو توکونو (وییونو) کې مانیز توپیر پېښوي، د ساري په توګه : (ت) په پښتو کې یو اواز دی چې یو

ویی یې لکه (تور) له یوه بل ویي، لکه (پور) څخه توپیر کړی دی . پښتو له ۳۶ اوازو څخه جوړه ده . اواز د زبر له مخې لاندې ډولونه لري .

۱-۱۹: خپلواك - ویل - *Vowel*

هغه اواز ته وايي چې راپیدا کېدل یې بې له کوم ستر هوایي بندیزه ترسره کېږي، لکه : ا، و، ی ... . پښتو ۷ خپلواکه لري .

۱-۲۰: بېواك - همخوان - کنسوننت - *Consonant*

هغه اواز ته ویل کېږي چې له راپیدا کېدو، یا په بله وینا، له خولې څخه د راوتو پروخت د سا هوا له بندیز سره مخامخېږي، لکه: ب، پ، ت، ټ، گ، ك .... د پښتو بېواکو شمېر ۲۹ دی .

۱-۲۱: نیمواك - نیم واکه - Semi Vowel

هغه اواز دی چې د خپلواك او بېواك دواړو دنده پرځای کوي او د دواړو ځانګړتیاوې لري . یا په بله وینا، که په یوه څپه (۱-۲۹) کې د زړي یا هستې (حرکت) کار ورکړي، د خپلواك بڼه غوره کوي، که نه د بېواك . لکه منځنی اواز په بېل (bel) او بیا (byā) کې، یا لکه (و) په گل gol او gwəl کې . پښتو نیمواك اوازونه (و-w) او (ی -y) دي .

۱-۲۲: غبرگغږ - واکه مرکب - *Diphthong*

هغه ته وايي چې د خپلواك او نیمواك په ملگرتیا منځته راځي او لکه یوستووی اواز یووار پتلیز له خولې راوځي د یو غبرگغږ لومړی ټوك یو خپلواك او دویم ټوك یې یو نیمواك اواز وي، لکه زورواله ی (ay) او زورکي واله ی (əy) اوداسې نور.

۱-۲۳: بلغږ - واجگونه - *Allophone*

د یوه یوازیني اواز (۱-۱۸) بېلا بېل ډول یا بڼې ته وايي چې د راز – راز څپو په بېلا بېلو برخو (پیل – منځ – پای) یا د ځېنو اوازونو په گاونډ کې رامنځته کېږي، لکه : (ب) چې په (بر) کې یو راز (ساییز) ویل کېږي، په (غبرگ) کې بل راز (لږ ساییز)، په (خوب) کې بل راز (ناساییز) او په یوه ترلي یا بېواکه غونډ (کلستر) لکه (برم) کې یو ډول (لږ ساییز) او په وازه څپه کې، لکه (به) کې بل ډول (ساییز) . په دې توگه یو یوازینی اواز (فونیم) څو څو ډولونه (بلغږونه) درلودای شي .

۱-۲۴: ځینې خپلواک یا واویل واز او یا ترلي بلل کېږي . واز دا مانا چې په وینګ کې یې شونډې ناګردې وازې پاتې کېږي او داسې نښنه کېږي : a ،(à) ،è ،o (ò) ،u (ù) ... ترلي دا مانا چې په وینګ کې یې شونډې په روږدې توګه وازې وي او داسې نښنه کېږي : á ،é ،ó ،ú. په پښتو کې یوازې واز è، هغه هم شمال ختیځ خواته ویل کېږي چې تش یو ګړدودي ارزښت لري، لکه په (لرګې larg è) کې .

۱-۲۵: خج یا فشار - تکیه - *Accent = Stress*

هغه چار (عملیې) ته وایې چې د ژبنیو توکونو په لړ کې یو توك په زیات زور او شدت وویل شي . په بله وینا، خج (فشار) د زېږ له پلوه د هوا په فشار د بدلون د ځانګړتیاوو له ترنګ یا ترکیب، د زیروبمې له کچې یا درجې او په خپلواکیز (واولي) راکښون کې له توپیر څخه منځته راځي او د اوربدنګ له پلوه زیات رساوالي ته وایي . دا مانا چې په زیاته ځرګنده او رسا توګه یو ژبنی توك واورېدل شي . په هر غږیز بهیر کې هغه څپه خجنه بلل کېږي چې د زېږ پروخت تر نورو ګاونډیو څپو څخه په زیاته کچه پورتنۍ ځانګړتیاوې ولري . د ژبنیو توکونو یا غږیز زنځیر د زیاتوالي او کموالي له پلوه درې ډوله خجونه یا فشارونه سره توپیرولای شو :

غونډله ییز (جملوی) خج - وییز (لغوي) خج او څپیز (هیجایي) خج، لکه په (زه پوهنتون ته ځم Zə pohəntún ta jəm-) کې پر لنډو (u) خج راغلی دی چې که ټوله غونډله (جمله) په پام کې ونیسو، غونډله ییز خج (فشار) بلل کېږي . که اړوندویې (پوهنتون) په پام کې ونیسو، نو څپیز (هیجایي) خج (فشار) نومول کېږي، په بله وینا ، په لومړۍ برخه کې وایو، دغه غونډله (زه پوهنتون ته ځم) د نورو غونډلو په ترخ کې یوه خجنه غونډله ده چې په دویم ډول کې د (پوهنتون) ویی د نورو وییو (زه - ته - ځم) ترځنګه یو خجن ویی دی او په همدې توګه (- تون) د ویی د نورو څپو (پو - هن) په لړ کې یوه خجنه څپه ده .

۱-۲۶: زیروبمي - *Pitch*

زیروبمي له پرله پسیوالي، ډېر پېښېنې (تواتر) او د ریږدا له پلوه له پراخوالي څخه منځته راځي هرڅومره چې د تواتر شمېر زیات وي، غږ هغومره زیر- او هرڅومره چې لږ وي، غږ هغومره بم اورېدل کېږي . له بله پلوه چې د رېږدا لمن هرڅومره پراخه شي، غږ هغومره رسا او هرڅومره چې لنډه تنګه شي، غږ هغومره نارسا اورېدل کېږي . په دې توګه غږ یا زیر وي یا بم، منځنی، یو ډوله ولېدونکی یا جګېدونکی او داسې نور .

۱-۲۷: اهنگ - *Intonation*

اهنگ د زیروبمۍ یو ډول دی . دا مانا کله چې د ګړهار په بهیر یا اوږدو کې د زیروبمې پراختیا لمن د غونډلې (جملې) په کچه وي، هغه زیروبمي اهنګ بلل کېږي . اهنګ په پښتو کې ژبنی ارزښت لري . د ساري په توګه خبري او ناخبري غونډلې سره توپیر وي ؛ د خبري هغې اهنګ ولېدونکی او د پوښتني هغې جګېدونکی ... دی . (حقشناس ۱۲۷) .

۱-۲۸: بېلتون او پیوستون - فصل ووصل یا درنګ

بېلتون او پیوستون دا مانا چې د ژبنیو توکونو په لړ یا د ګړهار په بهیرکې دوه غړه (اوازه)، دوې څپې، دوه ګړونه، دوه وییونه، دوه غونډونه (فقرې) یا دوې غونډلې سره پټلیزې (پیوستې)وویل شي او یا ناپټلیزې یا په بله وینا، د دغو ژبنیو توکونو په لړ کې د دوو توکونو پای او پیل سره نښتي او بې ځنډه وویل شي، یوه ټاکلې مانا ښندي او که په ځنډ او لارغې سره یوله بله جلا وویل شي، یوه بله مانا منځته راوړي. د ساري په توګه که په(باري چتېك راغی)غونډله کې(باري چتېك) پټلیز ولولو یا ووایو، نو (چتېك) له (باري) سره یو نوم جوړوي، که نه (چتېك) کړول ګرځي .

۱-۲۹: څپه - هجا- *Syllable*

څپه هغه ژبنی یوون (واحد) دی چې یا یو خپلواك (۱-۱۹) وی او یا له یوه یا څو ښواکو(۱-۲۰) څخه جوړوي او په یو ځایي ډول له خولې راوځي، لکه په (ابا) کې چې دوه زړې (خپلواکه) لري، لومړۍ څپه (الف) او دویمه (با) ده . یا شخوند (šxwand) چې یو زړی (a) لري او پنځه ښواکه او په دې توګه په پښتو کې اوږدترینه څپه ګڼل کېږي. هرڅومره ښواك اوازونه چې سره یوځای شي او خپلواك اواز ورسره د زړي په توګه ملګری نه شي، څپه جوړولای نه شي، ځکه بې له دغه زړي څخه هېڅ ویل (تلفظ) کېدای نه شي. په پښتو کې د څپو اوږدوالی او لنډوالی کوم ژبنی ارزښت نه لري: نه مانیزونجون پیښوي او نه پر شعري وزن کوم اغېز ښندلای شي. هسې خو بې له هغې هره څپه هرومرو ماناواله نه وي . د ساري په توګه (اغی - ز - ه) په (اغیزه) کې دریواړه څپې هر یوه ځانته جلا جلا مانا نه لري، بلکې په ګډه یو مانیز توك (ویی) جوړوي. مګر (کور) یوه ماناواله څپه ده. یا په بله وینا، یو ویی (۱-۳۹) دی او له دې سره یو ګړ (۱-۳۲) هم دی.

حقشناس (۱۳۷) څپه یا هجا داسې راپېژني:

څپه یو مرکب غږیز یوون (واحد) دی چې له یوه یا څو زنځیري (۱-۱۶) او یو یا څو نازنځیري (۱-۱۷) یوونونو څخه رغېدلې وي. څپه یا وازه وي یا تړلې.

۱-۳۰: وازه څپه : هغې څپې ته وایې چې له یوه خپلواکه جوړه وي او یا پر یوه خپلواك پای ته رسیدلې ي، لکه : ا - به - ته - شنه - بیا - غوا - پرې - هو.

۱-۳۱: ترلې څپه : هغې ته وايې چې پر یوه بیواك پاى شوې وي، لکه : کور، خوند، شخوند، ورخ، خوږ، خوړين، خپل، برگ، غبرگ.

۱-۳۲: گړ - واژك ***Morpheme*** : گړ يا مورفيم د ژبې تر ټولو کوشنی مانيز توك (عنصر) دی چې د څو اوازو (۱-۱۸) له يوځاى کېدو څخه لاس ته راځي او له شنل کېدو څخه يې ساده اوازونه، يا په بله وينا بې مانا توکونه. که يووستوي ساده اواز مانا ولري، هم گړ بلل کېداى شي، خو هغه به هرومرو د يو پخواني (اواز غونډ) لنډيز وي (۱-۶). په بله وينا، گړ (مورفيم) د ژبې هغه کوشنی ترين مانيز توك يا مانيز يوون (واحد) دی چې که وشنل شي، بې مانا اوازونه (فونيمونه ۱-۱۸) ترې لاسته راځي او په دې توگه خپله مانا له لاسه ورکوي.

ژبنی شننه هم له آره په گړونو کېږي، نه په بې مانا غږيزو توکونو (اوازونو). ځکه د ژبې له مانيز جوړښت سره چې رښتينی ژبنی جاج (مفهوم) او رغښت (ماهيت) جوړوي، اړيکی نه لري. يو گړ پر زنځيري يوونونو (۱-۱۶) سربېره نازنځيری (۱-۱۷) هم په خپل جوړښت کې لري، لکه فشار او داسې نور.

گړونه پر ازادو او ترليو گړونو ويشل کېږي:

۱-۳۳: ازاد گړ : چې په ژبني بهير کې په ازاده او خپلواکه توگه يوه مانا ښندي، لکه : کور، اور، اوبه، مالگه ... ؛ نومونه، کړونه او کړولونه (قيدونه) د ازادو گړونو ډولونه جوړوي.

۱-۳۴: ترلی گړ :چې د گړهار په بهير کې يا د يو مانيز يوون(ويي) يو ټوك وي، لکه (- وال) په کليوال، (- ين) په خاورين، (- يز) په اړخيز کې او داسې نور تاړي، او يا د ويي ټوك نه وي، بلکې چار او مانا يې د خپلو گاونډو خپلواکو يوونونو (وييونو) په ملگرتيا سره څرگندېږي، لکه : ته، نه، و، او، سره او داسې نور وييکي.

۱-۳۵: بلگړ - واژگونه *Allomorph*

بلگړ (الومورف) د يوه يوازيني گړ (۱-۳۲) بيلا بېل ډول يا بڼې ته وايي، لکه : (- يي) په "بيدايي" کې چې د " دښتي " غونډې په يوه ويي کې د (ي) يو بلگړ بلل کېږي، يا لکه (- يم) په " اتيايم " کې چې د " څلورم " غونډې په يو ويي کې د (- م) بلگړ گڼل کېږي. دلته بنسټيز يا آر (اصلی) گړ هم (əm -) دی. همداسې " - يز " او " - ييز " هم دړواخله، لکه په " دوديز " او سيمه‌ييز " کې.

بلګړونه د یوه ګړ غړي دي چې د یوې ګرامري قاعدې (کتیګوری) څرګندوی وي او دغه توپیر د غړیز چاپیریال له کبله منځته راځي. یا په بله وینا، کله چې په یوه څپیز یا سیلابیك جوړښت کې دوه ګړونه سره یوځای کېږي، د ژبې هڅه دې ته وي چې د بېواکو یا خپلواکو د ګنې ګونې یا پرله پسیوالي د مخنیوي لپاره په منځ کې خپلواك یا بېواك اواز ورولېږي. لکه په (بهلول) کې (- ول) د (جلا کول) د (- کول) په وړاندې او یا د (څوانان) او (خانان) د (ان) ترڅنګه د (ملایان) او (میرزایان) (- یان) او د (بوډاګان) او (بیړاګان) (ګان) او داسې نور دي، په دې مانا چې دلته د یرګړی (جمع) - وروستاړی له آره (ان) دی او (- یان) او (- ګان) یې بلګړونه دي.

۱-۳۶: ګړاواز - مرکزتك واژه – *Morpho - phoneme*

هغه اوازونه چې د یوه ګړ د بیلا بېلو غړیو (بلګړونو) په توګه یو پر بل اوړي. او یا یو د بل ځای نیسي. دا راز اوښتونونو ته مورفوفونیمیکي بدلونونه وایي.

۱-۳۷: ګړاوازپوهه - مرکزتك واژه ها - *Morpho-phonemics*

د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې په هغه کې د یوې ژبې ټول ګړاوازونه او مورفوفونیمیکي اوښتونونه (همرنګي _ ناهمرنګي ...) ترڅېړنې لاندې نیول کېږي. په هغو ژبو کې چې نوموړي اوښتونونه دومره زیات نه وي، نو دغه وییینه (بحث) د ګړپوهې (←) په ترڅ کې راځي، لکه واخلې په پښتو او دري کې.

۱-۳۸: ګړپوهه - صرف - *Morphology*

ګړپوهه د پښویې هغه برخه ده چې د ګړونو (مورفیمونو ۱-۳۲) ډولونو او ځېلونو، رغاونې او اوړون سره کار لري.

۱-۳۹: ویی - واژه (لغت یا کلمه) - *Word* : ویی د غړ پوهنې (←) له مخې د یوه

مرکب غړیز یوون (واحد) په توګه پېژندلای شو چې یو خوا له یوې یا څو څپو او بل خوا له یوه یا څو ګړونو څخه رغیدلی وي. یو ازاد ګړ (۱-۳۳) چې له یوې یا څو څپو څخه جوړ وي، یو یوستووی او ساده ویی هم دی.

ځېنې ژبپوهان ویی هغه خپلواکه مانیزه ټوټه یا یوون بولي چې پر زیاتو وړو مانیزو ټوټو یا یوونونو، نه شنل کېږي، یا یې د دود له مخې څوك شنل نه غواړي. لکه: کور، مور، ښوونځی، کورنی، پوهنتون، پاك زړی، پیمخی، شېرشاه مېنه، سید نورمحمد شاه مېنه او داسې نور.

۱-۴۰: ویی پوهنه - علم اللغت - واژه شناسي - *Lexicology*

د یوې ژبې د ټولې ژبنۍ زېرمې (ویی پانګې) مانا پوهیزې (سېمانتیکي) یا ګړپوهیزې (مورفولوجیکي) څېړنې ته وايي، په بله وینا، ویي پوهنه د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې د یوې ژبې یا ژبو د ویي پانګې (vocabulary) بېلا بېل (جولیز - مانیز - منشایي) اړخونه څېړي. سیند (قاموس) کښنه (lexicography)، کښندود او ډولونه یې هم د ویپوهنې یوه څانګوړې شمېرل کیږي.

۱-۴۱: پورویی (مستعار لغت): هغه دی چې له نورو ژبو څخه یوې ژبې ته ورننوتی وي.

پور وییونه هرومرو په آره جوله او مانا په پورورې ژبه کې نه پاتېږي، لکه: سوله (صلح)، بزګر (بذرګر)، ماشوم (معصوم) د کوشني په مانا.

۱-۴۲: غونډله یا جمله *Sentence*:

غونډله یا جمله یو داسې مرکب غړیز یوون (واحد) دی چې له یوه یا څو وییو(کلمو) څخه رغیدلی او د یوه یا څو نازنځیري (۱-۱۷) یوونو په مرسته پکې یو ډول یووالی څرګند شوی وي (حقشناس ۱۴۲).

یا په بله وینا، غونډله د یووستوو یونونو (ګړونو) یو داسې اوډلی (منظم) ټول (کُل) دی، چې یو بشپړ جاج (مفهوم) او موخه (مطلب) پرې لېږدول کېږي او پوهول کېږي. له بلې خوا، دا چې خبرې اترې یا وینا (ګړهار) په غونډلو ترسره کېږي، په بله ژبه، وینا لومړی ځل په غونډلو شنل کېږي، نو غونډلې ته د وینا (←) یوون هم وايي.

۱-۴۳: غونډ - فقره، ګروه یا عبارت - *Phrase*

غونډ دیوې غونډلې (۱-۴۲)بېلا بېلې ټوټې ته وايي چې له یو یا څو ازادو (۱-۳۳)او تړلو ګړونو (۱-۳۴) څخه رغېدلې وي، او راز راز ډولونه لري، لکه نوموال غونډ، کړوال غونډ، کړول غونډ او داسې نور.

۱

۱-۴۴: غونډله پوهه - نحو - *Syntax*

لکه څنګه چې د غږ پوهې د وېينې يوون (د بحث واحد) غږ دی او د ګړ پوهې هغه ګړ دی. نو د غونډله پوهې د وېينې يوون غونډله (جمله ۱-۴۲) ده. په بله وينا، غونډله پوهه د غونډلو. دغه راز د غونډونو (فقرو) او ګړنو (ايديمونو) جوړښت اوډون، او ډولونه ترکتنې او ويښنې لانديې نيسي

۱-۴۵: د غونډلې توکونه (اجزای جمله): د غونډلې توکونه (اجزا) پر آرو او مرستيالو توکونو ويشل کېږي.

۱ - **آرتوکونه** : لکه: نومونه (څيز نومونه، ستاينومونه، شمېرنومونه او نومځري)، کړونه يا فعلونه (آر او مرستيال، اشتقاقي او ترکيبي) او ناواړېدني، يا آر او اوړيدوني. يا ستاينوميز کړولونه (قيدونه).

۲ - **مرستيال توکونه**: په دې ډله کې ټول ناواړېدوني (نه ګردانېدونکي) ګړونه، يا په بله وينا، وييکي (ادوات)، لکه اړيکوييکي (حروف ربط)، تړوييکي (حروف عطف)، سربلونه او ستربلونه، بلنوييکي (حروف ندائيه) او داسې نور راځي .

۱-۴۶: نومونه - اسما - *Nouns*

هغه ازاد اوړېدوني ګړونه يا وييونه (۱-۳۹) دي چې بې له زماني اړيکي څخه يي مانا ځرګندېدای شي، لکه : کور، اور، اوبه، تور، سپين، يو، دوه، زه، ته او داسې نور. نومونه يا نومواله ډله پر لاندې ټوليو (کټېګوريو) وېشنه مومي:

۱-۴۷: څيزنوم - اسم - *Substantive*

څيزنوم يو داسې نوم دی چې نېغ پر نېغه د يوه څيز يا ښکارندې (پديدې) نومونه (نامګذاري) او ځرګندونه کوي او دا وروسته ډولونه لري :

۱-۴۸: پژنوم - اسم ذات - *Concrete Noun*

هغه نوم ته وايي چې په ننګېرېدونکي (محسوس) څيز اړه لري، په بله وينا، يو داسې څيز نوموي چې زموږ په پنځګونو حواسو حس يا ننګېرل کېدای شي، لکه: ډبره، لرګی، اوبه، غوا، غږ، بوي او داسې نور.

۱-۴۹: مانا نوم - اسم معنی - Abstract Noun

هغه نوم دی چې په یوه نه ننگېرېدونکي (غیرمحسوس) څیز، یا په لنډه وینا ، په یوې ښکارندې (پدیدې) اړه لري او هغه نوموي، لکه: د روغ، رښتیا ، پت، هیله، مېړانه، رخه، سخه (عناد)، خوښي، ویر، اندېښنه، درناوی، بدي، نیکي او داسې نور.

۱-۵۰: ټولنوم اسم عام - Common Noun -

داسې څیز یا ښکارنده نوموي چې ځانگړې او خاص نه وي، بلکې ډولونه او ځیلونه ولري، لکه : ونه، هلك، نجلۍ، هېواد ، ښاروی، وگړی، اولس، ټرون، ژمنه او نور.

۱-۵۱: ځانگړ نوم - اسم خاص - Proper noun or name

چې یو ځانگړی څیز، پدیده، وگړی یا ځای نوموي، لکه: پښتو ژبه، پښتنواله، خوازك، زرمینه، ننگرهار، کندهار، پکتیا ، هند ، ایران او نور.

۱-۵۲: نوږ نوم - اسم جنس - Mass Noun

چې په یو نه شمېرېدونکي څیز اړه لري، لکه : زر، اوبه، وسپنه او نور.

۱-۵۳: غونډ نوم - اسم جمع - Collective Noun

چې یوه ډله او غونډ نوموي، لکه: ټولی، ټولگی، گوند ، ټبر، گورم (پاده)، رمه او داسې نور

۱-۵۴: انگینوم - اسم صوت - Onomatopoeia

چې د طبیعي یا مصنوعي اوازونو انگې یا انگازه (پژواك) نوموي، لکه: درز دروز، درزی، درزا ، درزهار، گړب، گړوب، گړبې، گړبهار، ترپ تروپ ....

پارنوم یا پارنویی (هیجاني غږ) چې د راپارېدنې یا هیجان پروخت د انسان له خولې نابېره راوځي، له درده، لکه اوه، اخ، اوخ، له ویرې، لکه وییي، ویي، له خوښۍ، لکه: وخ، واخ، هاها ...

۱-۵۵: ستاینوم - اسم صفت - یا Adjective

چې په خپلواك ډول څه نه نوموي، بلکې د یو څه ځرنگوالی نوموي، یا په بله وینا ، یو ستاینوم په یوه څیز نوم اړه لري او د هغه ځرنگوالی ښیي، لکه: تود ، سوړ، غټ، ووړ، تور، سور، ښکلی، ښایسته، غښتلی، کمزوری، روغ، ناروغ او نور.

د ستاينوم ډولونه دوه دي : ۱- لر او ۲- لنډ .

۱-۵۶: لنډ ستاينوم : هغه دی چې تر څيز نوم له مخه او ورسره پټليز راځي او لنډ پر لنډ يې ستايي. لکه : توره دړه، روغ سړی، ښکلې نجلۍ او ... دلته توره، روغ، ښکلی ... لنډ ستاينومونه دي.

۱-۵۷: لر ستاينوم : هغه دی چې تر څيز نوم وروسته راځي او له کړوالي برخې (مسند) سره پيوستون لري، که څه هم هماغه څيز نوم ستايي، لکه : دړه توره ده، سړی روغ دی، نجلۍ ښکلې ده .... دلته هماغه ستاينومونه (توره، روغ، ښکلې ...) لر ستاينومونه دي. که کړواله. يا په بله وينا، اړونده غونډله نومواله نه، بلکې کړواله وي، نو بيا هغه ستاينوم د کړول (قيد) چار پرځای کوي، لکه زلمی " پلی " راغی.

۱-۵۸: شمېر نوم - اسم عدد - *Numeral or number*

شمېرنوم هم د ستاينوم غونډې په خپلواك ډول كومه نومونه، نه كوي، بلكې په يوه څيز نوم آړه لري. خو د ستاينوم غونډې يې څرنګوالی نه، چې څومره والی او پوړوالی (تدرج) ښيي، لکه: يو، دوه، درې ... يا لومړی، دويم، دريم، څلورم ....

۱-۵۹: آر شمېر - اصلي عدد - *Cardinal Number*

لکه يو، دوه، درې، څلور ....

۱-۶۰: پوړ شمېر - وصفي يا رتبي عدد - *Ordinal Number*

چې د خپل شمېرلي پوړ يا پوړی ښيي، لکه لومړی يا يوم، دويم، دريېم، څلورم ... يوسل ويوم، دوه سوه يوم ....

۱-۶۱: ووړ شمېر (کسري عدد)

چې د اړوند څيز نوم (شمېرلي) ماتوالی او برخه والی ښيي، لکه دويمه، دريېمه، څلورمه ....

۱-۶۲: وېش شمېر (انقسامي عدد)

چې د اړوندو څيز نومونو، وېشنه او جوړه، جوړه کېدنه څرګندوي او په دې توګه د ووړ شمېر غونډې له ډېر ګړيو (جمع) څيز نومونو سره اړه لري، نه له يوه سره، لکه : يو يو، دوه دوه، درې درې، څلور څلور ....

۱-۶۳: اټکل شمېر (تخميني عدد)

چې د یوه څیز نوم پرځای غبرګ، غبرګ څیز نومونه ښیي او یو هم نه تاکي، لکه : یو دوه، دوه درې، یو درې. درې څلور، لس یوولس، شل دیرش، څلوېښت پنځوس، پنځوس شپېته ... سل دوه سوه، زر یونیم زر، دوه درې زره ....

۱-۶۴: نومځری - ضمیر - *Pronoun*

هغه ویی دی چې د یوه نوم ښکارندویي کوي، د هغه پرځای راځي او یا یې ملګرتیا کوي او د همدغې دندې له مخې د نومونو په ډله کې ځای نیسي له نورو نومونو (څیزنوم - ستاینوم، شمېرنوم) سره د نومځري توپیر دا دی چې دا پر درې ګونو اړخو (نوړي، ګنې او پېر) سربېره د (لومړي، دویم او درېیم) وګړي له مخې هم اوړون مومي (وینفرید اولریښ ۹۴۲)

۱-۶۵: وګړیز یا وګړ نومځری - ضمیر شخصي - *Personal Pronoun*

هغه نومځري ته وایي چې یا د غږېدونکي یا غږېدونکیو (لومړی وګړي) څرګندویي کوي یا د هغه چا (دویم وګړي) چې ورسره خبرې کېږي او یا د هغه چا (درېیم وګړي) چې ترې خبرې کېږي دغه راز نومځري په غښتلیو (زه، ته، دی ....) او کمزوریو(مې، دې، یې ....) وېشنه مومي

۱-۶۶: تولنومځری) - ضمیر ملکي یا اضافي - *Possessive Pronoun*

چې تول (ملکیت) او اړوندي (تعلق) ښیي، دا هم په غښتلیو (زما، ستا، د ده) او کمزوریو (مې، دې، یې) وېشل کېږي

۱-۶۷: نغوتنومځری - ضمیر اشاره - *Demonstrative Pronoun*

چې وګړي، څیز او یا پدیدې ته نغوته (اشاره) کوي، یا د هغو د نومونو ځای نیسي او یا ورسره لکه ستاینوم ملتیا کوي. پښتو دا یوازې د درېیم وګړي او واټن (لنډ، لرې، لا لرې، ډېر لرې) له مخې اوړون مومي. لکه : دغه، هغه، هاغه، هوغه ....

۱-۶۸: پوښتنومځری - ضمیر استفهامي - *Interrogative Pronoun*

چې د یوې مخامخ پوښتنې لپاره پر کار ولېږي او د وګړي، مهال، تون، څرنګوالي او څومره والي له مخې ډول ډول دی.

۱-۶۹: پلوي یا کړولي نومځری یا (ضمیر سمتي یا قیدي)

چې له آره د یوه کړ (فعل) او چار لوری یا پلو څرګندوي، خو په ترڅ کې د یوه وګړي ښکارندویي یا استازي هم کوي، لکه : را، در، ور

۱-۷۰: وييكنومځری (ضمير اداتی)

چې له وييکو (ادواتو) څخه منځته راځي او د اړوندو اداتو له چار او دندې سره سم د نومځرو او ورسره ورسره د ملګرو وييکو (اوسترېلو) ځای نيسي، لکه : پکې، باندې، لاندې، ترې، پرې، راسره، درسره، ورسره ....

۱-۷۱: غبرګون نومځری - ضمير انعكاسي - *Reflexive Pronoun*

هغه نومځری دی چې د يوه چار هم کړند اوسي او هم کړی، لکه : " ځان " په " ځان مې ژوبل کړ " کې.

۱-۷۲: ناټيکنومځری - ضمير غيرمعين يا مبهم - *Indefinite Pronoun*

چې د يوه ناجوت (نامعين) وګړي يا څيز لپاره راځي، لکه : هر، بل، نور، ټول، واړه، دواړه، څه، څو، ځينې، هېڅ، څوك ....

۱-۷۳: اړيکنومځری - ضمير ارتباطي - *Reflexive Pronoun*

چې په يوه غونډله (جمله) کې د تېرې يا راتلونکې غونډلې له يوه څيزنوم يا نومځري سره راز اړيکي ټينګوي. پښتو په جوليز ډول يو اړيکوييکی " چې " د بېلا بېلو اړيکنومځرو پرځای کاروي چې هم د څيز لپاره راځي هم د وګړي، مهال او تون لپاره.

۱-۷۴: کړ - فعل - *Verb*

کړ تر نومونو وروسته د غونډلې له آرو ټوکونو، يا په بله وينا، ازادو ګړونو (۱-۳۳) څخه ګڼل کېږي. کړ (فعل) هغه ويی دی چې د مهال (زمانې) په چوکاټ کې د يوه څه پېښېدنه څرګندوي، دا چې د کړ جاج (مفهوم) بې د زمانې له ملګرتيا، نه پوهېدل کېږي، نو ځکه ورته مهال ويی يا (زماني لغت) هم وايي، لکه : ومې خوړ، خورم ....

۱-۷۵: آرکړ - فعل اصلي - *Main Verb*

هغه کړ ته وايي چې په خپلواکه، يا په بله وينا، د غونډلې د بنسټيز ټوك يا زړې په توګه د غونډلې خبر جوړولای شي.

۱-۷۶: مرستيالکړ - فعل معاون - *Auxiliary Verb*

هغه کړ ته وايي چې له آر کړ سره د غونډلې د خبر په څرګندونه کې مرسته کوي او د يوه کړ يا چار بېلا بېل اړخونه څرګندوي، لکه: کول، کېدل، اوسېدل، استل، ول، " غوښتل ". په مرستيال کړ کې تواني کړ يا مرستيال تواني کړ هم راځي چې په پښتو کې د دري (توانستن) يا انګليسي

can) غونډي جلا جوړښت نه لري، بلکې له کړولي يا بنسټ سره د (- لای) يا په کره توګه (- آی)
او مرستیالکړ "شول" له اوړون سره جوړیدای شي. لکه زه لمبلای شم. کول او کېدل او د "شول" له
ګرداني بڼو څخه د (- آی) په وروستاړي سره چې يوه څېرمه غونډله رامنځته کېږي او بيا د
ورپسې آري غونډلې هر آر کړ " تواني " چار راڅپلوي، لکه : زه کولای شم، منډه ووهم، کېدای
شي، نن باران ووري . لکه : کولای، کېدلای (شي). نن سبا پارسي آري " توانېدل " هم لږ و ډېر دود
موندلی دی.

۱-۷۷: کړ نوم - مشتق فعلي يا حاصل مصدر- *Verbal Noun*

هغه نوم ته وايي چې د کړ له بنسټ يا له ولي (ريښې) څخه جوړېږي، لکه : خوړونکی، خوړلی،
خورنده، خورندی ...

۱-۷۸: کړ نومی - مصدر - *Infinitive*

يو کړم نوم چې په پښتو کې زياتره له کړولي (۱-۷۹) او (ل) وروستاړي څخه جوړېږي او د دود
له مخې پرې کړ نومول کېږي، بې له دې چې د (ګردان شوي) کړ غونډې له کومې زمانې، وګړي
يا نورو سره اړوندي ومومي، لکه خوړل، تلل، څښل ...

۱-۷۹: کړولی - ريشه فعلي - *Verbal Root*

د کړ هماغه زړي يا هستې ته وايي چې په ټولو بڼو او اوړونونو(ګردانونو) کې روغه رمته پاتېږي،
لکه : خور - يا خوړ - په " خورم " " خوړل کېږي " کې او داسې نور.

۱-۸۰: کړول (قيد - *Adverb*)

هغه ژبنی توك دی چې د يوه کړ د پېښېدنې پر څرنګوالي يو ډول اغېزه اچوي يا د مهال او ځای له
پلوه او يا يې د څرګندتيا ، ټينګار او داسې نورو ځانګړتياوو له مخې. آر، يا نا ورېدوني، لکه :
ژر، اوس، بيا ، تل، ورو. ناآر يا اوړېدوني، لکه : چټك، سست، توند ، په بله وينا چې له آره
نومونه، يا په بله وينا ، ستاينومونه وي .

۱-۸۱: وييککړول (اداتي قيد)

چې د وييو يا وييکو پر بنسټ پخوا رغېدلي وي، لکه : دلته، هلته، وروسته، چېرته، بېرته،
کښته، پورته، مخکې، لاندې، باندې، وړاندې، پخوا ، پرله پسې .

۱-۸۲: مرستیالکړول

چې د یوې بېښې او کړن ځانګړتیا یا اړینوالی او ناړینوالی انځوروي، لکه: ښایي، بویه، هرومرو، باید، په خوښه، په زور ...

۱-۸۳: اېښی (مبتدا یا مسندالیه - *Subject*)

غونډله (جمله) لومړی پر دوو برخو وېشل کېږي: لومړی برخې ته یې اېښی وایي، چې په هغه کې کړند او ور پورې اړوند نوکونه راځي او کړ پرې ډډه لګوي یا استناد کوي

۱-۸۴: اېښوني - خبر یا مسند - *Object, Predicate*

د غونډلې دویمې برخې ته وایي چې کړ، کړول او نور ور پورې اړوند توکونه رااخلي. څنګه چې په دې برخه کې کړ راځي او کړ د غونډلې بنسټ جوړوي، نو په نشتوالي یې نه یوازې اېښوني، بلکې اېښی هم ارزښت نه شي پیدا کولای. که نه نیمګړې او لنډکی غونډله ورته ویل کېږي. لکه څنګه چې په متلو او شعرو کې ځېنې کړونه په تېره "استل + ول" کړ لوېږي یا له ورتېرې ملې غونډلې سره عطفېږي.

۱-۸۵: وییکي - حروف یا ادوات - *Particles*

وییکي د کوشنیو، ناخپلواکو او ناوړېدونیو ګړونو (←) یوه غوره برخه ده، په دې وروسته ډول

۱-۸۶: اړیکوییکي (حروف یا ادوات ربط - *Conjunctions*)

هغه وییکي دي چې د څومره والي یا څرنګوالي یا ورته والي له مخې سره آرې او څېرمه غونډلې (جملې) نښلوي او په دې توګه زیاتره دوه - دوه سره غاړه کېږي، لکه (څومره) دیګ - (هومره) تېپر، که څه هم - بیا هم، څنګه چې - نو (څکه) ... یووستوي لکه: چې، که، هم، او، و ...

۱-۸۷: ورتني وییکي (حروف یا ادوات تشبیهي)

هغه وییکي دي چې د دوو یا زیاتو څیزونو یا پدیدو ورتوالی او همرنګوالی (مشابهت) ښیي، لکه غونډې، په څېر، په دود، لکه، په رنګ، په ډول ... په " توګه " بیا کورټ او بشپړ یو رنګوالی راڅرګندوي. دغه ورتني وییکي له "لکه" پرته د " د " سربل په وړاندې درغلي (کاذب) تړښتي او ستربلونه ګرځي.

۱-۸۸: تړوییکي (حروف عطف)

چې دوه توکونه (ویي - غونډلې) سره ملګرې کوي، لکه: او، و ...

"که " او " یا " بیا امرني (انتخابي) یا د ترویيکو سرچپه " ناترويیکي " disconjunctives بلل کېږي

۱-۸۹: تولوییکي (حروف اضافت)

چې څیزونه یا پدیدې یو له بله سره اړوندَوي . پښتو په جولیز ډول یو تولوییکی (د) لري، لکه د کندهار انار ...

۱-۹۰: سربَل - پېشینه - *Preposition*

هغه وییکی (۱-۸۵) دی چې تر یوه نوم له مخه راځي او په یوه غونډ یا غونډله (۱-۴۲) کې د هغه نوم، پېر او دریځ ښیي، لکه : (په) په (په کور کې)، (له) په (له کوره) یا(له کور سره)، (تر) په (تر گوره پورې) کې او داسې نور .

۱-۹۱: اوستربل - پسینه - *Postposition*

هغه وییکي دي چې ترنامه وروسته راځي او له سربَل سره د اړوند نوم پېر ټاکي، لکه (کې) په (کور کې)، (سره) په (له زلمي سره)، (پورې) په (په تا پورې) کې او داسې نور

۱-۹۲: تاړی - وند - *Affix*

هغه ترلی گړ دی چې شتوالی، چار او مانا یې له یوه یا ډېرو ازادو گړونو(۱-۳۳)یا وییونو(۱-۳۹) سره په یوځایوالي او پیوستون څرگندیدای شي . د یوه تاړي، په نښلونې سره یو ازاد گړ یا ویی یوه نوې جوله او مانا پیدا کوي او یو بیلنگ؛ (مشتق) منځته راوړي . د ازاد گړ یا بلگړونو او یا وییونو، یو نه جلا کېدونکی ټوك گڼل کېږي او په ویي رغاونه کې ستره برخه لري . درې ډوله دي

۱-۹۳: روستاړی - پسوند - *Suffix*

هغه تاړی دی چې د اړوند گړ یا ویي په پای پورې نښلي او د نورو - تاړو غونډې یو نوی بیلنگ (مشتق) منځته راوړي، داسې چې جوله او مانا یې له هغه بنستیز گړ یا ویي سره توپیر لري. لکه (- نی) چې له (کور) څخه (کورنی) جوړوي .

۱-۹۴: مختاړی - پیشوند - *Prefix*

هغه تاړی دی چې د اړوند گړ یا نوم په سر پورې نښلي او د نورو تاړو غونډې له نوې جولې او مانا سره یو نوی بیلنگ (مشتق) رامنځته کوي، لکه :(ور -) په (ورکول)، (پرې -) په (پربوتل) (پر -) په (پرسد)، (بې -) په (بېسد) کې او داسې نور .

۱-۹۵: منځتاړی - میاوند - *Infix*

هغه تاړی دی چې د یوه کړ یا ویي په منځ کې ځای نیسي او له نوې جولې او مانا سره یو نوی بېلنګ (مشتق) منځته راوړي او که دوه جلا وییونه سره ونښلوي، یو نوی ترنګ (ترکیب) جوړوي . په پښتو کې یوازې دا وروسته ډول نوموال منځتاړي شته، لکه: (الف) په (بیلا بېل)، (پر) په (کور پرکور)، (تر) په (لړ تر لړه)، (نا) په (زړه نازړه) او (ما) په (شورماشور) کې .

۱-۹۶: ژبپوهنه - زبانشناسي - *Linguistics*

هغه پوهنه ده چې ژبه او د هغې ځرنګوالی، رغاونه او راز راز ژبنی سکالووې (مسالی) ترڅېړنې او کتنې لاندې نیسي . څه چې په ژبپوهنه کې څېړل کېږي، هغه به یوه ژبه وي او یا څو ژبې، خو له ژبې او ژبنیو سکالوو نور څه د ژبپوهنې وینه (بحث) نه شي کېدای .

د ژبپوهنې نړیواله نومونه (اصطلاح) لینګویستیکه بلل شوې ده چې انګلیسي بڼه یې لینګویستیکس (Linguistics) ده . بنسټ یې لینګوه (Lingua) لاتین دی چې مانا یې ژبه (لسان) ده، او روستاړی یې استیکه (Astica) ورسره له یوناني څخه یوځای شوی دی چې دا د (پوهنې) مانا رااخلي . پخوا یې ژبپوهنې ته فېلالوجي (Philology) ویله .

۱-۹۷: ژبه او ژبپوهنه - زبان وزبانشناسي- *Language and Linguistics*

ژبه او ژبپوهنه سره دوه بیلا بېل واقعیتونه دي، داسې باید ونه پوهېدل شي چې ژبپوهنه ګوندې د ژبې د زده کړې مانا لري . ژبپوهنه د دې لپاره لوستل کېږي چې د ژبې په باب یوه ټولیزه پوهه ترلاسه شي او په الواکي (تیوریکي) ډول پرې د یوې بشري پوهنې په توګه علمي تنده ماته شي . د ژبې پیدایښت ځرنګوالی، جوړښت، دنده، اوښتنه، پرمختیا، پراختیا، ډیربښت، د بیلا بېلو ژبو کورنۍ، ځانګې او ښرانګې (ګړدودونه) او نور اړیکي سره د ژبې د زده کړې او داسې نور نظري او علمي مسایل یې وڅېړل شي . هرګوره له یو لړ نورو وګړ پوهنو او ټولنپوهنو ، لکه سا پوهنې، فلسفې، توکمپوهنې ... سره نوې پوهنیزې ځانګې هم رامنځته کوي . په هر ډول د ژبې زده کړه او د ژبپوهنې زده کړه سره توپیر لري . په دې توګه باید د ژبې زده کړه او د ژبپوهنې زده کړه سره ګډه نه شي . دا چې وایو پلانی ژبپوهاند دی، دا مانا نه لري چې هرومرو به په ډیرو ژبو پوهېږي او پرې غږېږي . که څوك په ډیرو ژبو پوهېږي، بې له دې چې ژبپوهنه یې لوستې وي یا پرې په پوهنیز ډول پوه شي، ډېر ژبی (پولي لینګوال) یا دوه ژبی (بیلینګوال) یې بللای شو، نه ژبپوهاند . په پارسي ژبه کې لومړي ته (زباندان) او دویم ته (زبانشناس) وایي او په پښتو ورته (ژبپوهاند) او ژبپېژاند هم ویلای شو.

۱-۹۸: د ژبپوهنې څانګې

په ژبپوهنه کې يو ګڼ شمېر څانګې او ښرانګې راځي چې غورې يې دا دي : غږ پوهنه Phonetics، پښويه (صرف ونحو)، وييپوهنه، آرپوهه (اېټيمولوجي)، مانا پوهه، ګړدود پوهنه (Dialectology) .

۱-۹۹: د ژبپوهنې ډولونه

ژبپوهنه د ژبپوهاند او ژبڅېړونکي د موخې او کار اسانتيا لپاره پر بېلا بېلو څانګو وېشل کېږي، خو لومړی پر دوو سترو الواکي (نظري) او کاروني (تطبيقي) وېشنه مومي .

۱-۱۰۰: الواکي ژبپوهنه - زبانشناسي نظري

دا څانګه په ټوليز ډول ژبني آرونه (پرنسيپونه) او عموميات څېړي چې د نړۍ پر هره ژبه کارول کېدای شي .....

۱-۱۰۱: کاروني ژبپوهنه - زبانشناسي تطبيقي - *Applied Linguistics*

هماغه توکونه او معلومات چې الواکي ژبپوهنې رامنځته کړي وي، په ژبښوونه، پښويه (ګرامر) او نورو اړتيا وړو ژبنيو چارو کې پرکار اچول کېږي او ترې ګټه اخېستل کېږي .

۱-۱۰۲ : د الواکي ژبپوهنې څانګې - شعبه هاى زبانشناسي نظري تيوريکي

الواکي ژبپوهنه دا وروستنۍ څانګې لري :

۱-۱۰۳: سرباندې ژبپوهنه - علم ماوراءاللسان - *Meta - Linguistics*

د ژبپوهنې هغه ډول دی چې په هغه کې له ژبې سره د ناژبني واقعيت د ښکارندو (مظاهرو) اړيکي څېړل کېږي. لکه د غږېدونکي او اوريدونکي له اند او اکر (تفکر او وضع) سره، له فرهنګ سره، له ټولنې سره د عيني واقعيت په توګه څېړل کېږي. د بيلا بېلو ژبو غږېدونکي انسانان د واقعيت په بيلا بېلو نړيو کې ژوند کوي (اولريښ ۷۲) .

په لنډ ډول، سرباندې ژبپوهنه د ژبې د دننۍ رغاونې او څرنګوالي او نورو ژبنيو مسالو پرځای، د هغې په شاوخوا کې څېړنې کوي .

۱-۱۰۴: هممهالې ژبپوهنه- زبانشناسی همزمانی - *Synchronic Linguistics*

چې ځيني خلك يې سپړيزه يا تشريحي (توصيفي) ژبپوهنه هم بولي، د يوې ژبې رغاونه او څرنګوالی په يوه جوت ټاکلي مهال پېر (زماني دور) کې تر کتنې لاندې نيسي .

۱-۱۰۵ : ناهممهاله ژبپوهنه- زبانشناسی درزمانی- *Diachronic Linguistics*

یوه ژبه په بیلا بېلو اوښتونکو مهالپېرو (دورو) کې څېړي، ځینې یې تاریخي ژبپوهنه هم بولي .

۱-۱۰۶ : پرتلیزه ژبپوهنه- زبانشناسی مقایسی- *Comparative Linguistics*

دلته د بیلا بېلو ژبو او خپلوانو ژبو ورتوالی او ناورتوالی څېړل کېږي .

۱-۱۰۷ : نښپوهه - علم العلایم - نشانه شناسی - *Semiology*

د ژبپوهنې په دغه څانګه کې د نښو ټولیز غونډال له ترافیکي څراغو او پخوانیو مخابراتي سېستمو نیولې تر نومهالومولتي مخابراتي او انفارماتیکي تخنیکي نښو یا پیلامو او بیا ژبنۍ نښې (سېمبولونه) ترڅېړنې لاندې نیول کېږي .

۱-۱۰۸ : ماناپوهه - معنا شناسي - *Semantics*

په دغه څانګه کې د ښووند او ښوولی یا نومند او نومولي (دال او مدلول) ترمنځ اړیکي، یا په بله وینا ، ژبني سېمبولونه (ویېونه، کړونه، څرګندنې او ګړنې ...) او د هغو مانیز ونجونه څېړل کېږي .

۱-۱۰۹ : ځېلپوهه - گونه شناسی - *Typology*

په ژبپوهنه کې دغه څانګه د نړۍ د بیلا بېلو (خپلوانو یا ناخپلوانو) ژبو څانګړې رغاونې ترکتنې لاندې نیسي او د همدغه رغاونې، ځېلونو (تیپونو) له مخې ژبې سره ډلبندي کوي .

۱-۱۱۰ : پښتپوهه - شجره النسب - *Genealogy*

په ژبپوهنه کې دغه څانګه، ژبې د خپلوۍ له مخې څېړي، په بله وینا ، له ژبنیو کورنیو او خپلوانو ژبو سره کار لري . په دې توګه د نړۍ ژبې سره د کورنۍ او خپلوۍ له پلوه ډلبندي کوي، لکه : هندو اروپایي ژبنۍ کورنۍ، حامي او سامي کورنۍ، د راویدي ژبنۍ کورنۍ، التایي (تورکو مغولي) ژبنۍ کورنۍ او داسې نورې .

۱-۱۱۱ : ژبادبپوهنه - *Philology*

دغه نومونه (ترم) له مخه د ژبپوهنې په مانا کارول کېده، خو اوس د ژبپوهنې هماغې تاریخي برخې ته وایي چې زاړه ادبي متنونه تر ژبنۍ څېړنې لاندې نیسي . په بله وینا ، په ژبادبپوهنه کې هم (زاړه) ادبي اثار څېړل کېږي او هم (زاړه) ژبني اثار، لکه : ساکي، اوستایي، ویدي، پارسي، سوغدي، کوشاني او داسې نور هغه (واریګ)

۱-۱۱۲: ژبوګړپوهنه :

دلنه د ژبپوهنې او وګړپوهنې ترمنځ اړیکي او یو پر بل اغیز څېړل کېږي (ماریو- پاڼ ۶۸) .

۱-۱۱۳: ژبټولنپوهنه - جامعه شناسی زبانی - *Socio Linguistics*

دا څانګه د ژبې ټولنیز اړونه (شرایط)، ژبزده کړه او ژبنۍ مخابره (افهام او تفهیم) رااخلي. دغه راز له ژبني چاپېریال سره د یو ګړي (فرد) اړوندي (تعلق) او همداسې نورې خبرې څېړي (اولریښ ۱۰۶) .

۱-۱۱۴: ژبفلسفه یا ژبنۍ فلسفه - فلسفه زبانی

هغه پوهه ده چې د ژبې ماهیت آره (منشا)، رواني، عقلي او هغه تاریخي خواکونه چې پرې اغېز ښندي، د ژبې او اند او ژبې او ژوند (هستۍ) ترمنځ اړیکي - څېړي (اولریښ ۱۰۹) .

۱-۱۱۵: ژبسا پوهنه - روانشناسی زبانی

دغه څانګه د ژبزده کړې او ژبکارونې او داسې نورې مسالې د رواني پېښنو له مخې څېړي .

۱-۱۱۶: ځمکژبپوهنه - زبانشناسی جغرافیایی

دغه څانګه د ژبې پراختیا او د ژبنیو پدیدو بریدونه ترکتنې لاندې راوړي (ماریوپاڼ ۱۲۴) .

۱-۱۱۷: ګړدود پوهنه - ګویش شناسی (لهجه شناسی)

د ژبپوهنې دغه برخه د یوې ژبې (۱-۱) راز - راز سیمه ییزې، ټبریزې، ټولنیزې او داسې نورې بڼې او ګړدودونه څېړي .

۱-۱۱۸: پېښویه - دستور زبان - ګرامر - *Grammar*

لاتین بڼه یې ګراماتیکه Grammatica چې ژبپوهنه مانا لري، په یوناني کې د ګراماتیکې Grammatike په بڼه د یوې ژبې د توکونو (تورو - لیك - غونډلې) د پوهې په مانا کارول شوی دی (واریګ) .

په ټولیزه توګه پېښویه د تطبیقي او بیا سپړیزې (تشریحي) ژبپوهنې یوه غوره څانګه ده چې د یوې ټاکلې ژبې رغاونه او دویونه (قواعد) او یا په لنډ ډول، د یوې ژبې رغاوني سېستم ترکتنې لاندې نیسي . څنګه چې هره ژبه څانته جلا رغاوني غونډال (سېستم) او ویی پانګه لري، نو د یوې ژبې د پېښویې په لیکنه او برابرونه کې د هماغه ژبې خپله رغاونه، دویونه او ویي پانګه په پام

کې نیول کېږي . د یوې ژبې ښوونه د بلې ژبې لپاره پرکار اچول یا د یوې ژبې ښوونه هوبهو د بلې ژبې د ښوونې په ښوونو کښل ژبپوهنیز نه بلل کېږي .

یوه ښوونه په دودیز ډول په ښوونځیو او زده کړځیو (کورسو) کې د اړوندې ژبې، یا د هغې د معیاري لیکنۍ ښې د زده کړې د اسانتیا لپاره لوستل کېږي، او د هغې په مرسته پردۍ ژبې یا ټاکلې ژبې په اسانه زده کولای شي او پخپله د مورنۍ ژبې والا د هغې په مرسته د خپل ځانګړي اړوند ګړدود (لهجې) پرځای عمومي معیاري لیکنۍ ژبه زده کوي او کاروي . ښوونه یا ګرامر لکه د یوه ډېموکراتیك ټولنیز قانون غوندې د خلکو له ژبې رااېستل کېږي او بېرته پرهغو یو برابر او بې توپیره کارول کېږي (تطبیقېږي) او بیا څوك دا ویل حق نه لري : " زما ګړدود دغه دی او لکه څنګه چې غږېږم، همدغه زما ګرامر دی او د عمومي ګرامري قاعدو یا اړوندې کره لیکلارې غاړه ایښوونې ته اړ نه یم ! ".

۱-۱۱۹ : د ښوونې ډولونه

ښوونه لکه د عمومي ژبپوهنې غوندې د څېړونکو د موخې (هدف) له مخې پر ټولیزې (معیاري) ګړدودي، تشریحي، تاریخي، پرتلیزې، ښوونیزې (تعلیمي)، اخځې (-Reference)، رغاونیزې یا (Structural)، (زېږندې یا زایشي Generative)، جوله ونجې - زېږندې ښوونې (Transformational - Generative Grammar) او داسې نورو ډولو ویشنه مومي .

۱-۱۲۰ : د ښوونې څانګې

د ښوونې څانګې هم د هغو توکونو له مخې وېشنه مومي چې ژبه له څه او څنګه رغېدلې ده، یا په بله وینا، د ژبې رغنده توکونه (متشکله عناصر) کوم دي . ژبه د غونډو (عباراتو) او غونډلو (جملو) له ترتیب او ترکیب څخه رغېدلې او جملې د وییو (کلمو) او نورو ټاکنده توکونو، او ټاکنده توکونه د انساني غږونو له اوډون او تړون (ترتیب او ترکیب) څخه جوړېږي او دغه اوډونونه او تړونونه په هره ژبه کې ځانته بېلا بېل دودونه، دویونه (قاعدې) او غونډال (نظام) لري، په دې توګه که وغواړو، د یوې ژبې رغاونه (ساختمان) وڅېړو، پر دغو درو څانګو یې وېشو :

۱- اواز پوهه یا فونیمپوهه، ۲- ګړپوهه (صرف)، ۳- غونډله پوهه (نحو) .

۱-۱۲۱ : آرپوهه یا ریشه شناسي *Etymology*

د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې په یوه ژبه کې د ژبنیو توکونو آره او تېر مهال څېړي او د هغو لومړنۍ لرغونی بنسټ جوتوي . (ماریو- پای) .

د اولرېښ له مخې له يوناني مانا (رښتيا او لرغونتيا) سره سمه هغه يوه پوهه ده چې د ژبنيو نښنو له آرې (منشا) او د ويي رغاونيز جوړښت له مخې د هغو اړوندي څېړي . په بله وينا ، له اتمولوجيکي خپلوۍ، ولېو (ريښو) او بنستيزې مانا څخه خبرې کېږي . همدارنګه له تاريخي پلوه د هغو له غږيزو بدلونونو، غږيزو دودونو او مانيزو بدلونونو څخه . لکه پښتو سر غږونه (غ - ل - و) په لرغونو سرتمغږونو (ګ - د - ب) پسې ځي .

په اتمولوجيکي ډول زړه - دل، لرى - دور - تېل (تېلوېژن) يا پلار - پدر - فادر - فاتر - پاتر ... سره خپلوان بلل کېږي .

۱-۱۲۲ : بېچار پېر - حالت مجهول - *Ergative Case*

ارګاتيف يو نوموال پېر يا اسمي حالت دى چې د هغې له مخې د لېږند کړ (متعدي فعل) کړى (مفعول) يا د نالېږند کړ (لازمي فعل) کړند (فاعل) سره بدلېدونکي وي . په دې ډول اړوند کړ ته بېچار يا ارګاتيف کړ ويل کېږي او اړوند پېر (حالت يا صيغې) ته بېچار يا ارګاتيف پېر وايي او يا په لنډ او تولېز ډول ارګاتيف سېستم هم نومول کېږي . دغه سېستم يا پېر په باسك او اسکيمو ژبو کې ډېر ليدل کېږي او د انګرېزۍ په ګډون (کولېنز ډيکشنري) په نورو ژبو کې څه ناڅه رامنځته کېږي . په پښتو کې تېر مهال لېږند کړ يو مخيز ارګاتيف پېر لري، په دې مانا چې دغلته کړ د کړند (فاعل) پرځاى د کړي (مفعول) اړوند (تابع) دى، لکه " ما ډوډۍ وخوړه ؟ سره له دې چې " ما " ورسره کړند پېر لري، خو د کړ اېښني (مسنداليه) کړى (ډوډۍ) راځي .

په نا تېر لېږند کړ کې د ارګاتيف څرك همدومره لګي چې د " ما "، " تا " غوندې اوښتي نومځري، يا په بله وينا، د کړند له ښو سره سره د کړي (مفعول) دنده پر غاړه اخلي، نه د اېښني (مسنداليه) او کړند هغه، لکه په (زمرك " ما " وهي)، (ببرك " تا " وهي) کې .

۱-۱۲۳ : برسېرن او ژور جوړښت - *Surface and deep structure*

برسېرن جوړښت هغه ته وايي چې له يوې (ګړپوهيزې يا وييپوهيزې) ستې سره اړوند روستاړې، يا په بله وينا ، له يووستوو وييونو سره نور ويي هسې بابز نښلول شوي وي او د ستې يا يووستوي ويي پاى يا تړ - خپلواك هماغسې روغ رمټ پاتې وي، لکه برخه وال barxa-wāl . ژور يا آر جوړښت هغه دى چې ستېه يا يووستوي ويي له اړوندو توکو سره بې له کوم خپلواکه نښلول شوي وي، لکه برخوال barx-wāl .

نورې جوړه جوړه بېلګې، لکه : پوهنه تون - پوهنتون، ژوى بڼ - ژوبڼ، پانګه وال - پانګوال، ځمکه وال - ځمکوال . سيمه وال، يا سيمه ييز او داسې نور ورته جوړښتونه ځکه همداسې برسېرن پاتې کېږي چې د خپلواك په غورځېدا سره يې په مانا کې بدلون راځي .

۱-۱۲۴: کړاوونه (تمرینونه) :

۱ - ژبه څه ته وايي ؟
۲ - ژبه څنګه منځته راغلې ده ؟
۳ - ژبه ولې یوه ټولنیزه او دنده یي (کسبي) پدیده ده ؟
۴ - ژبنی چار څنګه ترسره کېږي ؟
۵ - ژبه توکیزه پدیده ده، که مانیزه ؟
۶ - ژبه او لیك سره څه اړیکی لري ؟
۷ - توری او غږ سره څه توپیر لري ؟
۸ - لیکدود څه ته وايي ؟
۹ - ابېخې (الفبا) څه ته وايي ؟
۱۰ - د ژبې او وینا توپیر سره څنګه کولای شئ ؟
۱۱ - د وینا ټوکونه کوم دي ؟
۱۲ - ګړدود څه ته وايي ؟
۱۳ - معیاري ګړدود څنګه راپېژنئ ؟
۱۴ - زنځیري او نازنځیري واحدونه څه مانا ؟
۱۵ - اواز (فونیم) څه ته وايي او څه ارزښت لري ؟
۱۶ - اواز په څو ډوله دی ؟
۱۷ - فشار یا خج له ډولونو سره په یوه جمله کې وښیاست ؟

۱۸ - څپه یا هجا څه مانا ؟
۱۹ - ګړ (مورفیم) څه ته وايي او کوم ډولونه لري ؟
۲۰ - ویی څه ته وايي ؟
۲۱ - غونډله (جمله) څه راز ژبنی یوون (واحد) دی ؟
۲۲ - په غونډله کې کوم ټوکونه راځي ؟
۲۳ - نومونه په څو ډوله دي ؟
۲۴ - نومځري په څو ډوله دي ؟
۲۵ - کړ ول څه ته وايي ؟
۲۶ - تاړي څو ډوله دي ؟
۲۷ - ژبني یا غږیز غړي څه ته وايي ؟
۲۸ - وییکي څه ته وايي او کوم ډولونه لري ؟
۲۹ - ژبپوهنه څه ډول پوهنه ده ؟
۳۰ - د ژبپوهنې څانګې راوپېژنئ ؟
۳۱ – پښویه د ژبپوهنې په کومې برخې پورې اړه لري او د څه په اړه غږېږي ؟
۳۲ – بېچار پېر یا ارګاتیف څه ته وايي، په پښتو کې یې بېلګه راوښیاست !
۳۳ - له لومړني څپرکي څخه مو څه زده کړل ؟

۲ - څپرکی

غږپوهه - آوا شناسی - *Phonetics*

٣٦٢١٢

۲ - څپرکی

غږپوهه (*Phonetics*)

۲-۱ : غږ پوهه (سپړپوهه) - آوا شناسي (خن شناسي) - *Phonetics*

دلته هر راز ژبني غږونه په تولیز ډول څېړل کېږي . که دغه غږونه زنځيري (۱-۱۶) وي، که نازنځيري (۱-۱۷) او یا ژبني (فونیمېکي) ارزښت ولري او که نه. دا مانا چې هرومرو یو داسې غږیز یوون (واحد) اواز نه شي کېدای چې د یو مانیز توك په جوړونه کې کومه اغېزمنه برخه ولرلای شي، بلکې د یوه یوازیني غږ (اواز) توکونه یا بلغږونه (۱-۲۳) ګډل کېږي .

نن سبا غږ پوهه، آوا شناسي، فونولوجي او فونېټېکس په یوه مانا کارول کېږي او بیا د هغه په دننه کې د فونېټېکس او فونیمېکس توپیر کوي . دا دی، تر دې وروسته سرلیك لاندې به پرې پوره رڼا واچول شي .

۲-۲ : د غږ پوهې او اوازپوهې اړیکي

د ژبې غږونه کولای شو، له دوو بېلا بېلو اړخونو څخه ترڅېړنې او سپړنې لاندې ونیسو . زموږ موخه دا ده چې وګورو، په یوه ژبه کې غږونه څه ډول رازېږي، د هغو په منځته راتګ کې کوم غږیز غړي پر کار اچول کېږي او فزیکي لوښه (خاصه) یې څه راز ده، کوم فزیکي لاملونه د یوې ژبې غږ د بلې ژبې له غږ سره توپیروي، غږونه څنګه اوربدل کېږي، یا یې په یوځای کیدنو کې څه ډول بدلون راځي او بیا هغه څنګه راځي او داسې نور، دغه راز څېړنو ته غږ پوهه وایي . نو په غږ پوهه کې زموږ موخه د غږ زېږ او فزیکي لوښې پېژندنه ده، یا په بله وینا، د هغه موند نه ده .

له بله پلوه ښایي د غږونو له څېړنو څخه مو موخه دا وي چې وپوهېږو، په یوه ځانګړې ژبه کې هر یو غږ څه چار (نقش) پرغاړه لري . کوم یو غږ په یوه ځانګړي غږیز غونډ کې د بل یو غږ پرځای

وکارول شي او یا د یوه ژبني بدلون لامل شي (د ساري په توګه، مانا وونجوی) او کوم یو غږ چې د بل پرځای وکارول شي، کوم بدلون نه پېښوي، او یوازې په وینګ (تلفظ) کې ګډوډي راولي. غږونه د کومو ژبنیو دودونو (قواعدو) له مخې سره تړنګ مومي او لازیات ستر جوړښتونه، لکه څپه، ویی یا عبارت منځته راوړي، څه راز غږیز تړنګونه په یوه ژبه کې کېدون لري او څه راز تړنګونه کېدون نه لري او دودونه دویونه یې څه دي . دغه راز پلټنو ته اواز پوهه (فونیم پوهه) وايي .

په دې توګه اوازپوهه د ژبې د غږیز نظام څېړنه ده او د غږونو د زېږ، فزیکي لوښې او منځته راوړنې له څرنګوالي سره کار نه لري .

له پورتنیو خبرو څخه دا پایله (نتیجه) اخېستلای شو چې د غږپوهې سکالو (غږ)، یا په بله وینا ، یوه فزیکي او عادي پدیده ده، خو د اوازپوهې سکالو غږیز غونډال (نظام) او په هغه کې د غږونو چار (نقش)، یا په بله مانا ، یوه ذهني او مجرده پدیده ده . د ژبې غږیز غونډال د همدغې ژبې د بېلا بېلو غونډالونو یوه برخه جوړوي، نو اوازپوهه د ژبپوهنې یوه برخه ده. د غږپوهې څېړنه د اوازپوهې په برخه کې د څېړنې یوه سریزه ده، په دې مانا ، ترڅو چې لومړی په غږپوهه کې د ژبې د غږونو پېژندنه ترسره نه کړو ، نه شو کولای، په اوازپوهه کې د یوه داسې نظام چې د غږونو ترمنځ شته دی او هغه دویونه (قاعدې) چې پرهغه نظام واکمني لري، ترڅېړنې لاندې ونیسو .

غږ پوهه (Phonetics) دا وروسته درې څانګې رااخلي :

۲-۳: زېږیزه یا تولیدي غږپوهه - *Articulatory Phonetics*

چې پکې د ژبې د سپهونو یا غږونو sounds څېړنه او سپړنه (تشریح) د غږیزو غړو او د هغو د تولیدي نقش له مخې ترسره کېږي .

۲-۴: اکوستیکه (آزمایښتي یا لابراتواري) غږ پوهه- *Acoustic Phonetics*

دلته د غږ پنځپوهې یا صوت فزیك په مرسته هغه غږونه چې د غږیزو غړو په وسیله جوړېږي او په ژبه کې کارول کېږي، د فزیکي ځانګړتیا له پلوه سپړنه مومي او ډلبندي کېږي .

۲-۵: اوریزه غږ پوهه - *Auditory Phonetics*

د ژبې غږونه (سپهونه) چې څنګه د اورېدونکي له خوا اورېدل کېږي، څېړي . لکه څنګه چې لیدل کېږي، په دې لړ کې تولیدي غږ پوهې تر دوو نورو زیات پرمختګ کړی او ډېره کارول کېږي او اکوستیك (آزمایښتي) غږ پوهه لابراتواري لوښو او سامان ته اړتیا لري .

۲-۶: مورفو- فونولوجيکي اوښتني- *Morpho - Phonological Changes*

مورفو - فونولوجيکي اوښتنې دې ته وايې چې يو اواز په يوه څپه يا ويي کې له مخکې يا وروسته اواز سره همرنگی شي . که له دغه غږيز بدلون سره گړيز بدلون هم رامنځته شي، مانا دا چې مانيز بدلون هم راولي، نو دغه بدلون ته مورفو - فونيميکي (فونولوجيکي) بدلون وايي، لکه : پښتو خوږ - چې آره بڼه (خور -) يې د وسمهال د ولی په توگه پاتې ده او بدله بڼه (خوږ -) يې د تېر مهال کړولی گرځېدلې ده .

۲-۷: پرمختگې همرنگي - *Progressive Assimilation*

چې په يوه څپه، گړياويي کې يو اواز له مخني اواز سره همرنگی شي، لکه د بخښل خ + ښ چې په شمال ختيزو گړدودو کې سره يو په بل کې مدغم (خ + ښ = خ) شوي او بخښل پر بخل اوښتی دی .

۲-۸: پرشا تگې همرنگي - *Regressive Assimilation*

چې په يوه څپه، گړ يا ويي کې يو اواز د وروستي اواز تراغېز لاندې راشي او د هماغه په رنگ شي، لکه په پومبه او تمبه، يا پوروييو اگبر (اکبر) کې او داسې نور.

۲-۹: گاونډه همرنگي

چې اواز په خپل چاپېريال کې له خپل مخني يا وروستني اواز سره همرنگي ومومي، له (مخني) سره، لکه (بخل) چې پرمختگې گاونډه همرنگي جوړوي اوله وروستي سره، لکه په (پومبه) کې، پرشاتگې گاونډه همرنگي منځته راوړي.

۲-۱۰: ناگاونډه همرنگي

چې په يوه گړ، ويي يا څپه کې يو اواز د يوه داسې (مخني يا وروستني) اواز تراغيز لاندې راشي او د هغو همرنگی شي چې په گاونډ کې يې نه وي، لکه : (ن) له (ل) سره په نونس (نولس) کې. په دغه بېلگه کې چې وروستی اواز له مخني اواز څخه اغېزمن شوی پرمختگې ناگاونډه همرنگي بلل کېږي . د پرشا تگې ناگاونډې همرنگی، لکه په يو نيم گړدود کې چې زنځير پر ځنځير اوښتی دی.

۲-۱۱: ناهمرنگي - ناهمگونی - *Disassimilation*

د مورفو - فونولوجيکي اوښتني هغه ډول دی چې په يوه ژبني چاپېريال (گړ – ويي – څپه) کې همرنگ اوازونه سره ناهمرنگي شي، لکه: په لمونځ کې (ل) او (ن) . البته ناهمرنگي هم پرمختگې او پرشا تگې او له دې سره گاونډې او ناگاونډې کېدای شي .

۲-۱۲: اوړن - قلب - *Metathesis*

هغه غږ بدلون ته وايي چې د يوه ګړ، ويي يا څپې د اوازونو په اوډون (ترتيب) کې پېښېږي، لکه په څمکه - مځکه، روځ - ورځ، ږغ - غږ کې.

۲-۱۲: غورځن - حذف يا کاهش - Omission

چې له يو ګړ، ويي يا څپې څخه يو اواز وغورځي او کم شي، لکه پېر (پېرړ)، ړه (زړه) او چرخول (چرګ خول) کې.

۲-۱۳: ډېرن - افزايش - *Addition*

هغه پېښې ته وايي چې په يوه ژبني چاپېريال (ګړ، ويي يا څپه) کې يو اواز هسې د يوه خواږه اهنګ يا (Euphony) په توګه زيات شي، بې له دې چې کوم مورفو- فونولوجي ونجون پېښ کړي، لکه د (ن) زياتېدل تر (ګ) له مخه په منګر (مګر) او مونږ (موږ). يا د (د) زياتېدل په (ن) پسې، لکه په چمند (چمن)، سيند (سين)، دروند (درون)، او ارماند (ارمان) کې.

۲-۱۴: ساندهي يا غوندله غږونج - Sandhi

چې له آره په سانسکريت پورې اړه لري، خو کېداى شي په پښتو کې يې هم کوم څرك ولګي. د ساندهي مانا پيوستون دى او په دې اند چې په يوه غونډله کې د څېنو وييونو د پاى غږونه او د وريسي وييو د پيل غږونه يو له بله اغېزمن شي. په دې توګه يې موږ په (غونډله غږونج) ژباړو.

۲-۱۵: منځخپلواکونج - *Ablaut*

Ablaut چې له آره يوه الماني ژبپوهنيزه نومونه ده، د کړوالې يا نوموالې ستې د څپې يو خپلواك پر بل خپلواك اوښتنې ته وايې او په دې توګه د نورو ډېرو هندو اروپايي ژبو غونډې د پښتو نوم اوړون او کړ اوړون هم يوه په زړه پورې لپاره ګڼل کېږي. موږ په پښتو کې هم په همدې جاج " منځخپلواکونج " راژباړلى دى. په دې ترڅ کې کېداى شي، يو کړ يا نوم داسې اوړون ومومي چې هېڅ پايلې (ختامې) ته هم اړتيا پيدا نه کړي، لکه د تېر مهال " کوت " لپاره د کت - Kat منځخپلواك - a - پر - o - اوښتل يا د " ټوپك " او " دښمن " ډېر ګړى (جمع) د وروستنيو څپو د a په زورکي a کولو رامنځته کېږي. خوږ، سپور، پښتون، لمونځ او داسې ورته نومونه بيا د اوړون لپاره پر منځخپلواکونج سربېره نورې اوړونې پايلې هم په ځان پورې نښلوي، لکه پښتون، پښتانه، پښتنو يا لمونځ، لمانځه، لمنځونه او لمنځونو (همدا راز د ګرپوهې اړوندې سکالووې)

۲-۱۶: هيات *Hiat*

یو بل راز غږونج او هغه هم خپلواکونج دی چې په پښتو او نورو ډېرو ژبو کې پېښېږي . داسې چې په یو ویي کې دننه یا دوو پرله پسې ویيو د پای او پیل (زیاتره همرنګه) خپلواکه یو په بل کې ادغام شي او هماغسې یو اوږد خپلواك منځته راوړي، لکه اړخ - آړخ په (اړخ پـاړخ) کـې د ننګرهار خواته چې له آره به اړخ پر اړخ وو .

۲-۱۷: وینايیز یا ګړهاري غړي - اندامهای گفتار- *Organs of speech*

لکه څنګه چې ورته لا له مخه نغوته وشوه، ژبني غږونه د زېږېدنګ او اوریدنګ له مخې څېړلای شو. په تولیدي غږپوهه (۲-۱) کې ژبني غږونه په تولیز ډول د ګړهاري غړو له پلوه پېژند (تعریف) مومي . داسې چې هر یو غږ د ګړهار یا وینا د بهنځ (مجرا) په کوم ځای کې زېږي او د زېږ پروخت یې ګړهاري بهنځ څه اکر (حالت) غوره کوي . په دې توګه د هر یوه غږ په پېژند کې ګړهاري غړو ته لږ تر لږه دوه ځلې نغوته کېږي . یوځل د غږ زېږ ځي او بل ځل د غږ زېږ په بهیر کې د غړو د څرنګوالي له پلوه . د ساري په ډول د (ب) غږ د پېژند څرنګوالي او دا چې زېږند غړي یې دواړې شونډې دي او زېږځی یې د دواړو شونډو پیوستون ټکی دی، نو ورته غبرګشونډیز غږ. یا په بله وینا ، اواز (۱-۱۸) وایو. له بلې خوا څنګه چې د "ب" له زېږ سره دواړې شونډې د وتونکې سا هوا بهنځ بندوي، نو دغه اکر (حال) ته تمبنت (انسداد) وايي او په دې توګه د "ب" په پېژند کې وایو: "ب" یو غبرګشونډیز تم غږ یا اواز دی .

د دغې څرګندونې پربنسټ غږونه د بیلا بېلو غړو په نامه نومول کېږي. (شونډیز- غبرګشونډیز- غاښیز...) او له دې سره غړي هم په بیلا بېلو نومونو وېشنه مومي.

دلته د مخنۍ وینا (۱-۴) بیا یادول په کار دي چې غږیز، ژبیز یا ګړهاري غړي دا مانا نه لري چې ګوندې هغه له آره په پنځیز (طبیعي) ډول د همدې پازې (ګړهار) لپاره پیدا شوي دي، بلکې د ساري په توګه ګورو چې شونډې، غاښونه، خوله، ژبه او داسې نور ځانته جلا جلا فېزیولوجیکي پازې لري او غږ زېږ یې تشه یو څېرمه پازه ګڼل کېږي چې انسان یې په کړاو او تمرین سره ترسره کوي.

غږیز یا ګړهاري غړي د غږ زېږ په برخه کې د بېلا بېلو ونډو او نقشونو درلودني له پلوه پر دغو وروستو درو ډلو وېشل کېږي :

۲-۱۸: سايیز (تنفسي) غړي - اندامهای تنفسی *Respiratory Organs*

په دې ډله کې سږي، مرۍ، کرنکې (د سږو نلونه) راځي. د سا اېستنې میکانېزم د دې لامل کېږي چې هوا سږو ته له بهره ورننوځي او بیا ترې بېرته رابهر شي. دغه دواړه بهنګه په تېره دویم دا په

۲۱۷

غړ زېږ کې پرکار ولېږي. سایېز غړي د غړ زېږ په هځه د خوځند ځواك د زېږ لپاره داسې ور میکانېزم رامنځته کوي چې د هغه په وسیله نور ګړهاري غړي پرخوځېدو راولي . (۱ – ش)

۱- ش : سایېز غړي

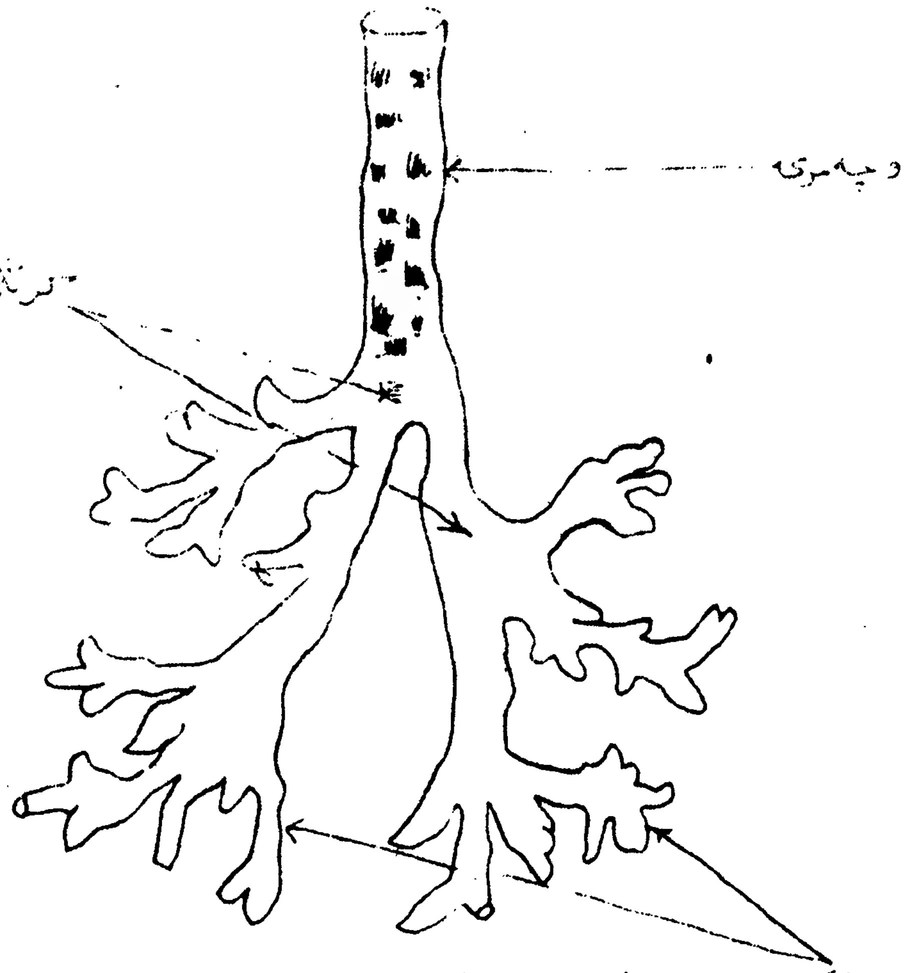

ش (۱) سایېز غړي

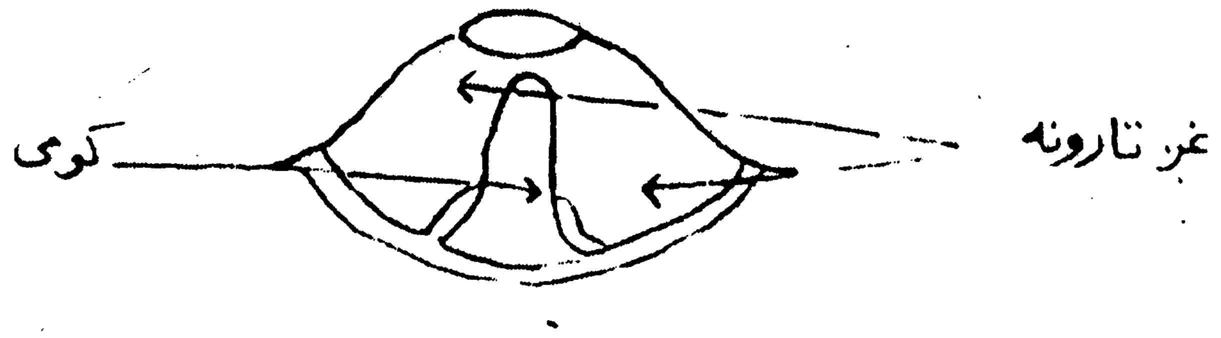

ش (۲)

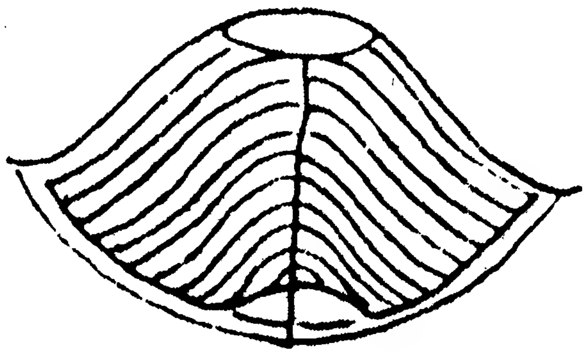

ش (۳) دغبز توالي حالت

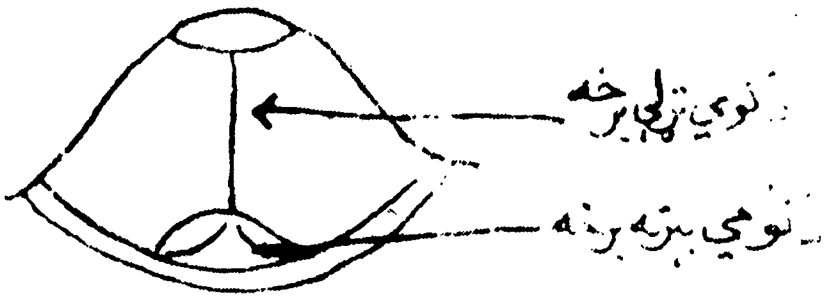

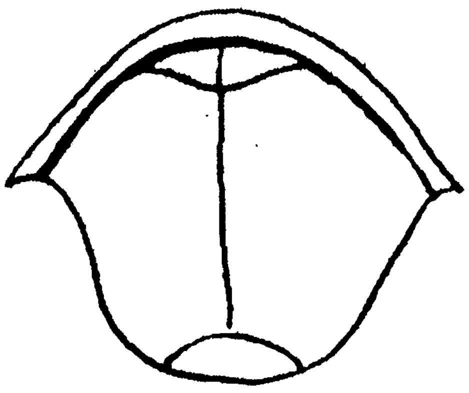

ش (۵) دتم حالت

۲-۱۹ : غږنتیا رغي غړي - اندامهای واك ساز - *Phonatory Organs*

دغو غړو د حنجرې (چنغړك) په نامه په یوه کړ پندیزه تشه کې ځای نیولی دی او د مرۍ په پورتنۍ برخه کې پراته دي. په چنغړك کې دوه شونډیز ډوله او ډیرې نرمېدونکې پردې په پراته (افقي) ډول ځای لري چې غږیز تارونه بلل کېږي (که څه هم تار ډوله نه دي). د غږیزو تارونو ترمنځ تشه، ججوره یا کومی (glottis) نومېږي. د غږیزو تارونو فېزیولوجیکي پاژه د وازېدنې او بندېدنې په وسیله د سا اېستنې او ننه اېستنې اوډون (تنظیم) دی. بل دا چې د درنو شیزونو د جګولو په وخت کې سږو ته د هوا د تګ او راتګ په مخنیوي سره د ګوګل د کښته ولېدنې او ماتېدنې مخه نیسي. (۲ - ش)

د زېږیزي (تولیدي) غږ پوهې له مخې د غږنزېږو غړو ستر چارونه (نقشونه) په وروسته ډول دي :

۲-۲۰ : غږن زېږ - تولید واك - *Articulation of Voice*

د غږنوالي د زېږ لپاره سره غږ تارونه نژدې کېږي، ترهغې چې د وتونکې سا هوا په بهیر کې یو څه آړ (مانع) رامنځته شي. د وتونکې سا هوا تېرېدنه د دې لامل کېږي، غږ تارونه چې سره یو تربله ورغلي دي، په رېږدا شي. (۳ - ش) له همدې رېږدا څخه غږنوالی جوړېږي.

واك (غږنوالی) له پرله پېیلو (منظمو) څپو سره یوه غږ Sound یا اواز (Phoneme) ته سندریزه (موسیقاري) لوښه ورکوي . د غږ همدغه ځانګړتیا ده چې سندرغاړې ترې د سندرې په کښنه کې ګټه اخلي .

د غږ د زېږو بمې، رساوالي او نارساوالي کچه زیاتره د وتونکې سا هوا په فشار او د غږ تارونو د رېږدا په پرله پسېوالي، لوړوالي او پراخوالي پورې سیده اړه لري. د غږنوالي د زېږ پروخت د غږ تارونو اکر (حالت) ته د غږنتیا رغونې اکر وایي . هغه غږونه چې د زېږ پر وخت یې، غږ تارونه د غږنتیا رغونې په حالت کې دي، غږن بلل کېږي، لکه : د "ز" غږ او هغه غږونه چې د زېږ پروخت یې غږ تارونه د غږنتیا رغونې په حالت کې نه دي، ناغږن ګڼل کېږي، لکه د "س" غږ . او له همدې کبله "ز" ته د "س" غږن څېل یا وارینت وایو .

۲-۲۱ : د ناغږنتیا اکر - حالت بېواکی - *Breath Position*

دا هغه اکر دی چې غږ تارونه یې د طبیعي کښنې پروخت ځانته غوره کوي . په دغه اکر کې غږ تارونه یو له بله جلا درېږي، چنغړك بېرته (۲ – ش) او د وتونکې سا هوا بهنګ بې له خنډه له کومې (چاکنای) څخه تېرېږي او په چنغړك کې هیڅ راز کوم غږ نه زېږي . د ژبنیو غږونو د یوې ځانګړتیا په توګه د غږنوالي غوندې له ناغږنوالي څخه هم ګټه اخېستل کېږي . او له دې کبله ورته په غږ پوهنه کې پاملرنه ډېره اړینه ده .

۲-۲۲: د گونګوسي زېږ - تولیدنجوا - *Whisper Position*

د ګونګوسي زېږ لپاره د غږ تارو یوه برخه سره ورځي او بله برخه یې سره یوله بله جلا پاتېږي داسې چې کومی (چاکنای) نیم تړلې او نیم پرانېستې وي (۴ - ش). په دې توګه د سا کښنې بهنځ (مجرا) تنګېږي او د وتونکې سا هوا بهنګ له دغې تنګې څخه په وتوکي د کومي د هماغې پرانېستې برخې پر دېوال سولېږي او یو "هه" ته ورته مبنلی غږ زېږي چې که د غږ پرځای د وینا لپاره په کار ولېږي، هغې وینا ته ګونګوسی وایي.

۲-۲۳: د تموالي اکر - حالت انسداد - *Stop Position*

په دې حالت کې غږ تارونه سره ورځي او کومی د یو څه شېبې لپاره بېخي بندېږي. (۵ – ش) د ګړهار بهنځ بیخي تړل کېږي او د هوا بهنګ بېخي بندېنت مومي. داسې چې د وتونکې سا هوا فشار ددغه بندېنت د چاودنې لامل کېږي او داسې غږ راز‌ېږي چې ورته تم کومیز plosive glottal وایي چې د عربي همزه په نامه یې یادوو.

۲-۲۴: ویند غړي - اندامهای ګویا - *Articulatory Organs*

ویند غړي د ستوني، خولې او پزې له درو ګونو تشو (جوفو) څخه رغېدلي دي چې ټول د چنغړك (خنجرې) له پاسه ځای لري. (۶ – ش) د دغو تشو چار د اړخیزو غږونو زېږ دی چې له غږنوالي او یا آرو غږونو سره ګډون مومي او د هغو د بڼګهار او توندوالي لامل کېږي. ویند غړي بیا په غږ زېږ کې ځانته نور چارونه (نقشونه) لري چې په وروسته ډول څېړل کېږي:

۲-۲۵: تمیزي - خیشوم - *Nasal Cavity*

تمیزي تر نورو دوو تشو لږ غځېدونکي دي، نو په دې توګه له دومره ونجونو (تغییرونو) سره نه مخامخېږي چې د راز - راز غږونو د پیدایښت لامل شي. یوازې ژبی (ملاز) چې د درو واړو تشو په ګډ برید کې ځای لري، له نېغ درېدو سره د تمېزو خوله بندوي او له دې سره په غږ زېږ کې هیڅ برخه نه اخلي او د هغو غږونو په برخه کې چې دغلته زېږي، بې اغیز وي. کله چې ژبی لاندې راوړل شي، د تمیزو خوله پرانېستل کېږي او وتونکې هوا یا غږنوالی پر تمیزو ورننوځي، او پزیز (خیشومي) غږ رامنځته کېږي. په غږ آړلیك (ترانسکرپیشن) کې د پزیز غږ نښه هغه کوچنی (مد) دی چې پر اړوند توري سرباري کېږي، لکه (a). پزیز غږ ته غونه یي غږ هم ویل کېږي.

۲-۲۶: د ستوني یا کومي تشه - حفره حلق یا حلقوم - *Pharyngal Cavity*

د ستوني یا کومي دیوالونه کېدای شي، سره ټینګ یا سست شي. په دې توګه کومی له تمېزو څخه زیات غځېدونکی دی، کله چې د ستوني دیوالونه سره ورغلي (منقبض) وي، د ستوني یا کومي تشه (حلقوم) تنګېږي. له دې سره د ستوني د وتونکې سا تېرېدنه د یو ډول ځانګړې مبنني

یا بنگها د پیدا کېدو لامل کېږي چې کومیزه ځانګړتیا ورته وایي. غړن مښلی کومیز غږ عربي (ع) او ناغړن یې (ح) ده. کومیز شوي غږونه، لکه: "ط" او "ظ".

۲-۲۷: د خولې تشه - حفره دهان - *Oral Cavity*

دغه تشه په ویندو غږو کې تر ټولو زیاته غځېدونکې اوله دې سره تر ټولو زیاته کارنده او غوره ده. د خولې نرمښت (انعطاف) د نرم تالو د خوځېدا، د شونډو او خوله ییزو دیوالونو د بېلا بېلو بڼو، د لاندینۍ ژامې د ګرد خوځون او تر ټولو زیات د ژبې د هر اړخیزو خوځېدنو زېږنده ده. له هر ډول خوځېدا سره یو جلا غږ زېږي، د زیاترو غږونو په پیدا ښت کې د ژبې ونډه دومره اغېزمنه ده چې د نړۍ زیاترې ژبې په همدې نامه، یا په بله وینا، بشري ګړنی ځواک "ژبه" بلل شوې ده.

دا چې د راز راز غږونو په پیدا ښت کې د خولې کارونه ډېره زیاته ده او د دې لپاره چې په خوله کې بېلا بېل راپیدا کېدونې غږونه تعریف او ډلبندي شي، نو په کار ده، خوله پر بېلا بېلو ځایونو یا غږ زېږ ځیو وویشل شي، هغه هم د چت (تالو) له مخې چې ناخوځنده (ثابت) دی (۷ - ش).
دغه راز، ژبه د یوه ډېر خوځنده غړیز غړي په توګه پر بېلا بېلو برخو وېشنه مومي، لکه په (۸-ش) کې.
همدا رنګه شونډې هم کولای شي، د راز راز بڼو په غوره کولو سره راز راز غږونه رامنځته کړي یا د هغو په پیدا ښت کې برخه واخلي، لکه د دواړو شونډو ترل کېدل، نیم ترل کېدل یا بیخي بېرته کېدل (حقشناس ۵۱-۵۲).

۲-۲۸: زېږ ډولونه - شیوه های تولید - *Manner of articulation*

هغه اکر (حالت) چې ویند غړي یې د یوه غږ د زېږ پروخت ځانته غوره کوي، د هغه غږ د زېږ ډول په نامه نومول کېږي. غوره زېږ ډولونه په لاندې ډول دي.

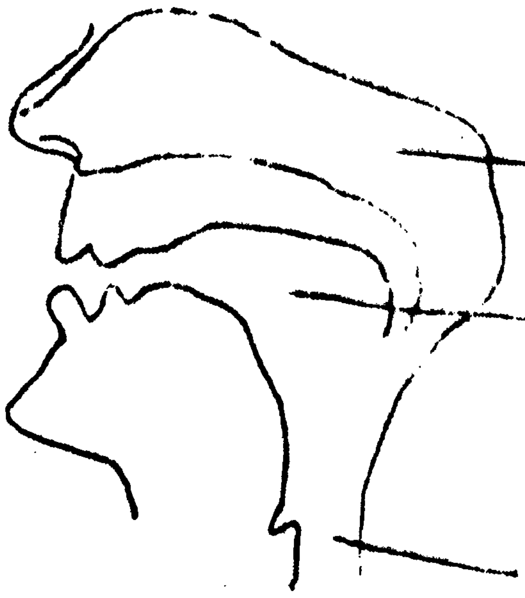

ش، ٦: ویند غړي

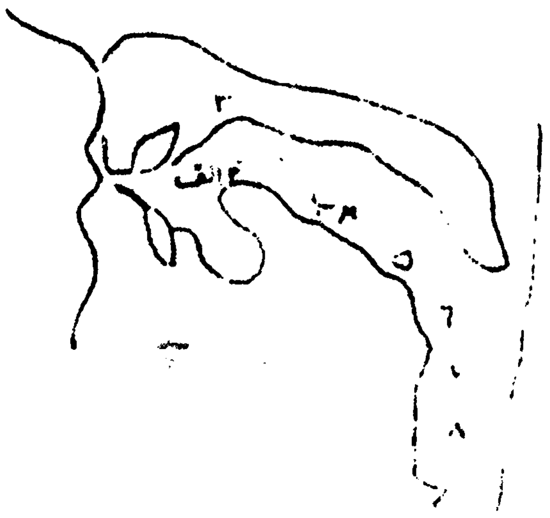

ش، ٧: زېرځي

١- غبرگشونه بیز
٢- شونډغابنیز
- وړ بیز - تالوبیز
٣- تالوبیز - اوریز
٤- مخ‌تالوبیز
٤- تالوبیز
٤- اوسترتالوبیز
٥- نرم تالوبیز
٦- ژبې بیز
٧- ستونیز
٨- کومیز

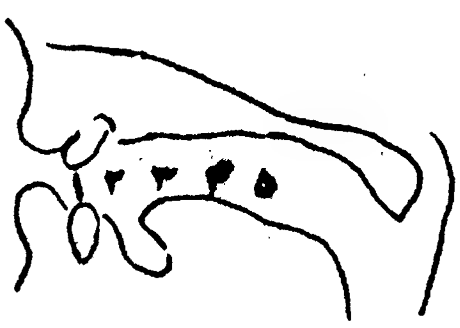

ش ٨: د ژبې ویش

۲-۲۸-۱: تم - انسدادی (انفجاری - بندشی) - *Plosive*

دغه راز زبړ ډول هله رامنځته کېږي، چې په یو زبړ ځي کې سره دوه غړي داسې یوله بله اړیکه (تماس) ومومي چې د ګړهار بهنځ یوه لنډه شېبه وتړي او هوا تمه شي، لکه : د "پ" او "ب" په وینګ کې .

۲-۲۸-۲: پزیز - خیشومي (ش - ۶) - *Nasal*

دغه زبړ ډول هغه مهال منځته راځي چې د ژبې له کښته کېدو سره د تمبزو لاره ببرته پاتې شي، په داسې توګه چې ټوله یا لږه سا هوا له تمبزو څخه بهره شي .

۲-۲۸-۳: مښن یا مښلي - سایشي (احتکاکي) _ *Fricative*

کله چې په یوه زبړ ځي کې دوه غړي سره داسې نژدې شي چې د ګړهار بهنځ د یو څه شېبې له مخې دومره تنګ کړي چې له هغې تنګې څخه هوا د تېریدو پر وخت په غړو پورې ومښل شي یا وسولول شي او یو غږ رامنځته کړي، مښلي ډول ترلاسه کېږي . مښلي ډول کله د ژبې د بڼې له مخې پر ناوه یي (شپېلکي یا صفیري) او پاشلي ډولو وېشل کېږي، لکه د (س) او (ز) د پیدا ایښت پروخت . د پاشلي ډول له پیدا ایښت سره ژبه ناوه کېږي نه، بلکې هوا په ټولې تنګې پورې سولېږي، لکه : د " خ " او (ځ) له پېدا ایښت سره .

۲-۲۸-۴: رغښتي - غلطان (لرزشي) - *Rolled (trill)*

که د هوا بهنګ یو ویند غړی د یو څه شېبې لپاره داسې پر رېږدا راوړي چې له هغه رېږدا څخه په غږ کې یو رغښت (لغزش) رامنځته شي، رغښتي ډول لاس ته راځي . دغه ډول د ژبې په زبړځي کې د ژبې له رېږدا سره او په اووریز هغه کې د ژبې د سر له رېږدا سره ترسره کېږي، لکه د پښتو (ر) یا پرانسي (ر) د پیدا ایښت پروخت .

۲-۲۸-۵: یو رپي - زنشي (تك ضربی) - *Sub-standard*

دغه زبړ ډول هغه مهال راپیدا کېږي چې د هوا بهنګ یو ویند غړی تش یوځل وریوي (ورېږدوي) او د رغښتي غونډې یوازې په ژبې بیز او اووریز زبړځي کې پېښېږي، لکه د "ر" وینګ په امریکایي انګریزۍ یا "ړ" په پښتو کې .

۲-۲۸-۶: اړخیز - کناری - *Lateral*

کله چې د ژبې یوه برخه له یوه زېږ ځي (۲-۳۰) سره داسې ولګي چې د ګرهار بهنځ یوازې په منځ کې وتړي، مګر د خولې یوه خوا (وښکی) یا دوې خواوې ببرته پرېږدي، اړخیز ډول راپیدا کېږي، لکه د "ل" په پیدا ایښت کې.

۲-۲۸-۷: نامښن یا نامښلی - ناسوده - *Friction Less*

که دوه غږي سره داسې نژدې شي چې د یوه غږ، غږیزه لوښه بدله کړي، خو د تم مښلي د رېږدا (ریا) یا اړخیزتوب لامل نه شي، نامښلی زېږ ډول رامنځته کېږي، لکه له "ی y" او "و W" سره.

زېږ ډولونه د زېږځیو (۲-۳۰) غونډې ترښتې (ترکیبي) لوښه لري. داسې چې که د یوه غږ په پیدا ایښت کې دوه زېږ ډولونه، لکه تم او مښلي پېښ شي، نو تم مښلی بلل کېږي، لکه: "چ" او "څ" همدارنګه تم مښلي ناوه یي، لکه: ځ - ژ ....

۲-۲۹: پور غږ (مستعار صوت): هغه غږ یا اواز (فونیم) ته وایي چې له آروینګ سره له یوې ژبې څخه بلې ته ورننوتی وي، لکه عربی (ق) په څېنو ګړدودو یا (ف) د افغان او افغانستان په معیاري پښتو وینګ کې.

۲-۳۰: زېږځي: د غږیزو غړو (←) هغو برخو ته ویل کېږي چې د ژاولنتیا (ارتجاعیت) وړتیا یې په پرتلیز ډول ډېره لږه وي اوڅه ناڅه غلې او ناخوځنده وي، لکه پاسنی شونډه، پاسني منځغاښونه، (مخنی، منځنی، روستی) تالو، اووری، ستونی او داسې نور. کوم ښواك غړونه چې له نوموړو زېږځیو څخه راوځي، د هماغه زېږځي په نامه یادېږي، لکه شونډیز ښواك، غاښیز ښواك او داسې نور.

۲-۳۱: زېږ غړي: هغو ته ویل کېږي چې د ژاولنتیا وړتیا یې زیاته وي او څه ناڅه خوځنده وي، لکه: لاندینی شونډه، ژبه او د هغې څوکه، منځ او بېخ.

۲-۳۲: وتوځی: کله چې د ښواکو غړونو د زېږ پروخت غږ زېږي غړي (←) په زېږځي (۲-۳۰) پورې ونښلي یا ورته نژدې شي، د نښتنې یا نژدې کېدنې دغه ځای ته "وتوځی" وایي، په دې توګه پښتو ښواك دا لاندې وتوځي لري:

غبرګشونډیز: چې دواړه شونډې سره ونښلي او غږ ادا شي؛

غاښیز: چې د ژبې څوکه له اووریو سره ونښلي او غږ وزېږ وي؛

تالوییز: چې د ژبې ببلا بېلې برخې د تالو له مخنی، منځنی او یا وروستنی برخې سره ونښلي او ښواك رامنځته شي.

۲-۳۳: د سا هوا له مخې د غږونو ډولونه : د وینا غږونه له آره د سا هوا له رېړدا او ویجاړتیا څخه رامنځته کېږي . د غږ زېږ ډول دا مانا چې د وینا غږونو د زېږ پروخت د انسان په اراده څه راز پېښې د سا هوا پر بهنګ راوړل کېږي . په دې توګه پښتو ښواک پرتمو، مښلو، تم مښلو، اوبلنو یا مایعو، پزیزو یا ګړنسي او یا غنه یي وېشنه مومي .

۲-۳۴: کومکي وتوځي : هغو څېرمه ییزو چارو (فعالیتونو) او کومکي پېښو ته وایي چې د انسان په وېلاړ (اراده) ترسره کېږي او د وینابیزو غږونو له جوړښت سره آره او سیده اړه نه لري، لکه : له خولې یا پزې او یا همماله، له خولې او پزې دواړو څخه د سا هوا ایستل.

که د یو غږ د زېږ پروخت یوازې د خولې لار بېرته او د پزې هغه بنده وي، هماغه غږ "خوله ییز ښواک" بولو؛ که د یو غږ د زېږ پروخت یوازې د پزې لار بېرته او د خولې هغه بنده وي، راوتی غږ "پزیز ښواک" بلل کېږي او که د کوم غږ په زېږ کې د خولې او پزې لارې دواړه بندې وي، نو بیا ورته " ګړنسي یا غنه یي ښواک " وایو . الهام (۶۲-۶۴ مخ) .

۲-۳۵: کړاوونه (تمرینونه) :

۱: غږپوهه له څه غږېږي ؟
۲: آوازپوهه څه ته وایي ؟
۳: د غږ پوهې ځانګې کومې دي ؟
۴: مورفو - فونولوجیکي اوښتنې له ډولونو سره راوپېژنئ !
۵: همرنګي څو ډوله ده ؟
۶: بخښنل ولې ښښل یا بخل شوی دی ؟
۷: روغ - ورغ او کښته - ښکته څه راز بدلون دی ؟
۸: ویناییز یا ګړهاري غږي څه دنده لري ؟
۹: ویند غږي او ویناییز غږي سره څه توپیر لري ؟
۱۰: زېږځي او وتوځي سره څتګه توپیروئ ؟
۱۱: زېږ غږي کوم دي ؟

نوموني - اصطلاحات - *Terms*

٣٢٧
٥١

نوموني - اصطلاحات - *Terms*

اټکل	گومان، حدس، تخمین
- شمېر	تخمیني یا غیرمعین عدد
اخځ	ماخذ، رېفرنس، حواله
اخځلیك	د ماخذونو فهرست، بیبلیوگرافي
آر	اصل، اصیل، اصلي، پرنسیپ
آر پېر	اصلي حالت
ارته یووستوې غونډله	منکشفه ساده جمله
آر شمېر	اصلي عدد
آر غونډله یا آره غونډله	اصلي جمله
ارماني	تمنایي
آره	اصل، منشاء، نسب
آره یووستوې غونډله	اصلي ساده جمله
آړ (گره)	شرط، مانع
اړوتی	شرطی، مانع
اړوندي	تابعیت، تعلق، ارتباط، مربوطیت
اړیکپېر	ارتباطي حالت
اړیکنومځری	ارتباطي ضمیر
انځورلیك	گراف، دیاگرام
اړیکوییکی	ارتباطي کلمه (حرف ربط یا صله)

انګازه (غبرګون)	انعکاس، عکس العمل
انګینوم	صوتي نوم، نام اوا
انګینومیز	نام آوایي
اواز	فونیم، واج یا واژ
اوازپوهه	• فونیمېکس، فونیمشناسي، واجشناسي
اوډل	ترتیبول، تنظیمول
اوډون	ترتیب، تنظیم، نظم
اوریز	سمعي، سماعي، شنوایي
اوړون	ګردان، تصریف
اوړونی	ګرداني، تصریفي
اوړېدونی	ګردانیدونکی، متصرفه
- ژبه	متصرفه
- ګړ	ګردانېدونکی مورفیم
اوستربل	پسینه، پوستپوزېشن
اوسترمهال (وسترمهال)	استقبال، مستقبل
اوښتون	تغییر، تحول، انقلاب
اوښتی پېر	مغیره حالت
اېښونی	مسند، خبر، ګزاره
اېښی	مسندالیه، مبتدا، نهاد
بشپړ	مطلق، مکمل
- کړ	مطلق فعل
- تېرمهال	مطلقه ماضي
- وسمهال	مطلق حال
- وسترمهال	مطلق استقبال
بشپړ اند	بشپړوونکی، متمم، مکمل
- کړ	سوپلاتیف یا ناقص فعل
- توك یا توك	بشپړوونکی عنصر یا جزء
بیا پېښنی	تکراري، مکرر
بیا پېښنې	تکرار
بېچار	بېکار، بې فعالیت، مجهول (فعل)
- پېر	ارګاتیف
- کړ	مجهول فعل

- کړنوم	مفعولي صفت
بيدوده، بېدويه	بې قاعده
بېلتون	فصل (نازنځيري فونيم)
- و پيوستون	فصل ووصل
بېلبنت	اشتقاق
بېلبنتي	اشتقاقي، مشتق
بېواك	كانسونېنت، صامت
پايځوړ	ضميمه، تعلق، اپنډېكس
پايلنيوى	نتيجه گيري، استنتاج
پايله	(فعلي، اسمي) خاتمه، نتيجه
پايليزه	(د كتاب) خاتمه
پرتله	مقايسه، نسبت
پرتليز	مقايسوي، نسبي
پژنوم	ذات اسم
پژنى (پړنى)	بدني، جسمي، ذاتي، جسماني
پژى	بدن، جسم، ذات، وجود
پښوپپوهاند	گرامرپوهاند
پښويه	گرامر، دستور، صرف ونحو
پښوييز	گرامري
پلوي	طرفدار، سمتي
- نومځرى	توجيهي ضمير (نومځرى ←)
پورغړ	واج قرضي
پور ويى	مستعار لغت، واژه قرضي
پوړ شمېر	رتبي يا وصفي عدد
پوښتغونډله	استفهامي جمله
پوښتنښه	د سواليې علامه
پوښتنليك	پرسشنامه، كويستشنر (ي)
پوښتنومځرى	استفهامي ضمير
پوښتني	استفهامي
پېر	مرحله، دور، دوره، حالت (اسمي)
پېژند	ارتيكل، (حرف) تعريف
پيوستون	وصل (نازنځيري فونيم ←)

تاړی	وند، افېکس
تړ غبرگغونډله	عطفیه یا مضاعفه جمله
تړوییکی	حرف عطف یا صله
تواني	امکاني، اقتداري
- کړ	- فعل
توری	حرف، گرافیم
توسن	سبب، علت
- پېر	علتیه حالت، کوزاتیف
- غونډله یا توسني غونډله	علتیه جمله
- وییکی	د علت توری
توسني	الی، علتي، علتیه، معلول
توك یا توکی	عنصر، ماده
تول (په معروف و)	مال، ملکیت
- نوم	مضاف
- نومځری	ملکي یا اضافي ضمیر
تون	ځای، ظرفیت
- پېر	ظرفي حالت، لوکاتیف
توني	ظرفي، مکاني
- کړول	مکانی قید
تېرمهال	ماضي، تېره زمانه
- کړ	ماضي فعل
ټوك	جزء، جلد، جزوه
ټوکر	پاراگراف
ټولنوم	عام اسم
ټولی	کتېگوري
ټولیز یا ټولوال	کلی، عمومی، مجموعی، جمعي
جاج	مفهوم
جوت	معلوم، ثابت، مشخص
جوله	بڼه، شکل، لفظ
جولیز	شکلی، ظاهری، لفظی
چار	عمل، عملیه، فعالیت، نقش، رول
- ول	فعال، معلوم (فعل)

-- کړ	معلوم فعل
--- نوم	فاعلي صفت
- انگ	عکس العمل، بازتاب
ځانګړتیا، ځانګړنه، ځانتیا	خصوصیت، خاصه
ځانګړنومځری	شخصي ضمیر
ځانګړی نوم	خاص اسم
څپه	هجا، سیلاب
څپیز	هجایي، سیلابي
څرګندنه	اصطلاح، اکسپرېشن
څرګندني، څرګندنیز	بیاني، تشریحي، توضیحي، اصطلاحي
- غونډله	بیاني یا توضیحي غونډله
څرګندوییکی	بیانیه ادات
څېرمه	فرعي، ضمني، الحاقي
- غونډله	فرعي جمله
څرنګوالی	کیفیت
څرنګیز	کیفي
څومره والی	کمیت
څومره ییز	کمی، کمیتي
څیزنوم	اسم، سوبستانتیف
څیزنومیز	اسمي
څیزوال	غیرشخصي، د یوه څیز اړوند
خبر	خبر، مسند، ګزاره
خبري	خبری، بیاني، بیانیه
- غونډله	خبري جمله، بیانیه جمله
- کړ	خبري یا بیانیه کړ
خپلواك (غږ)	واول
خپلواکه غونډله	مستقله یا اصلي جمله
خج	فشار
خجن	فشار لرونکی
دود	رواج، مروج، قاعده، وجه فعلي (خبري - انشایي)
دودیز	باقاعده، عنعني، متداول
دوی	قانون، قاعده

ډېرگړی	جمع
روږد (ی)	معتاد
روږدتیا	اعتیاد
روږدنی، روږدني	اعتیادي
- کړ	اعتیادي فعل
روږدي	عادي
روستاړی	پسوند ، لاحقه، سفېکس
زور خج	دینامیك خج
ژبپوهاند ، ژبپوه	زبانشناس
ژبپوهنه	زبانشناسي
ژبپوهنیز	لنگویستیکي، زبانشناختي
ژبنی	لساني
ستاینوم	صفت (اسم صفت)
سربل	پېشینه، پرېپوزېشن
سرغاړی	مستنکف، سرکش، متمرد ، باغي
- غونډله	مستنکفه جمله
سول	عقل، منطق
سولیز	معقول، منطقي
شمېر ترنگ	عددي ترکیب
شمېرنوم	عدد (اسم)
شننه، څیرنه	تجزیه، تحلیل، تفسیر
ښځینه	مونث
غاړه	لحن، ترنم
غبرگغږ	دېفتونگ، دېفتانگ
غبرگغونډله یا غبرگه غونډله	مضاعفه جمله
غبرگوال (منځوال)	انعکاسي (فعل)
غبرگون	انعکاس، جواب، عکس العمل
- کړ	انعکاسي فعل
- نومځری	انعکاسي ضمیر
غږ (ږغ)	فون، صدا، سونډ
- پوهه (- هنه)	فونولوجي
- پوهیز	فونولوجیکي

غوښتني	دعائیه، مطلوب
- کړ	دعائیه فعل
غونډ	اسمي گروپ، فقره، عبارت، مسندالیه
غونډله (دوه څپیز)	جمله
- پوهه	نحو - سینتکس
- پوهیز	نحوي
- ییز	جملوي
غونډ نوم	اسم جمع
کړ	فعل
- اوړون	د فعل گردان
- تړ	د فعل رابط
- توک	فعلي عنصر
- غونډ (کړوال غونډ)	(فعلي) گروپ، فقره، عبارت
- مهال	فعلي زمانه
- نوربی	فعلي جنس
- نوم	فعلي یا مشتق نوم
کړند	فاعل
- پېر	فاعلي حالت، نومیناتیف
- وال (بېچار) پېر	ارگاتیف
کړوال	فعلي
- غونډ	فعلي گروپ یا فقره
کړواله غونډله	فعلي جمله
- گړنه	فعلي اصطلاح
کړول	قید
کړ ولي	قیدي
کړولی	فعلي رېښه
کړولي غونډ	قیدي گروپ یا عبارت
کړی (یو څپیز)	مفعول
- غونډ	مفعولي گروپ یا عبارت
- پېر	مفعولي حالت
گډ غونډله یا گډه غونډله	مرکبه جمله
گډلې غونډله	مختلطه جمله

گړ	مورفيم، واج
- پوهه (هنه)	واجشناسي، مورفولوجي، صرف
- پوهيز	مورفولوجيك، صرفي
گړدود	لهجه، گويش
- پوهه	لهجه شناسي
گړنپوهه	اصطلاح شناسي، فرازيولوجي
گړنه	محاوره، ايديم، فراېز
گړنيز	محاوروي، شفاهي
گڼه	عدد، افراد وجمع
گوماني	شكي، شكيه، احتمالي
لالر نغوتنومځرى	لالرې اشاري ضمير
لر تېرمهال	بعيده ماضي
لر ستاينوم	د مسند صفت، د پريديكات صفت
لر كړى	بالواسطه مفعول، داتيف
- پېر	د بالواسطه مفعول حالت، داتيف
لر نغوتنومځرى	لرې اشاري ضمير
لښتيليك	جدول
لنډ تيرمهال	قريبه ماضي
لنډ ستاينوم	د مسنداليه صفت، نژدې صفت
لنډ كړى	بې واسطه مفعول
- پېر	د بې واسطه مفعول حالت، اكوزاتيف
لنډ نغوتنومځرى	نژدې اشاري ضمير
لوستليكى	كتاب قرائت، درسي كتاب، تكسبوك
لوښن	الي، انسترومنتال
- پېر	الي حالت، انسترومينتاتيف
لوښى	ظرف، اله، سامان، اواز
لېږند فعل	مّتعدي فعل، ترانزيتيف فعل
- چار كړ	كوزاتيف فعل، مصدر صناعي
ليكلړ	لست، مينيو
ليكنښه	د تنقيط علامه، پنكچوېشن
ليكنى	تحريرى، كتبي
ليكى	كتاب

ليكي پلور	كتابفروشي
- پلوري	كتابفروش
مانا	معنى، معنا
- پوهه	علم معاني، سېمانتيك
- توك (مانګړ)	كوشنيترين مانيزتوك، سېمانتېم
- نوم	اسم معنى
- ونج	مانيز تغيير
مختاړى	پېشوند ، سابقه، پرېفېكس
مخكړ	فعلي سابقه، پريوېرب
مرستيالكړ	معاون فعل
مله غونډله	ملګرې يا فرعي جمله
منځپېښې غونډله	معترضه جمله
منځتاړى	ميانوند ، انفېكس
منځوال كړ	انعكاسي فعل
منښتي	اقراري
نابشپړ كړ	غيرمطلق فعل، استمراري فعل
ناپاى	ناتمام، مصدر، اينفنيتيف
ناشنوني	لايتجزا ، غېرقابل تجزيه
نالېږند كړ	لازمي فعل، اينترانزتيف فعل
ناوړېدوني	غيرمتصرفه، نه ګردانيدونكى، نه اوړېدونكى
نرينه	مذكر
نغوته	اشاره
نغوتنومځرى	اشاري ضمير
نمنښتي	انكاري
- وييكى	حرف نقض (خو، مګر)
نوچار، نوښت	ابتكار، اينيسياتيف
نوږ نوم	اسم جنس
نوم	اسم
- اوړون	د اسم ګردان
- اوښتون	د اسم تغيير
نوم پېر	اسمي حالت
نومځرى	ضمير (ځرى = استازى)

نوم نوړی	اسمي جنس
نوموال یا نومیز	اسمي
- غونډ	اسمي گروپ، مسندالیه
نوموالە غونډله	اسمي جمله
- گړنه	اسمي محاوره
نوملیك	فهرست اسما یا اعلام، اپندیکس
نومونپوهه	ترمینالوجي
نومونه	نامگذاري، اصطلاح (علمي، تخنیکي)، نامواژه، ترم
نومېرل	تشخیصول
نومیز یا نوموال	اسمي
نیمواك (غږ)	نیم واول، شبه واول
نیولیك	فهرست مندرجات
وتونپېر	مفعول منه یا منشایي حالت، ابلاتیف
ورتلونپېر	مفعول له حالت
ورمندون، ورمند	امر، حکم، قضاوت، داوري
ورمندي	امري، قضایي
وگړپوهنه	انتروپولوجی، بشرشناسي
وگړی	شخص، صیغه
ولی (رېښه)	ریشه، جذر، روټ
ونج	بدل، عوض، بدلون، معاوضه، مېز
ونجول	بدلون، تبدیلول، عوضول، معاوضه کول
ونجون	بدلون، معاوضه، تغییر
ونجېدل	بدلېدل، عوضېدل
وړشمېر یا مات شمېر	کسري عدد
وېش شمېر	انقسامي عدد
ویی (گای)	لغت، کلمه، واژه
- اوډون (په غونډ او غونډله کې)	(په فقره او جمله کې) د کلماتو ترتیب
- پانگه (زېرمه)	لغوي ذخیره، ویکابولري
- پور	قرض واژه یی
- پوهه	لغت شناسي، واژه شناسي
- رغاونه	لغوي ساختمان، واژه سازي، نیولوجېزم

وییز	لغوي، کلموي
- خج	لغوي فشار
وییکنومځری	اداتی ضمیر
وییکی	ادات، حرف، پارتیکل
همېشني یا همیشه یي	استمراري، دایمي
هېښنده	محیر، تعجب اور
هېښني	تعجبي
یووستوی	ساده، بسیط
یووستوې غونډله	بسیطه یا ساده جمله
یو گړی	مفرد
یوون	واحد، یونټ

اخځليك

۱ - الهام، محمد رحيم : روشی جديد در تحقيق دستور زبان دری - پوهنځی زبان وادبيات، ۱۳۴۹ ل .

- د پښتو گرامر طرح، ورمه - د کابل پوهنتون د کتابتون د افغانستان پوهنې ځانگه .

۲ - پالوال، عبدالرازق : پښتو نوی مصدر - ادب پوهنځی، ۱۳۵۰ ل، کابل

۳ - پنزل، هربرت : د پښتو گرامر، د محمد رحيم الهام ژباړه، ادب پوهنځی، ۱۳۴۰ ل .

۴ - تړی، حبيب الله : نوې ژېپوهنه او ژبني مسايل - پښتو ټولنه، ۱۳۴۴ ل .

۵ - چامسکي، نوم : دانش زبان، ماهيت، منشه وکاربرد آن. ترجمه علي درزی. نشرنی، تهران، ايران ۱۹۸۶ .

۶ - حبيبي، عبدالحی : " تعليقات " تاريخ تلفظ (آواشناسی) وصرف پشتو . جلد دوم ص ۲۷۳-۲۷۴ (← روان فرهادی) .

۷ - خانلري، پرويز : ساختمان جمله - بخشی از جلد دوم تاريخ زبان فارسی، بنياد فرهنگ ايران، تهران ۱۳۴۹ .

۸ - خوشال - ک : د خوشال خان ختک کليات، کابل چاپ .

۹ - خوشال - پ : د خوشال خان ختك کليات، پېښور چاپ .

۱۰ - رښتين، صديق الله : پښتو گرامر، پښتو ټولنه۱۳۲۷ ل .

۱۱ - روان فرهادی، عبدالغفور (مترجم) : تاريخ تلفظ (آواشناشی) وصرف پشتو از استادان غرب : دارمستتر، گايگر، مورگنستيرن وبن ونيست . در دو جلد، نشرات مجله ادب پوهنتون کابل ۱۳۵۶ (۱۶۷۷ م) .

۱۲ - پښتو قاموس، لومړی ټوک ۱۳۳۰ ل، دويم ټوك ۱۳۳۳ ل. پښتو ټولنه، کابل.

۱۳ - زيار، مجاور احمد زيار : پښتو پښويه (گرامر) . د پښتو ژبې او ادب څانگه، د ژبو او ادبياتو پوهنځی، کابل پوهنتون . د لوړو زده کړو د وزارت چاپخونه . کابل ۱۳۶۲ ل - ۱۹۸۰ ز .

- ويي پوهنه، د پښتو ژبې او ادب څانگه، کابل پوهنتون، د لوړو زده کړو چاپخونه ۱۹۸۱ .

- پښتو ليکلار، د پښتو ژبې او ادب څانگه، کابل پوهنتون، د لوړو زده کړو چاپخونه ۱۹۸۲ .

- نگرش گذرايی اتنولينگويستيك برمضحکه ارتباط خلجی های ترك با غلجی های پشتون وهمچنان اريه ابدالی ها ويفتلی ها به مثابه هونهای سپيد (!)، هفته نامه نيمروز افغانستان، شماره ... ۱۳۷۷ (لندن) وشمشاد، شماره ۱-۲ ش، ص ۱۱-۲۰ .

- پشتو، زبان پشتونها، به مثابه عمده ترين زبان آريانای شرقی (افغانستان) پژوهش در فرهنگ باستانی وشناخت اوستا (سومين همايش، هامبورگ اکتوبر ۱۹۹۸) جلد دوم ص ۴۸۹-۵۳۰. انجمن رودکی، پاريس ۱۹۹۸ .

- پښتو سيندګي – نوېزونه (نيولوجيزونه). د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۳۷۸ ل – ۲۰۰۰ ز.
- انګرېزي – پښتو سيندګي – سربلونه + اوستربلونه، ګړني او څرګندني. د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۳۷۸ ل - ۲۰۰۰ ز.
- پښتو او پښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې (له ساکي مخينې سره). د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۳۷۹ ل – ۲۰۰۱ ز.
۱۴ – لودين، دولت محمد: د کلام د اجزاوو جوړښت، زېرى، ۴۳ ګڼه، ۱۳۵۱ ل کابل.
- د پښتو ژبې د فعلي اصطلاحګانو واحدونه او د هغوى د قاموسي تشريحاتو ځينې پوښتنې (ژباړه) – کابل مجله، ۸ ګڼه، ۱۳۵۱ ل کابل.
15. F. De Saussure: Grundfragen der Allgemeinne Sprachwissenschaft Übersetzer: H. Lommel. 2. Auflage, Berlin 1967.
16. G. Helbig & J. Buscha: Deutsche Grammatik- Leipzig 1975.
17. R. Konig & U. werner: Zum Gebrauch der phraseologismen. Humboldt Universitat Berlin1979.
18- Kieffer, C. M., "Dialectologie du pachto. Distribution et typologyie des parlers Pashto d' apres les premieres Cartes de Altas linguistique de 1' Afghanistan CALA". Colloque sur L'etablissement d'um Centre de etude la langue et de la literature pashto, Caboul 1975.
-Die Paschtun und seine Paschtunwali. Bern 1974.
-AC?KZI, Encyclopaedia (Ed. By Ehsan Yarshater), Vol. 1. p. 413-414. Afghan p. 481.
19. H. Krahe: Indogermanische Sprachwisissenschaft II Form Lehre, Hamburg Goschen Band 60 – Barlin 1963.
20. D. N. Mackenzie: Pashto, The World's Major Languages, ed. Bernard Comrie, London, 1987.
20. A. Martinet. Grundlage der Allgemeinen Sprachwissenschaft. Kohlhammer Verlag 1967.
21. J. C. Mayer – Ing: Untersuchungen von Satzbau des paschto. Hamburg 1966.
22. Morgenstierne George. An Etymolosical Vocabulary of Pashto (EVP). Oslo 1927.
23. Morgenstierne George. Indo-Iranian Frontier's Lanhuages: parachi and Ormuri. Oslo 1927.
-1975: "The languages of Afghanistan, Afghanistanxx, 3, pp. 81-90. 1975: The place of Pashto among the Iranic languages and the problem of the Constitution of Pashtun linguistic and ethnic unity" Int. pashto seminar on the occasion of establishment of the International Center for Pashto studiies, Kabul, Nov. 1975.
-1978: Pashto Quarterly, 1, 4, pp. 43-55.
-1927: An Etymological Vocabulary of Pashto (EVP), Oslo.
24. Morgenstierne, George. Neu-iranische Sprachem S. 155-170. Hb. Der Orientalistik, 4. Bd. Granistik: 1. Absch. Linguistik. Leiden-koln 1958.
25. R. Murphy: English Grammar in Use. 2. Ed. Cambridge Uniiversity Press 1994.

26. J. Monroe, Pence: A Tagmemic Grammar of Pashto clause structure. Univ. Microfilms Michigan 1967.
28. H. Penzl: A Grammar of Pashto – Washington 1955.
29. Hans, Reichelt, Awestsches Elementarbuch. Carl Winter. Universitatsverlag, Heidelberg. 1967.
30. Daniel, Septfonds, Le Dzadrani, Un parler pashto du Paktya (Afghanistan), Paris 1994.
31. D. Shafeev: A Short Grammatical outline of Pashto Mouton & Co. 1964.
32. Ski aeru/, prods O., Pashto p. 384-409.
Compendium Linguarum Iranicarum Hsg. Rudiger Schmitt Wiesbaden 1989.
33. H. Tegey: The Grammar of Clitics int. Center for Pashto Studies, Kabul 1978.
34. H. Tegey & B. Robson: A reference Grammar of Pashto. Center for Applied Linguistics. Washington, D. C. 1996.
35. U. Ulrich: Worterbuch Linguistische grundbegriffe. Verlag Ferdinand hirt 1972.
36. G. Wahrig: Das Grosse Deutsche Worterbuch. C. Bertelsmann Verlag Gutersloh 1966.
37. M. A. Zyar: Die Nominal Komposita des Pashtoo, Diss. Universitat Bern. Institute fur Sprchwissenshaft, Bern 1974.
-2000: An English – Pashto Dictionary of Prepositions & Postpositions, Translation & Comparison Publ. Sapi's Center of Pashto Reaserch and Development. Peshawar 2000.
-The Collins English Dictionary 2. Ed. Collins. Editor: P. Hanks. London and Glasgow 1988.
-The Oxford English Dictionary. 2. Ed. Prap. J. A. Simson and E. S. C. Weiner. Clarendon Press, Oxford 1989.

PROPERTY OF ACKU 11228

١٢٣١

په آریاني ژبو کې د پښتو تاریخي - جغرافیایي درېځ

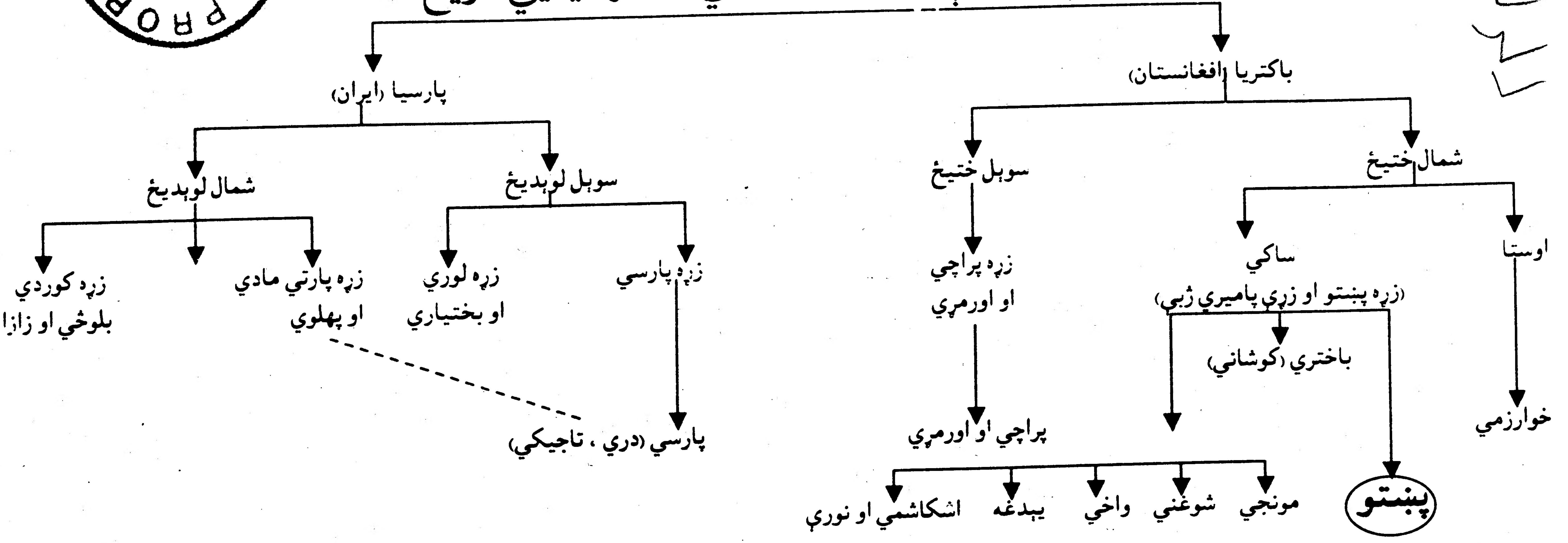

PROPERTY OF ARIC Established 1988

سمونليک

ناسم	سم	مخ	کرښه
ښ X	ښ X	۳۶	۱۵
۸۹ - ۹۱	۹۱ - ۹۳	۱۷۳	۱
۶۷	۷۰	//	۱۸
۹۳	۷۹ - ۸۳	۱۷۴	۱۲
۷۶	۸۳	//	۲۱
۱۳۳	۱۳۶	//	۹
۸ -	۷ -	۱۷۶	۴
۱۵۷	۱۵۸	//	//

همدا رنګه دې د نورو اخځونو اړوندو مخکښو (۲) او (۳) زياتوالی په پام کې ونيول شي. د ۱۳۷ مخ د جدول کيڼ پلو ته يو رېب غشی (←) او په ورلاندې کرښو کې دويم دويم تکراري "اوړني" ويبونه هسې زياتي راغلي دي.

PASHTO GRAMMAR

By

Prof. Dr. M. A. Zyar

Oxford, 2003

Published by:
Danish Publishing Association
Qissa Khwani Bazar, Peshawar
Ph:2564513/Kabul:0093-079-315887